ISSN 2411-2054

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

56’2024

Фахове наукове видання

КАТЕГОРІЯ «Б»

ДО 25-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ

CONSTITUTIONAL STATE

56’2024

SCIENTIFIC JOURNAL

Published 4 times a year

Founded in February, 1999

Odesa
Feniks
2024

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

Одеса
Фенікс
2024

Засновник – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія
О. І. Миколенко – головний редактор,
А. О. Богустов, О. В. Гаран, І. С. Канзафарова,
О. М. Миколенко, С. В. Саяпін, Т. В. Степанова,
М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Л. М. Токарчук,
В. І. Труба, Н. В. Хендель, О. А. Чуваков

Відповідальний секретар
Н. В. Ільєва

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial Board
O. I. Mykolenko – Editor-in-Chief,
A. O. Bohustov, O. V. Haran, I. S. Kanzafarova,
O. M. Mykolenko, S. V. Saiapyn, T. V. Stepanova,
M. O. Stefanchuk, R. O. Stefanchuk, L. M.Tokarchuk,
V. I. Truba, N. V. Khendel, O. A. Chuvakov

Executive Secretary
N. V. Ilieva

Наказом МОН України № 409 від 17.03.2020 р. науковий журнал «Правова держава» внесено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових видань України у галузі **«Юридичні науки»** за спеціальністю **081 Право**.

Згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований як друковане медіа і внесений до **Реєстру суб'єктів у сфері медіа** з ідентифікатором **R30-02960**.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 5 від 19 листопада 2024 р.)

Індексація наукометричними базами даних:
Index Copernicus
Індексація іншими базами даних:
Електронний архів-репозитарій ОНУ імені І. І. Мечникова, Google Scholar, Scientific Periodicals of Ukraine of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Advanced Sciences Index, Ulrich's Periodicals Directory, CiteFactor

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Л. А. Луць, І. Ю. Настасяк
ПРАВОВІ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОГО ТИПУ: ОНОВЛЕНИЙ ПОГЛЯД НА ТИПОЛОГІЗАЦІЮ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЮ 11

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Є. С. Герасименко
МІСЦЕ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЦІЄЇ МІЖНАРОДНОЇ СУДОВОЇ УСТАНОВИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 30

І. В. Жукова
АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСОБІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ .. 38

Ю. М. Конопля
ГЕНЕЗИС КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ 45

П. С. Лютіков
ШЛЯХИ ПОСИЛЕННЯ ГАРАНТІЙ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ 54

О. І. Миколенко
ЗАГАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ЗМІСТУ ПРИНЦИПУ СТАЛОСТІ І ДОВГОСТРОКОВОЇ ОРІЄНТОВАНОСТІ 61

О. В. Черкунов
ГЕНЕЗИС І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ 69

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

О. В. Серт
ВИКОНАВЧІ ДИРЕКТОРИ В СИСТЕМІ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН 78

В. О. Шимченко
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НЕМОЖЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ЮРИДИЧНИМИ ОСОБАМИ ПОДАТКОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 91

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

М. В. Михайленко
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КНР 97

Н. Г. Печерова
ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ ПРО ПЕРЕДАННЯ (ВІДЧУЖЕННЯ) МАЙНОВИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ СУМІЖНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 111

І. Є. Якубівський
ТВОРИ АРХІТЕКТУРИ ТА ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА 129

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

О. Ю. Амелін
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАМІНИ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 143

А. В. Делечук
РЕЛЕВАНТНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ У ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У МИТНІЙ СФЕРІ..... 155

А. В. Желдубовська
КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КІНОСТРІЧКИ ДЕВІДА ФІНЧЕРА «СІМ» 167

О. О. Козенко, І. В. Ткачов
МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ В УКРАЇНІ У ПРОТИДІЇ ЕКСТРЕМІЗМУ, РАДИКАЛІЗМУ ТА ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ 175

О. В. Шамсутдінов
ПРЕДМЕТ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ПАТОГЕНАМИ І ТОКСИНАМИ: ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО ФОРМУЛЮВАННЯ..... 186

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 200

CONTENT

THEORY OF LAW AND THE STATE; COMPARATIVE JURISPRUDENCE

L. A. Luts, I. Yu. Nastasiak
LEGAL SYSTEMS OF A GENERAL TYPE: AN UPDATED LOOK AT TYPOLOGY AND IDENTIFICATION 11

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Ye. S. Herasymenko
ROLE OF THE COMMISSIONER FOR THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE EXECUTION OF JUDGMENTS OF THE LATTER UNDER THE LAW OF UKRAINE 30

I. V. Zhukova
ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF PUBLIC ADMINISTRATION MEANS IN THE SPHERE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION 38

Yu. M. Konoplia
GENESIS OF CORRUPTION IN THE PUBLIC PROCUREMENT SYSTEM: FROM HISTORICAL ORIGINS TO MODERN CHALLENGES 45

P. S. Liutikov
WAYS OF STRENGTHENING THE GUARANTEES OF THE EXERCISE OF POWERS OF THE COMMISSIONER FOR THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS 54

O. I. Mykolenko
GENERAL PROBLEMS REGARDING THE DEFINITION OF THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE LAW PRINCIPLES AND THE CONTENT OF THE PRINCIPLE OF CONSISTENCY AND LONG-TERM ORIENTATION 61

O. V. Cherkunov
GENESIS AND TRANSFORMATION OF PUBLIC SERVICE IN CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE: FROM ORIGINS TO THE PRESENT DAY 69

COMMERCIAL LAW; FINANCIAL LAW

O. V. Sert
EXECUTIVE DIRECTORS IN THE SYSTEM OF CORPORATE RELATIONS 78

V. O. Shymchenko
TOPICAL ISSUES OF IMPOSSIBILITY OF FULFILMENT OF TAX OBLIGATIONS BY LEGAL ENTITIES UNDER MARTIAL LAW 91

CIVIL LAW AND PROCESS

M. V. Mykhailenko
LEGAL REGULATION OF RELATIONS REGARDING THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CHINA 97

N. H. Pecherova
PECULIARITIES OF THE CONTRACT ON THE TRANSFER (ALIENATION) OF PROPERTY RIGHTS TO OBJECTS OF ADJACENT RIGHTS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE 111

I. Ye. Yakubivskyi
ARCHITECTURAL WORKS AND THEIR PLACE IN THE SYSTEM OF COPYRIGHT OBJECTS 129

CRIMINAL LAW AND PROCESS

O. Yu. Amelin
CERTAIN ASPECTS OF THE APPOINTMENT AND REPLACEMENT OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON OFFENCES IN THE SPHERE OF OFFICIAL ACTIVITY 143

A. V. Delechuk
RELEVANCE OF FOREIGN EXPERIENCE IN COMBATING CRIMINAL OFFENSES IN THE CUSTOMS SECTOR 155

A. V. Zheldubovska
CRIMINALISTIC ANALYSIS OF DAVID FINCHER'S FILM "SEVEN" 167

O. O. Kozenko, I. V. Tkachov
THE CAPABILITIES OF THE NATIONAL COUNTER-TERRORISM SYSTEM IN UKRAINE TO COUNTER EXTREMISM, RADICALISM AND FUNDAMENTALISM 175

O. V. Shamsutdinov
THE SUBJECT OF VIOLATION OF THE HANDLING RULES OF PATHOGENS AND TOXINS: THE PROBLEM OF LEGISLATIVE WORDING 186

INFORMATION FOR AUTHORS 200

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО 25-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ЖУРНАЛУ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова від дня свого створення 13 травня 1865 року займає одне з провідних місць у формуванні системи освіти, у розвитку наукових досліджень і культури в Україні. Він є одним з найстаріших університетів України і фактично визначає стан і перспективи розвитку освіти, науки і культури в мережі освіти нашої країни. ОНУ імені І. І. Мечникова – всесвітньо відомий університет з високим міжнародним авторитетом, у світовому рейтингу завжди займає почесні місця серед кращих університетів світу. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова – має міжнародний авторитет у світі наукового видання. Він є членом і бере активну участь у діяльності професійної асоціації CrossRef та займає перші місця в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus.

В Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова успішно видається науковий фаховий журнал «Правова держава». Науковий журнал «Правова держава» заснований у лютому 1999 р. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. науковий фаховий журнал «Правова держава» внесено Департаментом атестації кадрів вищої кваліфікації Міністерства освіти і науки України до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (категорія «Б») у галузі юридичних наук. Індексація наукометричними базами даних: Index Copernicus, індексація іншими базами даних: Google Scholar, Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Citefactor тощо.

Науковий журнал є лауреатом IV Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання. Журнал видається у традиційному друкованому вигляді та зберігає традиції теоретико-методологічної обґрунтованості і виваженості у викладенні наукових фактів, що склалися в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова майже 160 років його існування. Електронна версія збірнику зберігається на офіційному сайті журналу (http://pd.onu.edu.ua), сайті Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та на порталі «Наукова періодика» на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Журнал виходить 4 рази на рік, відповідно до графіку та своєчасно поширюється через мережу Інтернет.

Журнал співпрацює з найбільшими ЗВО України та зарубіжжя, органами державної влади, місцевого самоврядування, суду, нотаріату, адвокатури та прокуратури. Така співпраця передбачає розміщення інформаційних матеріалів, публікацію наукових статей, рецензій. До складу редколегії журналу входять провідні українські вчені, 11 докторів юридичних наук, у тому числі: 1 член-кореспондент Національної академії правових наук, 3 Заслужених юристів України, 1 Заслужений діяч науки і техніки України. Крім того, до видання запрошені й іноземні фахівці в галузі права, LLB, LLM, Dr. Iur., 1 Асоційований професор, Директор програми бакалаврату з міжнародного права Університету КІМЕП (Алмати, Казахстан).

Журнал «Правова держава» активно використовується в навчальному процесі – статті та матеріали рекомендуються як додаткові джерела при вивченні

основних та вибіркових дисциплін. У журналі публікуються науково-теоретичні та практичні матеріали з актуальних загальнотеоретичних та галузевих правових питань, правозастосовної практики, пропозиції до законодавства, зарубіжний правовий досвід конституційної, судової та адміністративної реформ. Журнал є науковим виданням, що відображає події наукового життя та сучасні наукові дослідження з правознавства, які проводяться в Україні та за її межами. На сучасному етапі наукові юридичні дослідження продовжуються в рамках п'яти кафедральних тем юридичного спрямування, що виконуються на економіко-правовому факультеті в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова.

Редколегія видання запрошує всіх бажаючих до співробітництва та пропонує публікацію статей. Видання розраховане не тільки на юристів-науковців, а й на практиків, які черпатимуть із нього чимало корисного для своєї широкопланової діяльності, що сприятиме утвердженню базових цінностей цивілізованої потуги України – права, справедливості та моралі.

З повагою,
ректор ОНУ імені І. І. Мечникова,
Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор
Труба Вячеслав Іванович

ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315681
УДК 340.155.8

Л. А. Луць, докт. юрид. наук, професор
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра теорії та філософії права
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: Lutz.ludmyla@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-8182-2449

І. Ю. Настасяк, канд. юрид. наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра теорії та філософії права
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: iryna.nastasiak@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3963-1788

ПРАВОВІ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОГО ТИПУ: ОНОВЛЕНИЙ ПОГЛЯД НА ТИПОЛОГІЗАЦІЮ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЮ

Трансформація світового правопорядку вимагає глибшого пізнання правових явищ у контексті сучасних реалій (зокрема національних і міждержавних правових систем); проведення типологізації правових систем та їх ідентифікації з відповідним типом; з'ясування стану їхнього функціонування, а також тенденцій і перспектив розвитку. Одним із типів сучасних правових систем світу є загальний (англо-американський). Об'єктами цього дослідження були правові системи Англії й Уельсу, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Сполучених Штатів Америки. Мета цієї публікації – дослідити ці правові системи загального типу з виокремленням таких пізнавальних конструкцій, як «ідентифікаційний код правової системи» та «індикатор функціонування й розвитку правової системи»; підтвердити їх ідентифікацію з англо-американським типом; виявити стан їхнього функціонування й розвитку і сформувати відповідні тенденції й перспективи. Завданнями, які дали змогу досягти означеної мети, були: аналіз наукових джерел, офіційних документів, зокрема джерел права; створення емпіричної основи для застосування таких пізнавальних конструкцій, як «ідентифікаційний код правової системи» та «індикатор функціонування й розвитку правової системи»; виявлення типових показників, показників допустимих відхилень, взаємодії цих національних правових систем із міждержавними правовими системами, а також тенденції розвитку регресивного і прогресивного стану, перспектив розвитку. Ці конструкції дали змогу виявити деформації і сформувати способи їх подолання. У процесі дослідження використано соціологічну методологію, зокрема прийоми аналізу документів. Так, проаналізовано значну кількість офіційних документів: законів та інших джерел права правових систем загального типу; наукові джерела, а також створено емпіричну основу

© Л. А. Луць, І. Ю. Настасяк, 2024

для застосування загальнотеоретичної, порівняльно-правової методології, техніко-юридичного аналізу з використанням понять і конструкцій галузевої методології (науки конституційного права, міжнародного права, процесуального права та ін.). У правових системах, що були об'єктом дослідження, виявлено стабільність типових показників. Також встановлено, що й показники допустимих відхилень спрямовані на забезпечення цієї стабільності, а це дає підстави для висновку про можливість еволюційного переходу правових систем цього типу до майбутньої нової правової форми.

Ключові слова: загальний (англо-американський) тип правових систем; типологізація й ідентифікація правових систем; ідентифікаційний код правової системи; індикатор функціонування й розвитку правової системи.

Постановка проблеми. Загальний (англо-американський) тип правових систем, як зазначається в порівняльно-правовій літературі, бере свій початок в Англії, зокрема після нормандського завоювання. Важливу роль у його становленні відігравали королівські суди [1, p. 207]. Тепер цей тип складається з двох підтипів: англійського права – правові системи Англії й Уельсу, Канади, Австралії, Нової Зеландії та інші правові системи Об'єднаного Королівства, а також американська правова система Сполучених Штатів Америки. На сучасному етапі розвитку цей тип правових систем набуває стійких основних ознак, які дають змогу ідентифікувати з ним відповідні правові системи. Але трансформація сучасних правових систем світу вимагає не тільки виокремлення типів правових систем, їхньої характеристики, ідентифікації з ними національних правових систем, а й з'ясування стану їхнього функціонування й розвитку, взаємодії з міждержавними правовими системами, виявлення деформацій і знайдення способів попередити чи подолати їх. Ці питання можна вирішити за допомогою таких пізнавальних конструкцій, як «ідентифікаційний код правової системи» й «індикатор функціонування й розвитку правової системи», а також застосовуючи відповідну наукову методологію.

Об'єктом цього дослідження є правові системи Англії й Уельсу, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Сполучених Штатів Америки.

Для отримання належних результатів використовувалися (окрім згадуваних вище основних) також факультативні критерії, як-от: форма державного устрою і форма правління, які необхідні для поглибленої характеристики інституційної частини правових систем, визначення кола суб'єктів і їхніх повноважень. З-поміж вибраних об'єктів дослідження – чотири парламентські монархії й одна президентська республіка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У порівняльно-правовій науці тривалий час ведуться дослідження, які допомагають виявити юридичні критерії і схарактеризувати національні правові системи, що можуть бути ідентифіковані із загальним типом, а також ті, які дозволяють охарактеризувати американський тип як сукупність таких систем. Це, зокрема праці Р. Давіда [1], Х. Кьотца і К. Цвайгерта [2], Р. Леже [3], К. Осакве [4], В. Бернхема [5], Х. Бехруза [6], О. Зайчука [7], Б. Малишева [8], Л. Луць [9], С. Погребняка [10], М. Савчина [11] та ін. Однак трансформація світового правопорядку вимагає перегляду доктринальних підходів і вироблення нових знань щодо типологізації й ідентифікації сучасних правових систем світу, зокрема і правових систем загального (англо-американського) типу.

Мета статті – дослідити правові системи загального типу з виокремленням таких пізнавальних конструкцій, як «ідентифікаційний код правової системи» та «індикатор функціонування й розвитку правової системи»; отримати результати, які б підтвердили їхню належність до англо-американського типу; виявити стан їхнього функціонування й розвитку і сформувати висновки про відповідні тенденції і перспективи.

Виклад основного матеріалу. Дослідження правових систем загального (англо-американського) типу є важливим з погляду їхньої ідентифікації, але в сучасних умовах розвитку актуальним також є з'ясування стану їхнього функціонування й розвитку. Належних результатів такого дослідження можна досягнути завдяки застосуванню пізнавальних конструкцій «ідентифікаційний код правової системи» та «індикатор функціонування й розвитку правової системи».

Об'єктом дослідження є правові системи Англії й Уельсу, Канади, Австралії, Нової Зеландії, а також Сполучених Штатів Америки. Зазначимо, що правові системи, які входять до Об'єднаного Королівства, за формою правління – парламентські монархії, а США є президентською республікою.

Основні принципи, що визначають функціонування й розвиток правових систем, зафіксовані в конституціях чи конституційних законах: принцип верховенства права; гарантування й захисту прав особи; федералізму, парламентаризму; принцип розподілу влади у США. У Великобританії не зафіксовано принципу розподілу влади, однак відповідні органи законодавчої, виконавчої й судової влади функціонують.

Правові системи, що входять до Об'єднаного Королівства, утворюють англійську підсистему загального права, а Сполучені Штати Америки – американську.

Детермінантною для всіх правових систем є інституційна частина з правотворчими, правозастосовними, правотлумачними суб'єктами, які уповноважені на здійснення відповідних видів юридичної діяльності та створення юридичних актів (результатів цієї діяльності). Виокремлення кола суб'єктів, які утворюють інституційну частину, здійснюється в контексті формування системи органів законодавчої, виконавчої, судової влади та інших суб'єктів.

У всіх правових системах, які стали об'єктом дослідження, діють органи законодавчої влади. Наприклад, у правовій системі Англії (яка є унітарною державою) законодавча влада належить двопалатному парламенту (Палата лордів і Палата общин), повноваження якого визначаються Актом про парламент 1911 року [12], а також Актом про парламент 1949 року [13], яким внесено зміни до Акта про парламент 1911-го (діють як один законодавчий акт). До складу парламенту входить і монарх, який має деякі законодавчі повноваження. Основними формами парламентаризму є законодавча діяльність і контроль за діяльністю уряду. У Шотландії діє парламент, в Уельсі – парламент (до травня 2020 р. мав назву Законодавча асамблея), у Північній Ірландії – Асамблея.

У Канаді, яка є парламентською монархією з федеральним державним устроєм, законодавчу владу здійснює парламент, який складається з Палати общин і Сенату, а за Конституційним актом 1867 року – і Королеви. Деякі законодавчі повноваження має генерал-губернатор. Сенат (верхня палата)

складається із сенаторів, яких призначає генерал-губернатор, а Палата общин формується шляхом виборів. Законодавчі повноваження парламенту закріплено у ст. 91 Конституційного акта 1867 року, зокрема коло питань, які регулюються законом [14]. Законодавчу владу у провінціях здійснюють Законодавчі збори, які мають власну особливу внутрішню структуру. У ст. 92 Конституційного акта 1867 року закріплено перелік виключних повноважень законодавчих органів провінцій, а виключна компетенція цих органів передбачена ст. 92а [14].

Парламентською монархією з федеративним устроєм є й Австралія. Законодавча влада належить двопалатному парламенту (Сенат і Палата представників), який формується шляхом обрання населенням. Конституція Австралії (ст. 51) чітко регламентує законодавчі повноваження Федерації і штатів, як й інших органів державної влади. У кожному штаті діє свій парламент, який ухвалює закони лише щодо місцевих питань [15].

Нова Зеландія є парламентською монархією з унітарним устроєм. Законодавчу владу здійснює парламент (Палата представників), законодавчі й інші повноваження якого закріплено в Конституційному законі (Законі про Конституцію 1986 р.) [16]. Має деякі законодавчі повноваження і Генерал-губернатор.

Правова система Сполучених Штатів Америки – це американський підтип загального права. США є президентською республікою з федеративним устроєм. Відповідно до ст. I розділу 1 Конституції всі законодавчі повноваження належать Конгресу США, який складається зі Сенату і Палати представників, а ст. I розділ 8 визначає законодавчі й інші повноваження парламенту. Окремими повноваженнями наділені й палати Конгресу [17].

У правових системах Англії й Уельсу та інших правових системах Об'єднаного Королівства монарх очолює державу й визнається джерелом суверенної влади. Формально він має широкі повноваження, очолює всі гілки влади, хоча значну їх частину здійснює уряд. Уряд формується за результатами виборів. Прем'єр-міністром стає лідер партії, яка отримала більшість у Палаті общин. До складу уряду входить Кабінет, який фактично здійснює вищу виконавчу владу, а взаємодія з іншими органами влади здійснюється на основі конституційних угод (звичаїв, що склалися на практиці). Питання місцевого значення вирішують виборні ради у графствах, округах, областях, хоча відповідно до п. 2 Акта про місцеве управління 1999 року державний секретар своїм наказом може зобов'язати органи місцевого управління виконувати будь-яку діяльність, передбачену цим Актом [18].

Виконавча влада в Канаді здійснюється британським монархом через генерал-губернатора та урядом (Кабінет міністрів), яким допомагає Таємна рада королеви для Канади (ст. 11 Конституційного акта 1867 р.) [14]. Управлінські повноваження у провінціях здійснює Генерал-губернатор чи Лейтенант-губернатор. Генерал-губернатор призначає Прем'єр-міністра, який формує уряд, що фактично виконує функції Генерал-губернатора в кожній провінції. Генерал-губернатор призначає Лейтенант-губернатора, який формує виконавчі ради провінції. У провінціях діють також органи місцевого самоврядування.

Виконавчу владу Австралії очолює британський монарх, який призначає Генерал-губернатора, а для допомоги йому створюється Федеральна виконавча

рада (консультативний орган). Уряд Австралії формується із представників партії більшості й очолюється прем'єр-міністром, який формує Кабінет, що здійснює основний обсяг повноважень, зокрема й закріплені за Генерал-губернатором.

Главою держави Нова Зеландія є британський монарх, який здійснює свої повноваження через Генерал-губернатора (призначає Прем'єр-міністра, вищих посадових осіб та здійснює інші повноваження), а той виконує свої повноваження через уряд, що має і правотворчі повноваження. На місцях діють органи місцевого самоврядування, підпорядковані центральним органам управління [16].

У Сполучених Штатах Америки виконавча влада здійснюється Президентом, який виконує повноваження і глави уряду, і глави держави. У ст. II розділах 2 і 3 Конституції зафіксовано повноваження Президента, який має і правозастосовні, і правотворчі зокрема законодавчі повноваження. Президент є главою уряду (Кабінету). Кабінет та інші центральні відомства є виконавчим апаратом при президентові США. Федеральний апарат державної виконавчої влади має широкі повноваження. Центральне управління – це міністерства й інші відомства, агентства, урядові публічні корпорації. Діяльність цих органів регламентується законом про адміністративний процес, про переговорний процес тощо. Виконавчу владу в окремих штатах очолює Губернатор, який обирається громадянами штату. У кожному штаті функціонують органи місцевого самоврядування. Правове регулювання здійснюється на підставі Конституції штату, актів легіслатур, актів органів виконавчої влади і навіть муніципальних кодексів [17].

Судова система Великобританії, як зазначається в юридичній літературі, складається з автономних судових підсистем Англії й Уельсу, Шотландії й Північної Ірландії [19]. Структура високих судів визначена Законом про суд 1971 року, це – Вестмінстерські суди: Апеляційний суд, Суд Корони, Високий суд. Але в англомовній літературі зазначено, що саме суди графств розглядають у першій інстанції понад 90 % цивільних справ, а магістратські суди (без присяжних) до 98 % кримінальних справ. У Англії й Уельсі діють і спеціальні суди (з питань обмеження свободи підприємництва, трибунали з розгляду трудових спорів тощо) [20]. Утім високі суди Великобританії є апеляційними інстанціями з цивільних та кримінальних справ Англії й Уельсу, Північної Ірландії та лише цивільних – для судів Шотландії [21].

Суди Англії й Уельсу, як і Північної Ірландії, мають уніфіковані судові системи: вищі (Апеляційний суд, Високий суд, Суд Корони) та нижчі – суди графств, магістратів; сімейні суди; трибунали (спеціальні суди) [22].

Судову систему Канади очолює Верховний суд Канади, який (відповідно до своєї ролі «загального апеляційного суду Канади») розглядає апеляції і від федеральної судової системи (очолюваної Федеральним апеляційним судом), і від систем провінційних судів (які в кожній провінції очолює Апеляційний суд цієї провінції). Тож, на відміну від свого аналога в Сполучених Штатах, Верховний суд Канади функціонує як національний, а не просто федеральний суд останньої інстанції. Наступний рівень складається з Федерального суду, Податкового суду Канади і вищих судів провінцій та територій загальної юрисдикції. У нижній частині ієрархії знаходяться суди, які називають провінційними. Вони здебільшого поділяються в кожній провінції на різні

відділи, визначені предметом їхньої відповідної юрисдикції (відділ дорожнього руху, відділ дрібних позовів, сімейний відділ, кримінальний відділ тощо) [23].

Судова система Австралії складається з федеральних судів і судів штатів. Високий суд Австралії є найвищим судом в ієрархії судів Австралії. Він розглядає справи, пов'язані зі суперечками щодо тлумачення Конституції Австралії, а також остаточні апеляції щодо кримінальних і цивільних справ у всіх судах Австралії.

Федеральний суд є вищим судом із юрисдикцією розглядати цивільні спори, які регулюються федеральними законами. Він розглядає справи з низки різних тем, враховуючи банкрутство, корпорації, трудові відносини, право власності на корінне населення, оподаткування й закони про торгову практику, а також слухає апеляції на рішення (окрім рішень сімейного права) Федерального окружного суду [24]. Судова ієрархія в кожному штаті й території Австралії відрізняється. У всіх штатах і територіях є Верховний суд, який є найвищим судом у конкретній адміністративній одиниці. Ці суди також мають апеляційні відділи, відомі як Апеляційний суд (у цивільних справах) або Апеляційний суд у кримінальних справах (у кримінальних справах). У штатах діє багато спеціальних судів (адміністративні, промислові, земельні, екологічні тощо).

Вищими судами в Новій Зеландії є Апеляційний суд і Верховний суд. Верховний суд є найвищою судовою інстанцією. Апеляційний суд відіграє ключову роль у розвитку правових принципів, виправленні помилок і забезпеченні послідовного застосування закону. Він розглядає цивільні і кримінальні апеляції [25]. На місцях діють магістратські суди (інколи мирові суди), діють і спеціальні суди, зокрема з трудових, земельних спорів, у справах неповнолітніх тощо.

Судова система Сполучених Штатів Америки має дворівневий характер: Федеральні суди і суди штатів. У ст. III розділі 2 Конституції зазначено, що судова влада поширюється на всі справи, які розглядалися на підставі загального права, права справедливості, Конституції й законів Сполучених Штатів, а також міжнародних договорів [17]. Федеральна судова система має три основні рівні: окружні суди (суд першої інстанції), апеляційні суди (які є першим рівнем апеляції) і Верховний суд Сполучених Штатів – останній рівень апеляції у федеральній системі. Загалом функціонує 94 окружні суди, 13 окружних судів і Верховний суд. Верховний суд Сполучених Штатів здійснює охорону Конституції, роз'яснює питання, що виникають при розгляді цивільних чи кримінальних справ, і дає обов'язкове тлумачення [26]. До судової системи окремих штатів входять верховні суди (у деяких штатах апеляційні); апеляційні суди, окружні суди з обмеженими юрисдикціями (малозначні злочини та ін.); суди спеціальної юрисдикції.

Регулювання вищезгаданих повноважень здійснюється завдяки правотворчій, правозастосовній і правотлумачній діяльності. У правовій системі Англії законодавчу діяльність здійснює парламент (Палата лордів і Палата общин), процедура якої закріплена в Акті про парламент 1911 року [12], Акті про довічне перство 1958 року [27], Акті про перство 1963 року [28], Акті про Палату общин 1918 року [29], Акті про Палату лордів 1999 року [30] та інших законах, конституційних звичаях, угодах, регламентах палат. Законопроєкт проходить три читання, після схвалення Палатою лордів скеровується до монарха. Окрім законотворчої, парламент здійснює також правозастосовну і контролюючу діяльність.

Участь у законотворчій діяльності монарх бере не лише у правовій системі Англії й Уельсу, він також здійснює промульгацію Конституції Канади, Австралії, Нової Зеландії та інших держав Об'єднаного Королівства. Монарх здійснює й іншу правотворчу діяльність, як-от: видає накази в Таємній раді; здійснює правозастосовну (розпорядчу, управлінську) діяльність. Правозастосовну діяльність здійснюють уряд і міністерства (управлінську), як і певні законодавчі та інші правотворчі функції, кабінет міністрів готує важливі законопроєкти.

Судова правозастосовна діяльність здійснюється судами. Вищі суди здійснюють і судову правотворчість: створюють прецеденти, а також процесуальні норми, які поширюють дію на суди [31; 32]. Правотлумачну діяльність у Великобританії здійснюють судді та законодавець. Основні параметри правотлумачної діяльності закріплено в Законі про правила правотлумачення 1978 року [33], у якому подано роз'яснення термінології, що застосовується судами; зазначено, що суди використовують прецедент тлумачення, спеціальні правила і прийоми тлумачення. Що ж до тлумачення міжнародних договорів, джерел права Європейського Суду, то в юридичній літературі зауважено, що англійські юристи намагаються застосовувати методи тлумачення, які використовують судові органи Європейського Союзу чи Європейського суду з прав людини [34]. Ці методи зафіксовано в рішеннях Апеляційного суду та Актів про права людини 1998 року [3].

Законодавча діяльність парламенту Канади здійснюється на основі Конституційного акта 1982 року [35]. Законопроєкт розглядається у трьох читаннях, важлива роль відводиться коригувальній законотворчій діяльності (зокрема щодо внесення змін до Конституції). Важлива роль при цьому відводиться інтерпретаційній діяльності – коригуванню в процесі тлумачення конституційних норм.

Окрім законотворчої, парламент Канади здійснює і правозастосовну діяльність (контрольну, управлінську тощо). Загалом основний вид юридичної діяльності органів виконавчої влади – це правозастосовна діяльність. Проте відбувається і правотворча діяльність, зокрема Генерал-губернатор, Кабінет міністрів (уряд), міністерства, виконавчі органи провінції готують законопроєкти, приймають підзаконні нормативно-правові акти, а також здійснюють нормативно-договірну правотворчість – укладають міжнародні договори, колективні договори, договори з іноземними державами.

Судові органи здійснюють правозастосовну і правотлумачну діяльність. Так, Верховний суд може розглядати питання щодо конституційності законів, які приймає парламент або Законодавчі збори провінцій, тлумачити конституційні акти. Водночас ст. 94 Конституційного акта 1867 року передбачає, що парламент Канади може приймати постанови про уподібнене розуміння законів, зокрема щодо власності й цивільних прав і судочинства в Онтаріо, Новій Шотландії та Нью-Брансвіку [14].

Законодавча діяльність у правовій системі Австралії здійснюється парламентом. Проєкт проходить три читання, а після схвалення передається Генерал-губернаторові на затвердження [15]. Уряд і система органів виконавчої влади здійснюють насамперед правозастосовну діяльність (управлінську та ін.), але Кабінет здійснює і законотворчу діяльність щодо створення делегованого законодавства. Суди здійснюють правозастосовну діяльність, але вищі судові

органи можуть створювати судові прецеденти, які містять норми загального права (судова правотворчість). Здійснюється і нормативно-договірна правотворчість, зокрема щодо укладення міжнародних договорів.

Законодавчу діяльність у Новій Зеландії здійснює парламент. Більшість законопроєктів готує уряд. Законопроєкт проходить три читання, а після прийняття закону він скеровується для схвалення Генерал-губернаторові [16].

Генерал-губернатор і Кабінет міністрів здійснюють правозастосовну діяльність (управлінську), але виконують і деякі правотворчі функції, зокрема беруть участь у законодавчій діяльності – створюють акти делегованого законодавства, які затверджує парламент; створюють підзаконні нормативно-правові акти, які підпорядковують їм органи державної влади.

Суди здійснюють правозастосування у формі правосуддя, а рішення вищих судів мають силу обов'язкового прецеденту і для них, і для нижчих судів. Нормативно-договірна правотворчість здійснюється шляхом укладення міжнародних і колективних договорів [16].

Законодавча діяльність Конгресу Сполучених Штатів Америки здійснюється через три читання законопроєкту, який готує Комітет із регламенту. Після прийняття закон скеровується на підпис Президентові. Законодавча процедура регулюється Конституцією, Законом про реорганізацію Конгресу 1946 року [36] і Законом про реорганізацію Конгресу 1970 року [37] (ці закони розв'язали широкий спектр процедурних та інституційних проблем, пов'язаних із діяльністю Конгресу США), а також звичаями, судовими прецедентами, правилами палат.

Законотворча процедура легіслатур штатів подібна до федеральної (за винятком Небраски). Після схвалення законопроєкту двома палатами він скеровується губернаторові на підпис й опубліковується. Губернатори всіх штатів, окрім Північної Кароліни, мають право вето. Діяльність органів виконавчої влади – це здебільшого правозастосовна діяльність, хоча їм надані й деякі правотворчі повноваження (прийняття підзаконних нормативно-правових актів). Президент Сполучених Штатів Америки наділений правотворчими повноваженнями щодо укладення міжнародних договорів [17]. Правозастосовну діяльність здійснюють губернатори й органи виконавчої влади штатів, а також органи місцевого самоврядування, хоча вони також уповноважені створювати підзаконні нормативно-правові акти.

Правозастосовну і правотлумачну діяльність здійснюють суди. Проте Верховний суд США створює і судові прецеденти, що містять норми загального права. Також він здійснює тлумачення Конституції США і контролює конституційність законів (які приймає Конгрес, легіслатури штатів) та актів органів виконавчої влади, тобто виконує функції конституційного й адміністративного контролю.

До основних джерел права Англії й Уельсу належать: закони; судові прецеденти (загальне право і право справедливості); міжнародні договори, інкорпоровані в національне законодавство. З 1973 року діяли й джерела права Європейського Союзу, але 2020 року Великобританія вийшла зі складу Європейського Союзу.

У порівняльно-правовій літературі висловлюються різні підходи щодо змісту й форми джерел права Англії: К. Осакве поділяє їх на обов'язкові й необов'язкові (неформальні) [4]; Р. Леже до джерел права Англії зараховує

установчі міжнародні договори: Хартію основних прав Європейського Союзу; Римські договори, Маастрихтський договір та інші; закони (акти парламенту); підзаконні акти; делеговане законодавство [3].

Варто зазначити, що простежується тенденція до збільшення кількості законів і підзаконних актів, а закони набирають щораз більшої значущості. Водночас слід звернути увагу на такі особливості, як-от: поділ на матеріальне і процесуальне право (більш затребуваним є процесуальне); є галузевий поділ, але переважно за інститутами права; система диференційована на статутне право (закони, підзаконні нормативно-правові акти), загальне право і право справедливості.

Вищим законом Канади є Конституція, яка складається з Конституційного акта 1867 року, Конституційного акта 1982 року, Вестмінстерського статуту 1931 року (тією мірою, якою він стосується Канади); Канадської хартії прав і свобод; актів, які містять правки до вказаних актів.

До системи джерел права Канади належать: Конституція Канади; конституції провінцій; федеральні закони і закони провінцій; підзаконні нормативно-правові акти (розпорядження уряду та ін.); міжнародні договори; колективні договори; договори з іноземними державами; прецеденти вищих судових органів.

У порівняльно-правовій літературі зазвичай зазначається, що правова система Канади заснована на англійському загальному праві, за винятком провінції Квебек (для неї характерним є французьке законодавство). Висловлюється думка, що на розвиток правової системи Канади мали вплив англійська, французька, американська правові системи [3].

Конституція Канади – це консолідований акт, який є визначним для правової системи. Важливу роль відіграють рішення Верховного суду Канади та рішення вищих судів провінцій, які мають обов'язковий характер для нижчих судів. Але дотепер обов'язковою силою наділені рішення Судового комітету Таємної ради (є судом останньої апеляційної інстанції для заморських територій Великобританії й залежних від Корони) [38], у яких дається інтерпретація англійського законодавства (загальне право). Тож рішення вищих судів (і британських, і канадських) мають силу обов'язкового прецеденту. Здійснюється також нормативно-договірна правотворча діяльність щодо укладення колективних договорів і міжнародних договорів.

Міжнародні договори у правовій системі Канади імплементуються через національні закони і є частиною їхнього тексту. З-поміж кодифікованих актів виокремлюється Кримінальний кодекс, який містить норми матеріального і кримінально-процесуального права, а також кодекси провінції Квебек (цивільний кодекс і цивільний процесуальний кодекс). Варто зауважити, що в Канаді існує біюралізм – це означає, що в ній співіснують система загального і цивільного права. Питання приватного права у Квебеку регулюються цивільним правом, а в інших провінціях діє загальне право. Федеральні нормативні акти мають поважати обидва типи систем, а правові концепції в цих законах мають бути виражені англійською і французькою мовами [39].

Конституція Австралії була розроблена на двох з'їздах у 1890-х роках і схвалена жителями колоній Австралії на низці референдумів між 1898 і 1900 роками. Вона була прийнята як акт британського парламенту й отримала

королівську згоду королеви Вікторії 9 липня 1900 року [40, p. 650]. До системи джерел права Австралії належать закони, прийняті парламентом, і судові рішення, що містять норми загального права (common law), оскільки вона сформована на основі англійського права. У правовій системі Австралії і дотепер можливим є застосування рішень вищих англійських судів. У сучасних умовах Австралійський Союз активно формує власне законодавство і загальне право. І якщо закони можуть бути різними в різних штатах, то загальне право є типовим для всіх шести штатів і двох територій. Важливу роль в уніфікації судової практики відіграє Верховний суд Австралії (його рішення є обов'язковими для всіх судів). Нормативний характер мають тільки рішення Верховного суду Австралії і верховних судів штатів. Систему нормативно-правових актів формують закони й підзаконні нормативно-правові акти.

Систему джерел права Нової Зеландії утворюють: закони; підзаконні нормативно-правові акти; судові рішення вищих судових органів Великобританії, Австралії, Канади (які є переконливими судовими прецедентами загального права); колективні договори; міжнародні договори. Та й текст Конституції Нової Зеландії складається з конституційних законів, угод, судових прецедентів. До важливих конституційних документів належить також Договір Вайтангі, за яким маорійські вожді поступалися англійській королеві «всіма правами і повноваженням суверенітету» й отримували земельні гарантії та «права і привілеї суб'єктів Британії», а Нова Зеландія стала колонією Великобританії [41]. Важливу роль відіграють і консолідовані акти.

У юридичній літературі до обов'язкових джерел права Сполучених Штатів Америки зараховують: Конституцію Сполучених Штатів; конституції штатів; статутне право (федеральні закони і закони штатів); загальне право (принципи, що фіксуються в рішеннях судів); міжнародні договори США; судові прецедентні правила, створені Верховним судом Сполучених Штатів; підзаконні нормативно-правові акти (делеговане, субординаційне законодавство); судові прецеденти; правила справедливості; право розуму; торговельні звичаї; приватноправові угоди (договори). До необхідних джерел належать: юридичні доктрини; законодавство іноземних держав; правові позиції суддів; рішення іноземних судів; судова практика [4].

Варто зауважити, що у ст. 6 Конституції США проголошено, що Конституція, закони, міжнародні договори Сполучених Штатів Америки мають верховенство щодо джерел права штатів [17]. Статутне право охоплює: федеральні закони і закони штатів, підзаконні нормативно-правові акти. Важливим засобом уніфікації є Звіт законів Сполучених Штатів Америки (United States Code), який є консолідацією й кодифікацією за предметом загальних і постійних законів держави. Його готує Офіс радника з перегляду законодавства Палати представників [42]. До статутного права належать й акти місцевого самоврядування (муніципальних органів).

Варто наголосити, що джерела права в кожному штаті мають свої особливості. Усунення суперечностей між нормативно-правовими приписами намагаються вирішити шляхом ухвалення уніфікованих актів.

Основоположним джерелом права Сполучених Штатів Америки є Конституція США [17], і якщо певні правові інститути не включені до Конституції, то ці прогалини заповнюють судові прецеденти, конституційні

звичаї, акти Конгресу і Президента. Конституція доповнюється поправками, а забезпечувати її престиж й авторитет покликаний Верховний суд Сполучених Штатів Америки. Низка законів (про захист приватного життя, свободи інформації тощо) конкретизують положення Конституції. Важливе значення мають процесуальні правила судочинства. Діє чимало підзаконних нормативно-правових актів, а ті, що видаються федеральними органами, публікуються у Code of Federal Regulations [43], який є систематизацією (упорядкуванням) загальних правил, опублікованих у Федеральному реєстрі виконавчими департаментами й відомствами Федерального уряду.

Судові рішення у штатах, на думку дослідників, відіграють провідну роль (без дотримання формалізованих прецедентів, як в Англії) [3]. Варто звернути увагу й на штати, які формувалися під впливом континентального права: наприклад, штат Луїзіана формувався під впливом французького й іспанського права – діє Цивільний кодекс; територія Пуерто-Ріко – іспанського права (діє Цивільний кодекс Іспанії).

Діють у США й колективні та міжнародні договори. Відповідно до ст. VI розділу 2 Конституції Сполучених Штатів Америки договори (як і Конституція та федеральні закони) є вищими законами і мають переваги щодо законодавства штатів [17].

У контексті укладення колективних договорів важливу роль відіграє Національне управління з трудових відносин [44] та відповідні спеціальні адміністративні органи штатів.

Органи виконавчої влади і суди здійснюють зазвичай правозастосовну діяльність, але деякі з них уповноважені на створення правових актів (підзаконних нормативно-правових актів), а вищі суди уповноважені на створення нормативних або правотлумачних прецедентів.

Важливе значення мають і принципи взаємовідносин національних джерел права та міжнародного права зокрема і процес імплементації міжнародних договорів у національній правовій системі.

Для Великобританії характерною є вестмінстерська модель, тобто так звана матеріальна інкорпорація міжнародних договорів. Тож пряма колізія між національними джерелами права й міжнародними договорами унеможливлюється, оскільки міжнародні договори мають юридичну силу закону, яким здійснюється імплементація. Такий закон може мати різну форму: текст міжнародного договору додається до тексту закону або ж містить нормативно-правові приписи, яким відтворює зміст міжнародного договору; а у преамбулі чи назві робиться посилання на міжнародний договір [45]; допускається і змішана форма. Отже, суди застосовують норму закону, а не міжнародний договір.

На практиці закон застосовується так, щоб не виникло протиріч із міжнародними зобов'язаннями держави. Окрім цього, суди застосовують тексти міжнародних договорів, як засіб тлумачення, якщо норми національних джерел права недостатньо зрозумілі [46].

Специфічною була ситуація у правовій системі Великобританії, коли потрібно було забезпечити принцип правової уніфікації, прямої дії й верховенства права Європейського Союзу. Це викликало потребу в ухваленні спеціального закону (Акту про європейське співтовариство 1972 року), згідно з яким визнавалася

безпосередня дія установчих договорів Європейського Союзу у правовій системі Великобританії [47].

Вестмінстерська модель імплементації міжнародних договорів характерна і для правової системи Канади. Укладення міжнародних договорів – прерогатива Корони, яку формально здійснює Генерал-губернатор Канади. Міжнародні договори можуть бути реалізовані на підставі чинних законів чи адміністративних актів та почати діяти з дати підписання. Якщо є потреба внести зміни до федерального закону чи закону провінцій, договір підписується за умови ратифікації [48].

Згода парламенту на укладення міжнародних договорів використовується лише щодо вузького кола питань (військових й економічних санкцій, значних витрат тощо) [45]. Укладення міжнародних договорів – компетенція федеральної влади й уряду Канади, якщо йдеться про питання провінції й територій, то уряд має отримати гарантії від їхніх органів щодо виконання договірних зобов'язань [45]. Однак провінції й території можуть укладати угоди з іноземними державами чи їхніми суб'єктами з дозволу федеральних органів щодо місцевих питань.

Міжнародні договори не стають автоматично частиною національної системи права Канади, а потребують імплементаційних законів, якими впроваджуються в національну правову систему. Виконання міжнародних договорів забезпечує уряд Канади на основі федерального законодавства, законів провінції і територій, загального права або адміністративних актів.

За вестмінстерською моделлю укладення міжнародних договорів діє й Австралія. Ці повноваження є прерогативою Корони, які здійснюються Генерал-губернатором за порадою Федеральної виконавчої ради (складається з міністрів). На практиці міжнародні договори укладають міністри уряду від імені Корони, а згода на обов'язковість міжнародних договорів надається урядом [45].

Багатосторонні міжнародні договори підписуються за умови ратифікації урядом. А якщо міжнародний договір зачіпає питання провінції й територій, то федеральний уряд проводить з відповідним органом неформальні консультації.

Міжнародні договори Австралії набувають юридичної сили завдяки імплементаційним законам чи адміністративним актам. Без імплементаційного закону міжнародний договір не може безпосередньо породжувати права й обов'язки для суб'єктів у національній правовій системі, але міжнародний договір може використовуватися для тлумачення законів. Більшість міжнародних договорів не потребує прийняття нових законів чи адміністративних актів, оскільки у правовій системі Австралії вже діють закони, що відповідають міжнародним договорам.

Що ж до Нової Зеландії, то вона доєдналася до більш ніж 20 міжнародних договорів, зокрема до Віденської конвенції про право міжнародних договорів і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права тощо.

У Сполучених Штатах Америки діє автономна імплементація. Повноваженнями щодо укладення міжнародних договорів наділений Президент, а відповідно до п. 2 ст. II розділу 2 Конституції США право щодо укладення міжнародних договорів реалізується за згодою Сенату [17].

У США розмежовано поняття міжнародної угоди і договору (видове поняття до міжнародної угоди); поняття договору і виконавчої угоди. Відповідно до

Конституції США договір – це міжнародна угода, укладена Президентом за попередньою згодою Сенату; всі інші міжнародні угоди, незалежно від найменування (ті, що не скеровані на схвалення Сенату), є виконавчими угодами, які поділяються на парламентські і президентські. Парламентські угоди укладаються у формі актів Конгресу, а президентські – на основі конституційних прерогатив Президента без участі парламенту [17]. Важливим є порядок набрання чинності міжнародних угод: з дати підписання, після ратифікації чи після виконання всіх юридичних вимог. Повноваження щодо укладення договорів і виконання угод з іноземними державами належать Федерації, а штатам заборонено укладати міжнародні договори. Угоди штатів про співробітництво з іноземними державами (лише з дозволу Федерації) міжнародними угодами не визнаються, оскільки штати не є суб'єктами міжнародного права.

Суди розглядають справи і на основі Конституції та законів, і на основі договорів Сполучених Штатів Америки. Судова практика формується так: Конституція має верховенство щодо укладених США договорів; міжнародний договір має юридичну силу рівну законом, а в разі колізії між ними – діє джерело права, яке прийняте пізніше. І хоч дія міжнародних договорів може бути скасована наступним законом, проте суди намагаються тлумачити закони так, щоб забезпечити його сумісність із договором, який укладений раніше. Відповідно до Конституції США міжнародний договір має пріоритет щодо законів штатів [17].

Висновки і пропозиції. Дослідження правових систем загального (англо-американського) типу (Англії й Уельсу, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Сполучених Штатів Америки) дає підстави для низки висновків. За ідентифікаційними показниками ці правові системи належать до загального типу, а саме: мають уповноважених на правотворення суб'єктів (серед яких нормотворчими повноваженнями наділені і вищі судові органи); більш гнучке співвідношення між правотворчою, правозастосовною і правотлумачною діяльністю; значна увага приділена нормам процесуального права; структура системи права складається з трьох компонент: статутне право, загальне право і право справедливості; до системи джерел права належать нормативно-правові акти (закони і підзаконні нормативно-правові акти), нормативно-правові договори (колективні і міжнародні договори), судові нормативно-правові прецеденти; використовується значна частина консолідованих актів; система джерел права значною мірою формуються під впливом міжнародно-правових стандартів (це зближення їх із правовими системами континентального типу й іншими правовими системами).

Індикатор функціонування й розвитку правової системи дозволив встановити, що всім досліджуваним правовим системам загалом притаманні типові показники, як-от: принципи, цілі, завдання функціонування систем зафіксовані в конституційних законах чи Конституції (США); інституційна частина структурована; органи законодавчої, виконавчої, судової влади та інші наділені відповідними правотворчими, правозастосовними, правотлумачними повноваженнями щодо здійснення відповідних видів юридичної діяльності, процедура яких і вимоги до юридичних актів (результатів цієї діяльності) визначені в джерелах права і регламентарних актах.

Щодо показників допустимих відхилень, то варто зазначити, що зазвичай вони спрямовані на посилення типових показників, досягнення мети правової системи: виокремлюються засоби правової уніфікації, подолання деформацій (правова аналогія, уніфікація судової практики, коригувальна діяльність, правотлумачні акти, засоби подолання колізії тощо). Так, у федеративних державах (Канаді, Австралії, США) спостерігається чітке розмежування повноважень між компетенцією федеральних органів і суб'єктів федерації. У Конституції США закріплено принципи розподілу влади, а також принципи стримувань і противаг; Верховний суд Сполучених Штатів Америки може ухвалювати рішення щодо спірних питань між штатами; вищі суди наділені повноваженнями щодо оцінки конституційності дій органів законодавчої і виконавчої влади. Якщо спостерігається нечітке розмежування правотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності (адже деякі вищі судові органи виконують усі види діяльності), то це компенсується чіткими правилами здійснення будь-якого виду юридичної діяльності, закріпленням в офіційних документах і суворою забороною їх порушення. Спостерігається використання коригувальної правотворчої діяльності, зокрема щодо внесення змін і доповнень до Конституції (ч. 5 Конституційного акта Канади 1982 року; ст. 5 Конституції Сполучених Штатів Америки; перегляд і коригування законів Загальною австралійською комісією). Регламентований розподіл питань, які регулюються федеральним законодавством і законами штатів, а в разі виникнення колізій визнається верховенство федерального законодавства.

Система джерел права формується за принципом збалансування і взаємодії, ліквідування деформацій: судові прецеденти Англії, США, Австралії, Нової Зеландії, Канади; забезпечення однотипності загального права; створення консолідованих актів (Англія), уніфікованих типових модельних законів (Канада, США). У правовій системі Великобританії діє вестмінстерська модель імплементації міжнародних договорів (їхні тексти додаються до національного імплементаційного закону), таким чином колізії між законами й міжнародними договорами унеможливлені, а міжнародні договори застосовуються у правовій системі за загальними правилами національних законів. У Канаді збалансованість системи джерел права, зокрема законів, забезпечує Федеральна комісія, яка спостерігає за їхнім станом і надає пропозиції щодо їх удосконалення. У Сполучених Штатах Америки діє автономна імплементація міжнародних договорів, розмежовано поняття «міжнародна угода» (родове поняття) та «міжнародний договір» (видове поняття). Важливу роль у забезпеченні дії договорів США відіграють суди, які формують практику, а саме: Конституція має верховенство щодо договорів США, а вони однакову юридичну силу зі законом. І хоча в разі колізії має діяти наступний після міжнародного договору закон, проте суди намагаються тлумачити закон так, щоб забезпечити його сумісність із договором та не поставити під сумнів виконання державою. Не зафіксовано невідповідності джерел права реальним соціальним умовам; застосування правових засобів, які не дозволяють досягти мети правової системи; порушення структурної організації; заміни правових засобів іншими соціальними засобами, як і не зафіксовано показників чи тенденцій розвитку прогресивного стану.

Можна констатувати стабільність і збалансованість правової системи

загального типу завдяки дії типових показників і показників допустимих відхилень. Це можна вважати свідченням еволюційного переходу правової системи до нової правової форми.

Список використаної літератури

1. Davyd R., Joffre-Spinoza K. Basic legal systems of modernity. M. : International relations, 1998. 400 p.
2. Zweigert K., Kötz H. An Introduction to Comparative Law / 3e éd., trad. par. Tony Weir. Oxford, Oxford University Press, 1998. URL: https://www.pierre-legrand.com/zweigert-and-kotz.pdf.
3. Legeais R. Grands systèmes de droit contemporains. Approche comparative / 3e éd. Editeur: LexisNexis, 2016. 584 p.
4. Glendon M. A., Gordon M. W., Osakwe Ch. Comparative legal traditions: text, materials and cases on the civil law, common law and socialist law traditions, with special reference to French, West German, English and Soviet law. West Group, 1985. 1091 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000087065.
5. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / пер. з англ. Київ: Україна, 1999. 554 с.
6. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. Одеса: Фенікс, 2009. 462 с.
7. Порівняльне правознавство (правові системи світу): монографія / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онищенко. Київ: Парламент. вид-во, 2008. 488 с.
8. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. Київ: Праксіс, 2008. 344 с.
9. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу: навчальний посібник. Львів: Юрид. ф-т ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 247 с.
10. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.
11. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29207/1/Savchyn_Comparative%20Constitutional%20Law.pdf.
12. Parliament Act 1911. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/13/contents.
13. Parliament Act 1949. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/103.
14. The Constitution Act 1867. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/.
15. The Australian Constitution 1900. URL: https://www.aph.gov.au/constitution.
16. Constitution Act 1986. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/1986/0114/latest/DLM94204.html.
17. The Constitution of the United States 1789. URL: https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript.
18. Local Government Act 1999. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/27/contents.
19. Левенець Б. Моделі судового правозастосування Великобританії та США. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 1. С. 170-175. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.1.31.
20. Cownie F., Bradney A., and Burton M. English Legal System in Context / 4th ed. Oxford: Oxford Univ. Press, 2007. 371 p.
21. The Supreme Court of the United Kingdom. Official web-site. URL: https://www.supremecourt.uk.
22. Rab S. Legal Systems in the UK (England and Wales): Overview. URL: https://www.serlecourt.co.uk/images/uploads/documents/Legal_Systems_in_the_UK_%28England_and_Wales%29_Overview.pdf.
23. Supreme Court of Canada. Official web-site. URL: https://www.scc-csc.ca/home-accueil/index-eng.aspx.
24. Federal Court of Australia. Official web-site. URL: https://www.fedcourt.gov.au/about/jurisdiction.
25. Senior Courts Act 2016. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/2016/0048/latest/DLM5759262.html.

26. Supreme Court of the United States. Official web-site. URL: https://www.supremecourt.gov/about/about.aspx
27. Life Peerages Act 1958. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseoflords/parliamentacts/overview/lifepeeragesact/.
28. Peerage Act 1963. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseoflords/house-of-lords-reform/from-the-collections/from-the-parliamentary-collections-lords-reform/lords-reform-1963-1999/peerage-act-1963/.
29. Representation of the People Act 1918. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/case-study-the-right-to-vote/the-right-to-vote/birmingham-and-the-equal-franchise/1918-representation-of-the-people-act/.
30. House of Lords Act 1999. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/34.
31. Courts Act 1971. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/23/contents.
32. Constitutional Reform Act 2005. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4/contents.
33. Interpretation Act 1978. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1978/30.
34. Buchanan (James) & Company Ltd vs Babco Forwarding & Shipping (UK) Ltd. Court of Appeal (England), Civil Division, judgment of 02/12/1976. Document 81976UK1202(02). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:81976UK1202(02).
35. Constitution Act 1982. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-12.html.
36. Galloway G. B. The Operation of the Legislative Reorganization Act of 1946. The American Political Science Review. 1951. Vol. 45, no. 1. P. 41-68. DOI: https://doi.org/10.2307/1950883.
37. Kravitz W. The Advent of the Modern Congress: The Legislative Reorganization Act of 1970. Legislative Studies Quarterly. 1990. Vol. 15, no. 3. P. 375-399. DOI: https://doi.org/10.2307/439769.
38. The Judicial Committee of the Privy Council (JCPC) Official web-site. URL: https://www.jcpc.uk/.
39. Claire L'Heureux-Dubé, Bijuralism: A Supreme Court of Canada Justice's Perspective, 62 La. L. Rev. (2002). URL: https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol62/iss2/3.
40. Aroney N., Gerangelos P., Murray S., Stellios J. The Constitution of the Commonwealth of Australia. Cambridge Univ. Press, 2015. P. 650.
41. The Treaty of Waitangi 1840. URL: https://unimelb.libguides.com/c.php?g=925155&p=6681291.
42. United States Code. Official web-site. URL: https://uscode.house.gov/.
43. Code of Federal Regulations. Official web-site. URL: https://www.archives.gov/federal-register/cfr.
44. National Labor Relations Board. Official web-site. URL: https://www.usa.gov/agencies/national-labor-relations-board.
45. Vienna Convention on the Law of Treaties 1969. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.
46. Bolintineanu A. Expression of Consent to be Bound by a Treaty in the Light of the 1969 Vienna Convention. American Journal of International Law. 1974. Vol. 68 (4). P. 672-686. DOI: https://doi.org/10.2307/2199829.
47. European Communities Act 1972. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68/enacted.
48. Szurek S. Vienna Convention: Article 11 Means of expressing consent to be bound by a treaty›. Corten O., and Klein P. (eds). The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary. Oxford Commentaries on International Law. 1969. URL: https://doi.org/10.1093/law/9780199573523.003.0023.

References

1. Davyd, R., & Joffre-Spinoza, K. (1998). Basic legal systems of modernity. M. : International relations.
2. Zweigert, K., & Kötz, H. (1998). An Introduction to Comparative Law / 3e éd., trad. par. Tony Weir. Oxford, Oxford University Press. URL: https://www.pierre-legrand.com/zweigert-and-kotz.pdf.
3. Legeais, R. (2016). Grands systèmes de droit contemporains. Approche comparative / 3e éd. Editeur: LexisNexis.
4. Glendon, M. A., Gordon, M. W., & Osakwe, Ch. (1985). Comparative legal traditions: text, materials and cases on the civil law, common law and socialist law traditions, with special reference to French, West German, English and Soviet law. West Group. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000087065.
5. Bernkhem, V. (1999). Introduction to Law and the US Legal System. Kyiv: Ukraine [in Ukrainian].
6. Behrouz, X. (2009). Comparative law. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
7. Zaichuk, O. V., & Onyshchenko, N. M. (Ed.). (2008). Comparative law (legal systems of the world). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
8. Malyshev, B. V. (2008). Judicial precedent in the English legal system. Kyiv: Praksis [in Ukrainian].
9. Luts, L. A. (2003). Modern legal systems of the world. Lviv: Yuryd. f-t LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
10. Pohrebniak, S. P., Lukianov, D. V., Bylia-Sabadash, I. O. (2012). Comparative law. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Savchyn, M. V. (2019). Comparative constitutional law. Kyiv: Yurinkom Inter. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29207/1/Savchyn_Comparative%20Constitutional%20Law.pdf [in Ukrainian].
12. Parliament Act 1911. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/13/contents.
13. Parliament Act 1949. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/103.
14. The Constitution Act 1867. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/.
15. The Australian Constitution 1900. URL: https://www.aph.gov.au/constitution.
16. Constitution Act 1986. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/1986/0114/latest/DLM94204.html.
17. The Constitution of the United States 1789. URL: https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript.
18. Local Government Act 1999. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/27/contents.
19. Levenets, B. (2020). UK and US judicial enforcement models. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 1. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.1.31 [in Ukrainian].
20. Cownie, F., Bradney, A., & Burton, M. (2007). English Legal System in Context / 4th ed. Oxford: Oxford Univ. Press.
21. The Supreme Court of the United Kingdom. Official web-site. URL: https://www.supremecourt.uk.
22. Rab, S. Legal Systems in the UK (England and Wales): Overview. URL: https://www.serlecourt.co.uk/images/uploads/documents/Legal_Systems_in_the_UK_%28England_and_Wales%29_Overview.pdf.
23. Supreme Court of Canada. Official web-site. URL: https://www.scc-csc.ca/home-accueil/index-eng.aspx.
24. Federal Court of Australia. Official web-site. URL: https://www.fedcourt.gov.au/about/jurisdiction.
25. Senior Courts Act 2016. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/2016/0048/latest/DLM5759262.html.
26. Supreme Court of the United States. Official web-site. URL: https://www.supremecourt.gov/about/about.aspx.
27. Life Peerages Act 1958. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseoflords/parliamentacts/overview/lifepeeragesact/.
28. Peerage Act 1963. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseoflords/house-of-lords-reform/from-the-collections/from-the-parliamentary-collections-lords-reform/lords-reform-1963-1999/peerage-act-1963/.

29. Representation of the People Act 1918. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/case-study-the-right-to-vote/the-right-to-vote/birmingham-and-the-equal-franchise/1918-representation-of-the-people-act/.
30. House of Lords Act 1999. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/34.
31. Courts Act 1971. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/23/contents.
32. Constitutional Reform Act 2005. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4/contents.
33. Interpretation Act 1978. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1978/30.
34. Buchanan (James) & Company Ltd vs Babco Forwarding & Shipping (UK) Ltd. Court of Appeal (England), Civil Division, judgment of 02/12/1976. Document 81976UK1202(02). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:81976UK1202(02).
35. Constitution Act 1982. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-12.html.
36. Galloway, G. B. (1951). The Operation of the Legislative Reorganization Act of 1946. The American Political Science Review, 45 (1). DOI: https://doi.org/10.2307/1950883.
37. Kravitz, W. (1990). The Advent of the Modern Congress: The Legislative Reorganization Act of 1970. Legislative Studies Quarterly, 15 (3). DOI: https://doi.org/10.2307/439769.
38. The Judicial Committee of the Privy Council (JCPC) Official web-site. URL: https://www.jcpc.uk/.
39. Claire L'Heureux-Dubé, Bijuralism: A Supreme Court of Canada Justice's Perspective, 62 La. L. Rev. (2002). URL: https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol62/iss2/3.
40. Aroney, N., Gerangelos, P., Murray, S., & Stellios, J. (2015). The Constitution of the Commonwealth of Australia. Cambridge Univ. Press.
41. The Treaty of Waitangi 1840. URL: https://unimelb.libguides.com/c.php?g=925155&p=6681291.
42. United States Code. Official web-site. URL: https://uscode.house.gov/.
43. Code of Federal Regulations. Official web-site. URL: https://www.archives.gov/federal-register/cfr.
44. National Labor Relations Board. Official web-site. URL: https://www.usa.gov/agencies/national-labor-relations-board.
45. Vienna Convention on the Law of Treaties 1969. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.
46. Bolintineanu, A. (1974). Expression of Consent to be Bound by a Treaty in the Light of the 1969 Vienna Convention. American Journal of International Law, 68 (4). DOI: https://doi.org/10.2307/2199829.
47. European Communities Act 1972. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68/enacted.
48. Szurek, S. (1969). Vienna Convention: Article 11 Means of expressing consent to be bound by a treaty'. Corten, O., & Klein, P. (Eds). The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary. Oxford Commentaries on International Law. URL: https://doi.org/10.1093/law/9780199573523.003.0023.

Стаття надійшла 15.11.2024 р.

L. A. Luts, PhD hab. (Law), Professor
Ivan Franko Lviv National University
the Department of Theory and Philosophy of Law
1 Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: Lutz.ludmyla@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-8182-2449

I. Yu. Nastasiak, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
Ivan Franko Lviv National University
the Department of Theory and Philosophy of Law
1 Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: iryna.nastasiak@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3963-1788

LEGAL SYSTEMS OF A GENERAL TYPE: AN UPDATED LOOK AT TYPOLOGY AND IDENTIFICATION

Summary

The transformation of the world legal order necessitates a deeper understanding of legal phenomena in the context of modern realities (in particular, national and interstate legal systems); carrying out typology of legal systems and their identification with the corresponding type; clarification of the state of their functioning, as well as trends and development prospects. One of the types of modern legal systems in the world is the common (Anglo-American) system. The objects of this study were the legal systems of England and Wales, Canada, Australia, New Zealand, and the United States of America. The purpose of this publication is to investigate the above-mentioned legal systems of a general type, highlighting such cognitive structures as "identification code of the legal system" and "indicator of the functioning and development of the legal system"; confirm their identification with the Anglo-American type; to identify the state of functioning and development; form conclusions about trends and prospects. The tasks that made it possible to achieve the specified goal were: analysis of scientific sources; publications in mass media (in the context of the subject of research), official documents, in particular sources of law and other legal acts in legal systems of the Anglo-American type, which is the object of research; creation of an empirical basis for the application of such cognitive structures as "identification code of the legal system" and "indicator of the functioning and development of the legal system"; identification of typical indicators, indicators of permissible deviations, interaction of these national legal systems with interstate legal systems, as well as trends in the development of a regressive and progressive state, development prospects. These constructions made it possible to identify deformations and forms or to form ways to overcome them. In the process of research, sociological methodology was used, in particular the techniques of document analysis. This made it possible to analyze a significant number of official documents: laws and other sources of law of legal systems of a general type; scientific sources; publications in mass media, etc. within the scope of the research subject, as well as to create an empirical basis for the application of general theoretical, comparative and legal methodology, technical and legal analysis using concepts and constructions of industry methodology (science of constitutional law, international law, procedural law, etc.) . In the legal systems that were the object of the study, stability in typical indicators was found. It was also established that the indicators of permissible deviations are aimed at ensuring this stability, and this gives grounds to conclude about the possibility of the evolutionary transition of legal systems of this type to the future new legal form.

Keywords: general (Anglo-American) type of legal systems; typology and identification of legal systems; identification code of the legal system; an indicator of the functioning and development of the legal system.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315682
УДК 342.9:341.1

Є. С. Герасименко, канд. юрид. наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра адміністративного права та процесу
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
e-mail: adminlawdep@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-5625-5622

МІСЦЕ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЦІЄЇ МІЖНАРОДНОЇ СУДОВОЇ УСТАНОВИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена окресленню місця Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у механізмі виконання рішень цієї міжнародної судової установи за законодавством України. Актуальність дослідження пов'язана із нагальною необхідністю ґрунтовного та всебічного наукового опрацювання законодавчого підґрунтя діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини за цим напрямом у зв'язку з його застарілістю та невідповідністю стандартам якості правового регулювання. Для цього, зокрема належного осмислення потребує й сама роль Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у процесі виконання рішень Європейського суду з прав людини. За підсумками дослідження у статті обґрунтовано, що Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини: 1) координує виконання Державною виконавчою службою та Державним казначейством формальностей, необхідних для виплати відшкодування на виконання рішення Європейського суду з прав людини; 2) представляє інтереси держави в суді, звертаючись із регресною вимогою до публічних службовців про відшкодування державі шкоди, заподіяної внаслідок неналежного виконання ними їх посадових обов'язків, які призвели до ухвалення проти України рішення Європейського суду з прав людини та виплати потерпілій особі справедливої сатисфакції; 3) інформує осіб, на користь яких постановлене рішення Європейського суду з прав людини, про шляхи поновлення їх прав та основоположних свобод, у тому числі додаткові заходи індивідуального характеру, а також доведення інформації про зміст, порядок і строки виконання цих заходів до відома державних органів, які є відповідальними за виконання цих заходів; 4) контролює виконання цими державними органами відповідних заходів; 5) надає консультативну підтримку цим державним органам у процесі виконання рішення Європейського суду з прав людини.

Звернено увагу на те, що проблематика правового регулювання діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини за цими напрямами включає, зокрема: а) взаємовиключність законодавчого положення про строк на звернення до суду з позовом про відшкодування державі шкоди, що завдана у зв'язку з виплатою нею справедливої сатисфакції; б) неузгодженість порядку покладення

© Є. С. Герасименко, 2024

відповідальності за цю шкоду, що встановлений Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та Законом України «Про державну службу»; в) загальна застарілість порядку взаємодії Державної виконавчої служби та Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини; г) обмеженість контрольного інструментарію Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: відшкодування шкоди державі у зв'язку з виплатою нею справедливої сатисфакції; виконання заходів загального та індивідуального характеру; Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини; контроль виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. Визначальне значення для виконання державою її міжнародно-правових зобов'язань як учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) є запровадження державою на внутрішньому рівні належного інституційного та законодавчого підґрунтя для виконання нею рішень Європейського суду з прав людини. Національний механізм виконання рішень цієї міжнародної судової установи покликаний забезпечити реальне поновлення прав та основоположних осіб та виплати їм компенсації за їх порушення, а також втілити у правову та політичну реальність заходів загального характеру, що були визначені Європейським судом з прав людини для усунення причин та унеможливлення продовження систематичного порушення тих чи інших прав та основоположних осіб приватних осіб відповідною державою. Фундаментальну роль у цьому національному механізмі відіграє Міністерство юстиції України як центральний орган виконавчої влади, уповноважений зокрема на здійснення міжнародно-правового співробітництва, забезпечення дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України з правових питань. Структурними підрозділами та підпорядкованими органами (посадовими особами) цього міністерства, сфера відання яких включає забезпечення повного та своєчасного виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), є Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини та Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України. Їх діяльність регламентується, передусім, законами України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та «Про виконавче провадження», а також Положенням про Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784. Разом з тим, ступінь наукового опрацювання цих законодавчих положень, у тому числі рівень їх систематизації у юридичній літературі та якості наукових рекомендацій щодо їх вдосконалення, є недостатнім. Зокрема, більш глибокого дослідження потребують питання, що стосуються місця Уповноваженого у справах ЄСПЛ у механізмі виконання рішень цієї міжнародної судової установи за законодавством України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значне зрушення у дослідженні питань організації та забезпечення діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ з моменту його утвердження як складового елементу інструментарію гарантування виконання рішень ЄСПЛ було досягнуте зусиллями декількох вчених, серед яких О. Р. Антонова, Б. С. Мукан та В. А. Стукаленко.

Зокрема, Б. С. Мукан зауважив, що функції із виконання рішення ЄСПЛ в основному покладаються на Міністерство юстиції України: Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ та Державну виконавчу службу України [1, с. 233]. Уповноважений у справах ЄСПЛ, за справедливим твердженням О. Р. Антонової, є одним із ключових елементів функціонування механізму виконання рішень ЄСПЛ [2, с. 147]. Саме ця посадова особа Міністерства юстиції України, як вказується у науковій літературі, має широке коло спеціальних повноважень, пов'язаних з виконанням рішень ЄСПЛ, значна частина яких має контрольно-наглядовий характер. Контролю за виконанням рішень ЄСПЛ приділяється особлива увага у наукових джерелах.

Звернувшись до напрацювань В. А. Стукаленка, можна зазначити, що сутність контролю за виконанням рішень ЄСПЛ полягає, по-перше, у спостереженні й перевірці діяльності органів, які здійснюють виконання відповідного рішення ЄСПЛ, відповідно до вимог чинного законодавства, а по-друге, у запобіганні та виправленні можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають такій діяльності. Головна мета проведення цього контролю – забезпечити інтереси держави й суспільства [3, с. 63]. Водночас, дослідники підкреслюють й деяку правову проблематику процесу забезпечення виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні. Серед іншого, Б. С. Мукан вказує на те, що підготовка значної кількості внутрішніх процесуальних документів виконавчого провадження ускладнює та затягує процес виконання рішення, що може призвести до прострочення терміну виплати компенсації та виплати пені [1, с. 233]. Однак, перспективам вдосконалення правового підґрунтя контролю за виконанням рішень ЄСПЛ саме з боку Уповноваженого у справах ЄСПЛ науковою спільнотою на цей час приділена недостатня увага.

На основі цих міркувань для формування більш цілісного бачення ролі Уповноваженого у справах ЄСПЛ у забезпеченні виконання рішень ЄСПЛ відповідні положення законодавства України мають бути опрацьовані більш ґрунтовно.

Метою статті є окреслення місця Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у механізмі виконання рішень цієї міжнародної судової установи за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження, перш за все, слід звернути увагу на те, що за змістом п. 8 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» рішення ЄСПЛ підлягають примусовому виконанню відповідно до цього закону з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Виконують рішення ЄСПЛ органи Державної виконавчої служби (державні виконавці) без сплати авансового внеску та без стягнення виконавчого збору (п. 5 ч. 2 ст. 5, абз. 9 ч. 2 ст. 26, п. 2 ч. 5 ст. 27 Закону України «Про виконавче провадження») [4].

Аналіз приписів Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон № 3477-IV) дозволяє дійти висновку про те, що вони покладають на орган представництва (Уповноваженого у справах ЄСПЛ) завдання брати участь у виконанні рішень ЄСПЛ шляхом вжиття комплексу передбачених законом спеціальних заходів, які й ви-

значають особливості виконання цих рішень, порівняно із загальними умовами та порядком здійснення виконавчого провадження. Природа та особливості цієї участі відображені у законодавчих положеннях, які регламентують цей функціональний напрям діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ.

Так, за змістом ч. 1 ст. 7 Закону № 3477-IV протягом 10 днів від дня отримання повідомлення ЄСПЛ про набуття його рішенням статусу остаточного Уповноважений у справах ЄСПЛ як орган представництва:

1. Надсилає стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до Державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування (в ній мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів);
2. Надсилає до Державної виконавчої служби оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення ЄСПЛ у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції, рішення щодо справедливої сатисфакції, щодо дружнього врегулювання, про схвалення умов односторонньої декларації, упродовж 10 днів після чого Державна виконавча служба відкриває виконавче провадження [5].

Виплата стягувачеві відшкодування має бути здійснена у 3-місячний строк з моменту набуття рішенням статусу остаточного або у строк, передбачений у рішенні. Протягом 1 місяця від дня відкриття виконавчого провадження за рішенням орган представництва надсилає до Державної казначейської служби України постанову про відкриття виконавчого провадження та вищенаведені документи. Вона протягом 10 днів від дня надходження цих документів здійснює списання на вказаний стягувачем банківський рахунок, а в разі його відсутності – на депозитний рахунок Державної виконавчої служби. Державна виконавча служба протягом 3 днів надсилає Уповноваженому у справах Європейського суду з прав людини постанову про закінчення виконавчого провадження та підтвердження списання коштів (ст. 8 Закону № 3477-IV) [5].

Одночасно із забезпеченням виплати відшкодування стягувачам, Уповноважений у справах ЄСПЛ виступає позивачем у справах про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування. Уповноважений у справах ЄСПЛ зобов'язаний протягом 6 місяців з моменту списання суми відшкодування на користь стягувача звернутися до суду з відповідним позовом. Загальний строк позовної давності для звернення з такими позовами визначається відповідно до Цивільного кодексу України (ч. 5 ст. 9 Закону № 3477-IV) [5].

Крім координаційних дій та звернення до суду з регресною вимогою до публічних службовців, які допустили у їх діяльності порушення міжнародно-правових зобов'язань щодо дотримання прав та основоположних свобод, Уповноважений у справах ЄСПЛ бере участь у виконанні додаткових заходів індивідуального та загального характеру.

Зокрема, протягом 10 днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини: а) надсилає стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права порушити провадження про перегляд справи та/або про його право на відновлення провадження; б) повідомляє органи, які є відповідальними за виконання додаткових заходів індивідуального характеру, про зміст, порядок і строки виконання цих заходів. Уповноважений у справах Європейського

суду з прав людини контролює виконання додаткових заходів індивідуального характеру, передусім, шляхом:

– отримання від відповідних органів інформації про хід і наслідки виконання заходів;

– внесення Прем'єр-міністру України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру (ст. 11 Закону № 3477-IV) [5].

Більше того, у разі необхідності Уповноважений у справах ЄСПЛ може ініціювати проведення перевірки дій чи бездіяльності посадових осіб Державної виконавчої служби, якщо такі дії чи бездіяльність впливають на забезпечення виконання рішення ЄСПЛ. Про результати перевірки керівництво Державної виконавчої служби повідомляє Уповноваженого у справах ЄСПЛ протягом 3 днів після її проведення (п. 15 Порядку взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в ЄСПЛ та виконання рішень ЄСПЛ, затвердженому Наказом Міністерства юстиції України від 23 вересня 2013 р. № 1989/5 (далі – Порядок взаємодії)) [6].

Крім того, Уповноважений у справах ЄСПЛ щокварталу готує та надсилає до Кабінету Міністрів України подання щодо вжиття заходів загального характеру, у якому викладаються пропозиції щодо вирішення зазначених в рішенні ЄСПЛ недоліків системного характеру та усунення її першопричини, забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень (ст. 14 Закону № 3477-IV) [5].

На доповнення до контрольних та інформаційно-аналітичних заходів, компетенція Уповноваженого у справах ЄСПЛ у частині, що стосується виконання рішень цієї міжнародної судової установи, включає також консультативно-дорадчі функції.

Зокрема, як визначено положеннями п. 11 Порядку взаємодії, державний виконавець, звертаючись до суду із заявою про зміну способу і порядку виконання рішення національного суду, яким передбачено вжиття заходів зобов'язального (немайнового) характеру, у зв'язку з неможливістю виконання цього рішення, має повідомити відповідний суд про необхідність залучення представника секретаріату Уповноваженого у справах ЄСПЛ як спеціаліста в галузі застосування Конвенції та виконання рішень ЄСПЛ. Так само, якщо рішенням ЄСПЛ передбачається вжиття додаткових заходів індивідуального характеру шляхом виконання рішення національного суду, секретаріат Уповноваженого у справах ЄСПЛ надає Державній виконавчій службі практичну допомогу та роз'яснення щодо виконання (п. 14 Порядку взаємодії) [6].

Висновки і пропозиції. Взявши до уваги вищевикладене, можемо констатувати, що Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини у механізмі виконання рішень цієї міжнародної судової установи, що встановлений законодавством України, посідає центральне місце, що випливає із закріплених за цією посадовою особою Міністерства юстиції України функцій та повноважень. Йдеться про те, що Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини: 1) координує виконання Державною виконавчою службою та Державним казначейством формальностей, необхідних для виплати

відшкодування на виконання рішення Європейського суду з прав людини; 2) представляє інтереси держави в суді, звертаючись із регресною вимогою до публічних службовців про відшкодування державі шкоди, заподіяну внаслідок неналежного виконання ними їх посадових обов'язків, які призвели до ухвалення проти України рішення Європейського суду з прав людини та виплати потерпілій особі справедливої сатисфакції; 3) інформує осіб, на користь яких постановлене рішення Європейського суду з прав людини, про шляхи поновлення їх прав та основоположних свобод, у тому числі додаткові заходи індивідуального характеру, а також доведення інформації про зміст, порядок і строки виконання цих заходів до відома державних органів, які є відповідальними за виконання цих заходів; 4) контролює виконання цими державними органами відповідних заходів; 5) надає консультативну підтримку цим державним органам у процесі виконання рішення Європейського суду з прав людини.

Проблематика правового регулювання діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини за цими напрямами включає, зокрема: а) взаємовиключність законодавчого положення про 6-місячний строк на звернення до суду з позовом про відшкодування державі шкоди, що завдана у зв'язку з виплатою нею справедливої сатисфакції, із тим, що вказує на те, що на цю вимогу поширюється загальний строк позовної давності; б) неузгодженість порядку покладення відповідальності за цю шкоду, що встановлений Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та Законом України «Про державну службу»; в) загальна застарілість порядку взаємодії Державної виконавчої служби та Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини; г) обмеженість контрольного інструментарію Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини інформаційними запитами, ініціюванням перевірок та зверненням до Прем'єр-міністра України щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру.

Список використаної літератури

1. Мукан Б. С. Функції урядового уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини щодо виконання рішень і звітування: державно-управлінський аспект. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 43. С. 227-235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_43_30.
2. Антонова О. Р. Діяльність Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини як елемент механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини за період 2014-2018 рр. в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Державне управління. 2023. Вип. 6 (12). С. 143-152. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-6(12)-143-152.
3. Стукаленко В. А. До питання контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. Альманах міжнародного права. 2016. Вип. 12. С. 62-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2016_12_9.
4. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. Дата оновлення: 01 серпня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Дата оновлення: 2 грудня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv#o81.
6. Порядок взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядо-

вого уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 23 вересня 2013 року № 1989/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1642-13#Text.

References

1. Mukan, B. S. (2015). Functions of the Commissioner of Ukraine for the European Court of Human Rights relating to the execution of judgments and providing feedback: administrative legal aspect. Efficiency of public administration, 43, 227-235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_43_30 [in Ukrainian].
2. Antonova, O. R. (2023). Activities of the Commissioner for the European Court of Human Rights as an element of the mechanism for execution of judgments of the European Court of Human Rights for the period 2014-2018 in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Current issues in modern science. Series: Public administration, 6 (12), 143-152. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-6(12)-143-152 [in Ukrainian].
3. Stukalenko, V. A. (2016). On the matter of monitoring the execution of judgments of the European Court of Human Rights. Almanac of international law, 12, 62-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2016_12_9 [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine on enforcement procedure No. 1404-VIII (June 2, 2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on execution of judgments and application of the case-law of the European Court of Human Rights No. 3477-IV (February 23, 2006). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv#o81 [in Ukrainian].
6. Order of the Ministry of Justice of Ukraine approving the procedure for the interaction of the State Executive Service of Ukraine and the Secretariat of the Government Commissioner for the European Court of Human Rights while ensuring the representation of Ukraine at the European Court of Human Rights and the execution of judgments of the European Court of Human Rights No. 1989/5 (September 23, 2013). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1642-13#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла 04.11.2024 р.

Ye. S. Herasymenko, PhD in Law, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Educational and Scientific Institute of Law
the Department of Administrative Law and Proceedings
60 Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: adminlawdep@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-5625-5622

ROLE OF THE COMMISSIONER FOR THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE EXECUTION OF JUDGMENTS OF THE LATTER UNDER THE LAW OF UKRAINE

Summary

The article is devoted to outlining the place of the Commissioner for the European Court of Human Rights in the mechanism of execution of the judgments of this judicial institution as governed by the legislation of Ukraine. The significance of the study stems from the urgent need for a thorough and comprehensive research of the legislative basis of the activities of the Commissioner for the European Court of Human Rights in this direction due to its obsolescence and non-compliance with the quality standards of legal regulation. For this, in particular,

the very role of the Commissioner for the European Court of Human Rights in the process of implementing the judgments of the latter needs to be properly understood. According to the results of the research, it is substantiated that the Commissioner for the European Court of Human Rights: (1) coordinates the implementation by the state executive service and the state treasury of the formalities necessary for the payment of compensation for the execution of judgments of the European Court of Human Rights; (2) represents the state in court, claiming damages from public officials caused as a result of their improper performance of their official duties, which led to a judgment of the European Court of Human Rights against Ukraine and the payment of just satisfaction to the injured person; (3) informs persons in whose favor a judgment of the European Court of Human Rights has been delivered about ways to restore their rights and fundamental freedoms, including additional individual measures, as well as bringing information about these measures to the attention of government authorities, which are responsible for the implementation of these measures; (4) monitors the implementation of relevant measures by these government authorities; (5) advises these government authorities in the process of implementing a judgment of the European Court of Human Rights.

Attention is drawn to the fact that the issues of legal regulation of the activities of the Commissioner for the European Court of Human Rights in these areas include, in particular: (a) mutual exclusivity of legislative provisions on the timeframe for filing a compensatory claim for damages caused by just satisfaction payments; (b) non-correspondence between procedures for imposing responsibility for these damages established by the Law of Ukraine 'On Execution of Judgments and Application of the Case-Law of the European Court of Human Rights' and the Law of Ukraine 'On Civil Service'; (c) the general obsolescence of the order of interaction between the state executive service and the Commissioner for the European Court of Human Rights; (d) limitation of the control toolkit of the Commissioner for the European Court of Human Rights.

Keywords: Commissioner for the European Court of Human Rights, control of the execution of judgments of the European Court of Human Rights, execution of general and individual measures, reimbursement of damages to the state inflicted by just satisfaction payments.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315683
УДК 342.92

І. В. Жукова, канд. наук з держ. управління, доцент, старший викладач
Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти»
Кафедра публічного управління і проектного менеджменту
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»
вул. Січових Стрільців, 52А, Київ, 02000, Україна
e-mail: irina_pravo@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-4927-0610

АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСОБІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Визначено, що у рамках теоретичного розуміння таких понять: як «засіб», «правовий засіб» та «засіб публічного адміністрування» необхідно виокремлювати і практичну складову впровадження останніх. Те саме стосується і розуміння галузевого поняття – «засоби публічного адміністрування загальної середньої освіти», а, також, аналізу таких складових частин останнього як: види, ознаки, суб'єкти та об'єкти.

Обґрунтовано, що поняття «засіб», у розрізі публічного управління та адміністрування потребує певного розширеного трактування у питаннях порядку, за допомогою якого такий результат підлягає досягненню.

Зазначено, що зв'язок між дією та результатом, у контексті складової частини практичного розуміння терміну «засіб», водночас, представляє собою щабель поєднання між дією та конкретним результатом. Як наслідок такої конотації та причинно-наслідкового зв'язку, саме «засіб» як явище та феномен, в тому числі, у галузі публічного управління виступає саме механізмом, за допомогою якого досягаються цілі та виконуються певні конкретні завдання у сферах управлінської діяльності.

Доведено необхідність розширити дефініцію «засіб» у державно-управлінському контексті шляхом вказання методів, за допомогою яких можна досягнути кінцевих поставлених результатів (метод адміністрування, метод наукового аналізу, метод економічного прогнозування, метод соціально-політичного планування).

Систематизовано, що складовою частиною практичного розуміння поняття «правовий засіб» можна вважати елемент аплікації механізму останніх на практиці. Якщо конкретизувати дане питання саме за сферою публічного управління, то вмотивованим буде виділити процедуру адміністративної скарги, за допомогою якої можуть оскаржуватися рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Фактично це означає, що правовий засіб набуває практичних ознак саме в аспекті його використання відповідальними суб'єктами. До того ж, останній не може бути інструментом перевищення владних повноважень із узурпації, що означає презумпцію використання правового засобу в практичному осмисленні (із синхронізацією відповідно до законодавчих норм) виключно з метою правовстановлюючих акцій.

Ключові слова: засіб, правовий засіб, засіб публічного адміністрування, сфера загальної середньої освіти, правовий механізм.

Постановка проблеми. Для детальнішого огляду засобів публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти на державному та місцевому рівнях вбачаємо за доцільне, насамперед, визначити понятійні особливості розуміння, пов'язаних із зазначеною тематикою, термінів.

© І. В. Жукова, 2024

Доцільно зазначити, що в рамках теоретичного розуміння таких понять: як «засіб», «правовий засіб» та «засіб публічного адміністрування» необхідно, також, виокремлювати і практичну складову впровадження останніх. Те саме стосується і розуміння галузевого поняття – «засоби публічного адміністрування загальної середньої освіти», а, також, аналізу таких складових частин останнього як: види, ознаки, суб'єкти та об'єкти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розпочнемо із теоретико-практичного осмислення терміну «засіб». Останній розглядається як у рамках вітчизняного наукового дискурсу, так і у рамках іноземного.

Теоретичне розуміння поняття «засіб» у рамках вітчизняної науки пов'язане із ототожненням останнього із інструментом, матеріальним та нематеріальним ресурсом. Як зазначається у науковій праці Є. Орлової [1, с. 116], термін «засіб», у контексті публічного управління та адміністрування означає певну дію, або сукупність дій, що надають змогу досягти певного результату у конкретній галузі (сегменті) державної діяльності.

Узагальнене розуміння терміну «засіб», у свою чергу, вчена розглядає як механізм, за допомогою якого відбувається реалізація певного процесу, приведення останнього у дію [1, с. 116-117].

Ми схиляємось до думки, що тлумачення поняття «засіб» у вузькому (державно-управлінському) та широкому (загальному) розумінні, у даному дослідженні, повинно мати акцент на виконанні певної дії, що видається нам обґрунтованим та вмотивованим.

Розуміння поняття «засіб», у розрізі публічного управління та адміністрування, водночас, потребує певного розширеного трактування у питаннях порядку, за допомогою якого такий результат підлягає досягненню. Тому, на наш погляд, доцільно розширити дефініцію «засіб» у державно-управлінському контексті шляхом вказання методів, за допомогою яких можна досягнути кінцевих поставлених результатів (метод адміністрування, метод наукового аналізу, метод економічного прогнозування, метод соціально-політичного планування).

Подібне бачення, водночас, запропонував у власному дослідженні вітчизняний дослідник О. Вдовиченко [2, с. 127-129]. На його переконання, поняття «засіб» означає можливість державного апарату досягати результатів у внутрішній та зовнішній політиках. Останній розкривається саме через застосування методології, що є необхідною у контексті координації певних завдань – методів адміністрування, методів наукового аналізу, методів економічного прогнозування та методів соціально-політичного планування.

Так, наприклад, метод адміністрування у системі забезпечення «засобу» як публічно-управлінської категорії представляє собою підхід, що допомагає поєднати нормативні та інституційні особливості управління галуззю [2, с. 127].

У свою чергу, метод наукового аналізу як елемент впровадження певного «засобу» управління є збором та систематизацією даних щодо галузі, у котрій відбуватимуться відповідні управлінські процеси [2, с. 127].

Метою статті є розгляд та порівняння правового регулювання засобів публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти на державному та місцевому рівнях.

Виклад основного матеріалу. Економічне прогнозування у контексті допоміжного елементу забезпечення ефективності «засобу» як складової управління, в свою чергу, виступає сукупністю організаційних і технічних засобів для збереження та обробки інформації щодо фінансової та бюджетної реалізацій політики в певній сфері із аргументуванням видатків та дотацій [2, с. 128].

Соціально-політичне планування як допоміжний складник інтеграції «засобу» управління представляє собою публічно-управлінський пошук оптимального підходу до урахування державних та приватних інтересів під час нормативно-інституційного регулювання певної галузі [2, с. 128-129].

Вбачаємо за доцільне відмітити, що такий комплексний підхід до розуміння та усвідомлення використання методів у реалізації певних ідей за допомогою «засобу» дозволяє виокремити загальну публічно-управлінську закономірність. Остання полягає в тому, що «засіб» як статична конструкція не є джерелом реалізації певного плану, ідеї та державної політики, а набуває практичних властивостей саме під впливом застосування механізмів приведення його в дію.

Певної конкретизації, однак, на наше переконання, потребує саме частина розуміння методу як доповняльного до засобу елемента публічного управління, наприклад, у контексті урахування властивостей конкретного метода щодо їхнього застосування за конкретними галузями, як-от державна політика, наука, освіта, соціальна сфера тощо.

Тож, від власне теоретичного розуміння поняття «засіб» в узагальненій та публічно-управлінській парадигмах пропонуємо перейти до урахування особливостей практичного розуміння останнього.

З цієї точки зору, нам імпонує наукова позиція Ю. Легези [3, с. 27-28], що наголошує на потребі концентруватися на таких складових практичного розуміння поняття «засіб» як: спосіб впливу та зв'язок між дією та результатом.

Спосіб впливу як явище, у контексті розуміння терміну «засіб», розглядається вченою у публічно-управлінській та узагальненій проєкціях, водночас [3, с. 27]. За таким підходом, «засіб» можна розглядати і як спосіб, за допомогою якого одна сторона впливає на іншу.

Наприклад, законодавчий акт впливає на поведінку суб'єктів через нормативні положення – це стосується як суспільства, так і інституцій, що реалізують державну політику в певній сфері. Також, така концепція ілюструється у рамках горизонтальних та вертикальних правовідносин між органами влади, де практичне розуміння такого впливу полягає у ієрархії, що дозволяє одним суб'єктам детермінувати стилістику функціонування інших, спрямовану на реалізацію кінцевих завдань [3, с. 28].

Зв'язок між дією та результатом, у контексті складової частини практичного розуміння терміну «засіб», водночас, представляє собою щабель поєднання між дією та конкретним результатом. Як наслідок такої конотації та причинно-наслідкового зв'язку, саме «засіб» як явище та феномен, в тому числі, у галузі публічного управління виступає саме механізмом, за допомогою якого досягаються цілі та виконуються певні конкретні завдання у сферах управлінської діяльності [3, с. 28].

На практичній складовій розуміння поняття «засіб», також, наголошували й іноземні науковці. Наприклад, у працях таких вчених як: А. Семінтеллі

[4, с. 172-174] та К. Дж. Коліба [5, с. 92-93] відзначено, що предметне застосування «засобів» у сфері публічного управління та адміністрування, наприклад, концентрується за такими сферами, як комунікаційні засоби та засоби правового впливу.

Перший, відтак, означає необхідність наявності можливостей для зв'язку в мережі Інтернет, онлайн-месенджерах та текстовому форматі кооперації задля досягнення мети в певній публічно-управлінській галузі [4, с. 172; 5, с. 92]. Другий, в свою чергу, має на меті використання законів, нормативних актів, рішень судів, що регулюють суспільні відносини в галузі, дотичній до публічного управління [4, с. 173-174; 5, с. 93].

Вважаємо, що підхід до розуміння терміну «засіб» в публічно-управлінській площині за такими складовими, як комунікація та правовий вплив, дозволяє концептуалізувати призначення останніх – управління шляхом взаємодії та юридичний контроль.

Зазначені терміни, однак, не знаходять прямого трактування у вказаних дослідженнях, тому, нижче пропонуємо власне бачення останніх. Так, поняття «управління шляхом взаємодії» пропонуємо визначати, як сукупність засобів, за допомогою яких нормативний апарат визначає порядок функціонування у певній галузі.

У свою чергу, термін «юридичний контроль», у пристосуванні до засобів як елемента його впорядкування, вбачаємо за доцільне визначити як сукупність методів, механізмів та засобів, що конкретизують порядок діяльності у певній галузі публічного управління, або певній сфері, до якої державне управління є дотичним (політична, економічна, соціальна, освітня сфери).

Надалі, пропонуємо зосередитися на визначенні терміну «правовий засіб», проаналізувавши його в контексті, насамперед, публічно-управлінського ототожнення (розуміння) в теоретичній та, знову-таки, практичній проєкціях.

Узагальнений підхід до визначення терміну «правовий засіб» у рамках як вітчизняної [6, с. 42-43], так і зарубіжної доктрини [7, с. 87] виходить з того, що його визначають через механізм, інструмент, або спосіб, державного впливу на публічні, або приватні, суспільні відносини з метою їхнього впорядкування, виключно в правовому полі.

Предметом використання та впровадження правового засобу як константи є, як правило, захист законних прав та інтересів як держави, так і громадянського суспільства (населення). Таким чином, можна зробити висновок про можливість визначення терміну «правовий засіб» як елементу досягнення правового результату в рамках чинного законодавства держави, сегментації, таким чином, державної політики на загальнодержавному рівні [6, с. 43; 7, с. 91].

У свою чергу, у вищезазначених дослідженнях, також, висвітлюється суто теоретична та практична складові розуміння терміну «правовий засіб».

Так, теоретична складова розуміння терміну «правовий засіб» концентрується на урахуванні особливостей його юридичної природи, його розуміння у якості інструмента регулювання та, водночас, на взятті до уваги інтерпретації останнього через наявність у нього захисної функції.

Юридична природа як складова частина розуміння поняття «правовий засіб» представляє собою презумпцію застосування останнього на базі правових норм

та положень, що виступають помічними в процесі впорядкування суспільних відносин шляхом забезпечення правопорядку.

Ототожнення терміну «правовий засіб» із інструментом регулювання засновується на теоретичному баченні останнього у якості механізму, що держава використовує для систематизації суспільних відносин у певній галузі за концепцією, що передбачає обопільне дотримання прав та обов'язків державою та громадянським суспільством як «акторами» (від англ. «actor» – учасник).

Захисна функція як елемент (складова) теоретичного осмислення поняття «правовий механізм», водночас, полягає у наявності в останнього квоти на захист прав та свобод людини і громадянина, держави, юридичних осіб тощо. Механізмами, за допомогою яких відбувається впровадження такої функції, є звернення до органів правового захисту, органів судової влади та, у деяких випадках, адвокатських об'єднань.

Практичне розуміння терміну «правовий засіб», у свою чергу, у зазначених вище працях [6, с. 43-44; 7, с. 92] пов'язується із формою правової реалізації. Під цим, зокрема розуміється використання правових засобів виключно для сприяння суб'єктам таких правових відносин у реалізації власних прав, в тому числі, за допомогою держави. Спрямування такого практичного розуміння даної функції стосується захисту прав та виконання відповідних зобов'язань.

Складовою частиною практичного розуміння поняття «правовий засіб», окрім того, можна вважати елемент аплікації механізму останніх на практиці. Якщо конкретизувати дане питання саме за сферою публічного управління, то вмотивованим буде виділити процедуру адміністративної скарги, за допомогою якої можуть оскаржуватися рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування [8, с. 17]. Фактично це означає, що правовий засіб набуває практичних ознак саме в аспекті його використання відповідальними суб'єктами. До того ж, останній не може бути інструментом перевищення владних повноважень із узурпації, що означає презумпцію використання правового засобу в практичному осмисленні (із синхронізацією відповідно до законодавчих норм) виключно з метою правовстановлюючих акцій [8, с. 17].

Висновки і пропозиції. Проаналізовані вище погляди на проблемне питання теоретичного та, водночас, практичного контекстів наукового осмислення терміну та феномену «правового засобу» дозволяють виокремити відмінність між двома полями його трактування.

Усунути останню, на наш погляд, можна за допомогою конотації наступного змісту, що необхідно інтегрувати саме у державно-управлінське визначення терміну «правовий засіб» в практичній проєкції: «під правовим засобом, у практичному розумінні, доцільно розуміти предметне впровадження певного механізму забезпечення державно-управлінської політики на локальному, або загальнодержавному, рівні, що спирається на теоретичні складові розуміння останньої, наукові напрацювання вчених та дослідників».

Подібний симбіоз теорії та практики, на наше особисте переконання, дозволить забезпечити підвищення рівня ефективності правових засобів як інструментів інтеграції політики держави.

Список використаної літератури

1. Фролова Є. Методи публічного адміністрування : понятійно-змістовна характеристика. Juris Europensis Scientia. 2023. № 1. С. 114-117.
2. Вдовиченко О. Застосування методів публічного адміністрування в сучасних умовах : теоретичні та практичні аспекти. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 3. С. 124-132.
3. Легеза Ю. Методи публічного управління : адміністративно-правовий аспект. Law. State. Technology. 2021. № 2. С. 25-30.
4. Sementelli, A. Public Administration and Epistemology. Experience, Power, and Agency. Taylor & Francis. 2020. 206 p.
5. Koliba, C. J. Governance Networks in Public Administration and Public Policy. Taylor & Francis. 2017. 386 p.
6. Павлюков І. Правові засоби: поняття, види, функції та взаємодія в процесі регулювання суспільних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2023. № 75 (1). С. 41-46.
7. Smith, S. A. Rights, Wrongs, and Injustices. The Structure of Remedial Law. OUP Oxford. 2019. 368 p.
8. Вакарюк Л. В. Правові засоби як складова частина правового режиму з позицій інструментальної теорії права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. № 48 (1). С. 15-18.

References

1. Frolova, E. (2023). Methods of public administration: conceptual and substantive characteristics. Juris Europensis Scientia. No. 1. P. 114-117 [in Ukrainian].
2. Vdovichenko, O. (2022). Application of methods of public administration in modern conditions: theoretical and practical aspects. South Ukrainian legal journal. No. 3. P. 124-132 [in Ukrainian].
3. Legeza, Yu. (2021). Methods of public management: administrative and legal aspect. Law. State. Technology. No. 2. P. 25-30 [in Ukrainian].
4. Sementelli, A. (2020). Public Administration and Epistemology. Experience, Power, and Agency. Taylor & Francis. 206 p.
5. Koliba, C. J. (2017). Governance Networks in Public Administration and Public Policy. Taylor & Francis. 386 p.
6. Pavlyukov, I. (2023). Legal means: concepts, types, functions and interaction in the process of regulating social relations. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law. No. 75 (1). P. 41-46 [in Ukrainian].
7. Smith, S. A. (2019). Rights, Wrongs, and Injustices. The Structure of Remedial Law. OUP Oxford. 368 p.
8. Vakaryuk, L. V. (2018). Legal means as an integral part of the legal regime from the standpoint of the instrumental theory of law. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law. No. 48 (1). P. 15-18 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 19.10.2024 р.

I. V. Zhukova, Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor, Senior Lecturer
State Institution of Higher Education
"University of Education Management"
the Department of Public Administration and Project Management
Director of the Publishing Group "Scientific Perspectives"
52A Sichovyh Striltsiv St, Kyiv, 02000, Ukraine
e-mail: irina_pravo@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-4927-0610

ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF PUBLIC ADMINISTRATION MEANS IN THE SPHERE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Summary

It was determined that within the framework of the theoretical understanding of such concepts as "means", "legal means" and "means of public administration" it is necessary to distinguish the practical component of the implementation of the latter. The same applies to the understanding of the branch concept - "means of public administration of general secondary education", as well as the analysis of such constituent parts of the latter as: types, signs, subjects and objects.

It is substantiated that the concept of "means", in the context of public management and administration, needs a certain extended interpretation in matters of the order by which such a result is to be achieved.

It is noted that the connection between the action and the result, in the context of the component part of the practical understanding of the term "means", at the same time, represents a level of combination between the action and a concrete result. As a result of this connotation and cause-and-effect relationship, it is the "means" as a phenomenon and phenomenon, including in the field of public administration, that acts as the mechanism by which goals are achieved and certain specific tasks are performed in the spheres of managerial activity.

The need to expand the definition of «means» in the state-management context by specifying the methods by which the final set results can be achieved (method of administration, method of scientific analysis, method of economic forecasting, method of socio-political planning) is proven.

It is systematized that an element of the application of the latter mechanism in practice can be considered a component of the practical understanding of the concept of "legal remedy". If we specify this issue specifically in the field of public administration, then it will be motivated to single out the administrative complaint procedure, which can be used to challenge the decisions of state authorities and local self-government bodies. In fact, this means that the legal remedy acquires practical features precisely in the aspect of its use by responsible subjects. In addition, the latter cannot be a tool for exceeding the powers of usurpation, which means the presumption of the use of a legal instrument in a practical sense (with synchronization in accordance with legislative norms) exclusively for the purpose of legal actions.

Keywords: tool, legal tool, tool of public administration, sphere of general secondary education, legal mechanism.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315684
УДК 328.185-043.83:35.073.53»6»

Ю. М. Конопля, аспірант
Пенітенціарна академія України
Кафедра адміністративного, цивільного та господарського права і процесу
вул. Гонча, 34, Чернігів, 14000, Україна
e-mail: volonter1997@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0009-4573-2348

ГЕНЕЗИС КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Стаття присвячена дослідженню генезису корупції в системі публічних закупівель, що охоплює історичні витоки цього явища, його еволюцію та сучасні виклики. Корупція у публічних закупівлях є однією з найбільших загроз для ефективного функціонування державних інституцій, оскільки вона суттєво знижує прозорість і конкурентність процедур, що веде до неефективного використання державних коштів. У дослідженні показано, що корупційні схеми у публічних закупівлях існували ще в античні часи, коли державні контракти на будівництво інфраструктури були основним джерелом зловживань для посадовців, і з часом лише набули нових форм.

У статті розглянуто, як корупційні практики еволюціонували протягом середньовіччя і періоду індустріалізації, коли масштабні державні проекти стали полем для змов між політичними елітами і бізнесом. Як приклад наведено сучасні пострадянські країни, такі як Грузія, Казахстан і Молдова, де корупція у публічних закупівлях набула особливої гостроти через слабкість інституцій та відсутність належного контролю.

Проаналізовано досвід України у реформуванні системи публічних закупівель шляхом впровадження електронної системи ProZorro. Ця реформа значно підвищила рівень прозорості тендерних процесів і дозволила зекономити мільярди гривень державних коштів. Проте дослідження зазначають, що навіть після впровадження таких інноваційних систем корупційні схеми адаптуються до нових реалій, зокрема через маніпуляції тендерною документацією, змови між учасниками тендерів і фальсифікацію результатів торгів.

У статті зазначено, що для боротьби з корупцією у публічних закупівлях необхідний комплексний підхід, який включає зміцнення інституційних механізмів, вдосконалення законодавчої бази, впровадження сучасних технологій моніторингу та активну участь громадянського суспільства.

Дослідження також пропонує перспективи подальших наукових розробок у сфері публічних закупівель, зокрема вивчення ефективності міжнародного досвіду у протидії корупції, впровадження інноваційних технологій для моніторингу тендерних процесів, а також роль громадянського суспільства у забезпеченні прозорості державних закупівель.

Ключові слова: корупція; публічні закупівлі; адміністративно-правове регулювання; генезис корупції; антикорупційні заходи; ProZorro; державні реформи.

Постановка проблеми. Корупція у сфері публічних закупівель є однією з найбільших загроз для ефективного функціонування державних інституцій та розвитку економіки, що робить її надзвичайно актуальною проблемою для

© Ю. М. Конопля, 2024

багатьох країн, зокрема й України. За оцінками міжнародних організацій, щорічні втрати державних бюджетів через корупцію у закупівлях сягають до 20-30% від загальної суми витрат, що значно підриває економічну стабільність держав і довіру до державного управління. В Україні, за даними Світового банку, втрати через корупційні схеми у публічних закупівлях оцінюються у 50-70 мільярдів гривень щорічно, що свідчить про системний характер цієї проблеми.

Зокрема, актуальність проблеми посилюється під час воєнного стану та післявоєнної відбудови країни, коли масштаби державних витрат на інфраструктурні проекти та постачання для оборонних потреб зростають. У таких умовах необхідність прозорих та ефективних механізмів контролю над державними витратами є критичною, адже корупція може значно гальмувати відновлення країни та викликати соціальне незадоволення. Тому пошук нових механізмів протидії корупції у публічних закупівлях та впровадження міжнародних стандартів є вкрай актуальним завданням для сучасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема корупції у сфері публічних закупівель була предметом численних наукових досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, зокрема: М. Мельник, Л. Гальчинський, А. Сошников, І. Бенько, С. Сисюк, Д. Абрахімов, О. Цимбалістова, Л. Івашова, М. Івашов, Я. Цимбаленко, А. Олефір, В. Швачка, В. Карасьова, Т. Кудрявцева, О. Мельников, А. Дудар, А. Храмкін, К. Джилінгем, К. Лайсонс та ін.

Незважаючи на значний обсяг наукових досліджень, питання генезису корупції в системі публічних закупівель залишається недостатньо вивченим. Історичний аспект корупційних схем, їхній розвиток та адаптація до сучасних умов вимагають більш глибокого аналізу, що зумовлює актуальність даного дослідження, контролю у сфері публічних закупівель.

Метою статті є дослідження генезису корупції в системі публічних закупівель, аналіз її історичних витоків, еволюції, а також сучасних викликів і проблем, що виникають у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Корупція у сфері державних закупівель має глибоке коріння, яке можна прослідкувати ще в античних цивілізаціях. Одним із перших прикладів є Римська імперія, де великі державні проекти, такі як будівництво акведуків, доріг, театрів та інших громадських будівель, були предметом корупційних схем. Державні підрядники часто використовували свої політичні зв'язки для отримання вигідних контрактів, укладаючи їх на умовах, які забезпечували максимальні прибутки для окремих осіб, але значно шкодили державному бюджету. Зокрема, посадовці отримували хабарі за те, щоб надати перевагу певним компаніям, що призводило до неефективного розподілу ресурсів [1].

У середньовіччі корупція також процвітала під час розподілу державних контрактів на будівництво та військове постачання. У феодальних державах Європи корупція у закупівлях була поширеною практикою, коли аристократи отримували контракти без проведення конкурентних тендерів. Це значно послаблювало військову могутність держав, оскільки замовлення виконувалися неякісно або взагалі не виконувалися.

У XIX столітті з розвитком ринкових відносин та індустріалізації державні закупівлі набули нових масштабів, що призвело до поширення корупції в нових

формах. Зокрема, у США в період так званого «Gilded Age» [2] корупція у публічних закупівлях досягла свого піку. Величезні державні проекти, такі як будівництво залізниць, стали полем для змов між політиками і бізнесменами.

Як зазначає Richard White у своїй роботі «Railroaded: The Transcontinentals and the Making of Modern America» [3], монополії, які виникли завдяки корупції, призвели до величезних збитків для економіки країни та порушення конкурентних умов. Ми вважаємо, що цей історичний період показує, як відсутність ефективних контролюючих органів призводить до формування олігархічних структур, що мають контроль над державними ресурсами.

На початку XX століття міжнародні організації, такі як ООН та Світовий банк, почали звертати більше уваги на прозорість публічних закупівель. Однак, як показують дослідження, у багатьох країнах, особливо з перехідною економікою, корупція продовжувала залишатися серйозною проблемою.

Після розпаду Радянського Союзу більшість країн пострадянського простору зіштовхнулися з серйозними проблемами в управлінні державними ресурсами, особливо у сфері публічних закупівель. Відсутність чітких правових норм і недостатній розвиток демократичних інститутів створили сприятливі умови для розквіту корупції на всіх рівнях державного управління.

Однією з таких країн є Казахстан, який має значну корупцію в публічних закупівлях. За даними OECD, близько 40% всіх тендерів у країні проводяться з порушеннями. Однією з ключових проблем є маніпуляції з умовами тендерних конкурсів, які дозволяють вибірково допускати до участі тільки певні компанії. Це часто супроводжується тісними зв'язками бізнесу і політики, що робить прозорість системи закупівель значно нижчою, ніж у європейських країнах [4].

Молдова також залишається однією з найбільш корумпованих країн у сфері державних закупівель. Згідно з дослідженням Світового банку, великими державними контрактами у Молдові часто маніпулюють, що дозволяє уникати прозорих процедур [5]. Близько 45% тендерів у країні підозрюються у корупційних схемах, що включають встановлення специфічних умов, які задовольняють інтереси конкретних фірм. Основні проблеми включають маніпуляції під час проведення тендерів, встановлення умов, вигідних для конкретних компаній, і недоліки в прозорості електронних систем закупівель.

Грузія на відміну від інших пострадянських країн, зазнала значних реформ після революції троянд 2003 року та запровадила серйозні реформи, що значно зменшили рівень корупції у публічних закупівлях. За допомогою таких систем, як e-procurement, уряд забезпечив прозорість і конкурентність процесів. Проте згідно з Transparency International [6], на 2022 рік рівень корупції у Грузії в державних закупівлях все ще становить близько 20%, переважно через недостатній контроль за виконанням контрактів.

На нашу думку, проблема слабкості інститутів є ключовою для багатьох пострадянських країн, включаючи Україну. Поки інституції, відповідальні за контроль та моніторинг закупівель, не будуть повністю незалежними і наділеними реальними повноваженнями, корупційні схеми продовжуватимуть існувати.

В Україні після розпаду СРСР корупція у публічних закупівлях стала особливо гострою проблемою у 1990-х роках. Приватизація державних підприємств і відсутність належного контролю за витратами бюджету призвели

до того, що тендери перетворилися на інструмент перерозподілу державних ресурсів серед політичної еліти.

Ми вважаємо, що це свідчить про важливість наявності прозорих механізмів контролю з самого початку процесу трансформації економіки. Відсутність чітких правил і контролю у період реформ після розпаду СРСР призвела до поширення корупції на всіх рівнях державного управління. Публічні закупівлі стали ареною, де особисті інтереси домінували над інтересами держави.

Як зазначає М. І. Мельник у своїй монографії, корупція є своєрідною «корозією» державного апарату, що послаблює ефективність управлінських структур та знижує рівень довіри громадськості до державних інституцій. Науковець підкреслює, що проблема корупції в Україні тісно пов'язана з відсутністю належного контролю, що дозволяє елітам зловживати своїм службовим становищем для особистого збагачення [7].

Вважаємо, що висновки М. І. Мельника чітко відображають глибинні проблеми корупції в Україні та інших країнах з перехідною економікою. Корупція дійсно діє як «корозія», поступово підриваючи основи державного апарату та руйнуючи суспільну довіру до державних інституцій. Відсутність належного контролю та механізмів відповідальності дає змогу елітам використовувати свої повноваження не для загального блага, а для особистого збагачення. Це не лише знижує ефективність управлінських рішень, але й породжує постійне відчуття безкарності серед політичної та бізнесової еліти.

Однією з найбільш значущих реформ у сфері публічних закупівель в Україні стало впровадження електронної системи ProZorro. Ця система забезпечує прозорість процесу закупівель, відкритий доступ до інформації про всі етапи тендерів, а також можливість контролю з боку громадськості. Впровадження системи ProZorro відбулося згідно з Законом України «Про публічні закупівлі» [8]. Цей закон встановив основні принципи прозорих та конкурентних тендерів, створивши правову основу для електронної системи закупівель, яка дозволяє знизити рівень корупційних ризиків.

За даними ProZorro, у перший рік її роботи було зекономлено 19,1 мільярда гривень державних коштів [9]. Однак, незважаючи на значні досягнення, сучасні виклики пов'язані з адаптацією корупційних схем до нових реалій. Наприклад, з'явилися випадки маніпуляцій тендерною документацією, узгоджених дій учасників тендерів і створення фіктивної конкуренції.

Як зазначають І. Д. Бенько та С. В. Сисюк, корупційні схеми в публічних закупівлях проявляються у вигляді неправомірного сприяння певним учасникам тендерів через фальсифікацію документації, порушення процедур, а також штучне звуження кола учасників для забезпечення перемоги обраного постачальника [10]. Ми вважаємо, що такі практики мають довгострокові негативні наслідки для економіки, оскільки вони знижують ефективність використання державних ресурсів і підривають довіру до системи управління.

Окрему увагу варто приділити комплексному підходу до боротьби з корупцією. Як зазначають науковці, ефективна боротьба з корупцією можлива лише при застосуванні репресивних та превентивних заходів, що охоплюють усі етапи процесу закупівель [10]. Ми погоджуємось із тим, що комплексний підхід, включаючи як попередження, так і жорсткі санкції, є ключем до мінімізації

корупційних ризиків у публічних закупівлях. Для ефективної протидії корупційним викликам необхідно не лише вдосконалити законодавчу базу, а й забезпечити належний моніторинг та аудит усіх етапів процесу закупівель.

Такі дослідники, як К. М. Юсова та О. В. Акімова виділяють основні корупційні ризики та механізми, що впливають на ефективність проведення закупівель. Автори підкреслюють, що одним із головних чинників корупції є використання державними службовцями своїх повноважень з метою отримання неправомірної вигоди, що відбувається через порушення процедури публічних закупівель. Як зазначається у роботі, основними ознаками корупційних проявів є порушення конкурентних принципів під час проведення тендерів та навмисне обмеження конкуренції між постачальниками [11].

Дійсно, однією з ключових проблем у системі публічних закупівель є зловживання службовими повноваженнями для отримання неправомірної вигоди. Недотримання конкурентних принципів і свідоме обмеження конкуренції між постачальниками не тільки знижують ефективність використання державних ресурсів, але й створюють несправедливі умови для учасників ринку. Це призводить до того, що процес публічних закупівель стає інструментом для збагачення певних осіб, а не механізмом забезпечення ефективної витрати бюджетних коштів. Для боротьби з цими проявами необхідно посилити контроль за дотриманням процедур, а також підвищити відповідальність державних службовців за порушення тендерних правил.

Л. М. Івашова та М. Д. Івашов аналізують сучасний стан антикорупційних заходів у публічних закупівлях України, наголошуючи на важливості імплементації міжнародного досвіду для їх покращення. Вони наголошують на необхідності перегляду інституційного механізму державного управління у сфері закупівель, зокрема підвищення ролі державного моніторингу та контролю за використанням бюджетних коштів. У висновках пропонується посилити кримінальну відповідальність за змови у сфері закупівель [12].

Ми погоджуємось з авторами щодо важливості громадського контролю та активного використання технологій для моніторингу, зокрема ProZorro, однак вважаємо, що значна увага має приділятися підвищенню кваліфікації фахівців, відповідальних за проведення закупівель, а також впровадженню прозорих алгоритмів моніторингу і відповідальності.

Одним із основних викликів у боротьбі з корупцією в публічних закупівлях залишається недостатній рівень моніторингу та контролю з боку державних інституцій. Державна аудиторська служба України, яка відповідає за контроль за процедурами публічних закупівель, має обмежені ресурси та недостатні повноваження для ефективного виконання своїх функцій. Як зазначено в річному звіті Державної аудиторської служби за 2022 рік, значна частина порушень у сфері публічних закупівель залишається непоміченою через відсутність автоматизованих інструментів моніторингу [13]. З нашої точки зору, ця ситуація підкреслює важливість інвестицій у нові технології моніторингу, які дозволять автоматизувати процес виявлення порушень і зменшити залежність від людського фактора.

Згідно з дослідженням Національного агентства з питань запобігання корупції та Info Sapiens [14], до 30% тендерів у 2023 році в Україні все ще супроводжуються певними формами корупційних змов, особливо в регіонах.

Наразі Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Світовий банк та OECD, для вдосконалення антикорупційних заходів. Міжнародні партнери допомагають у реформуванні державних закупівель, зокрема через надання рекомендацій щодо покращення законодавчої бази та впровадження міжнародних стандартів. Наприклад, OECD у своєму звіті за 2023 рік [15] вказує на необхідність подальшого зміцнення контролю та відповідальності у сфері публічних закупівель під час воєнного стану та післявоєнної реконструкції країни.

Сучасні виклики корупції в публічних закупівлях залишаються однією з найгостріших проблем для державних органів по всьому світу, особливо в Україні, зі слабкими інституційними механізмами.

По-перше, проблема корупційних схем у тендерах часто пов'язана з недостатньою прозорістю процедур. Навіть із впровадженням електронних систем закупівель, як-от ProZorro в Україні, існують способи маніпуляцій, такі як фальсифікація умов тендерів, змови між учасниками торгів, а також зловживання службовими повноваженнями.

По-друге, одним із найбільших викликів є недостатній моніторинг та контроль за виконанням контрактів. Попри те, що електронні системи здатні підвищити прозорість на початкових етапах закупівель, відсутність незалежного нагляду за виконанням договорів призводить до того, що корупційні дії можуть виникати на пізніших етапах.

По-третє, складність у боротьбі з корупцією полягає в тісному зв'язку бізнесу та політики. У багатьох країнах, таких як Казахстан і Молдова, корупційні схеми зазвичай пов'язані з впливом політичних еліт на процес розподілу державних ресурсів. Відсутність політичної волі для впровадження системних реформ і притягнення до відповідальності винних осіб є серйозною перешкодою для зниження рівня корупції.

Висновки і пропозиції. Корупція у сфері публічних закупівель залишається серйозною проблемою, яка має глибоке історичне коріння. Аналіз її розвитку у різні історичні періоди показує, що відсутність належного контролю, політичний вплив та відсутність прозорих механізмів завжди були ключовими факторами для поширення корупційних схем. На прикладі античних цивілізацій, середньовічної Європи та періоду індустріалізації виявляється, що без прозорих правил і конкурентних процедур публічні закупівлі стають інструментом для особистого збагачення окремих осіб.

У сучасних умовах держави продовжують стикатися з цими викликами. Система публічних закупівель, навіть у разі впровадження електронних систем, як, наприклад, ProZorro в Україні, не гарантує повну відсутність корупції. Сучасні схеми маніпуляцій з документацією, змови між учасниками тендерів та зловживання службовими повноваженнями залишаються серйозною проблемою. Як показує досвід пострадянських країн, зокрема Казахстану та Молдови, корупція в публічних закупівлях часто пов'язана з тісними зв'язками бізнесу і політики, що значно ускладнює контроль і прозорість процесів.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі повинні бути спрямовані на аналіз новітніх технологій, що можуть підвищити прозорість і ефективність публічних закупівель. Зокрема, необхідно досліджувати можливості впрова-

дження блокчейн-технологій, новітніх інструментів моніторингу та аудиту, які можуть знизити ризики корупції на різних етапах закупівельного процесу. Крім того, важливим напрямком є вивчення міжнародного досвіду з боротьби з корупцією у публічних закупівлях, адаптація успішних інституційних реформ і технологічних рішень до українського контексту.

Реформування публічних закупівель потребує системного підходу, який включатиме не лише вдосконалення законодавчої бази, але й підвищення рівня контролю та відповідальності з боку державних інституцій, а також активне залучення громадськості до процесу моніторингу та аудиту закупівель.

Список використаної літератури

1. Веклич В. О. Історичний досвід щодо протидії корупції за часів Стародавнього Риму і його значення за умов пострадянського корупційного середовища. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск, ч. 1. 2017. С. 3-7.
2. Singerman, D. Science, Commodities, and Corruption in the Gilded Age. The Journal of the Gilded Age and Progressive Era. 2016. № 15 (3). pp. 278-293.
3. Richard White. Railroaded: The Transcontinental and the Making of Modern America. WW Norton & Company, 2011. 660 p.
4. Zhussupova, R., Tlegenova, A., Mussina, R., & Samatova, E. Public procurement: Evidence from Kazakhstan. Academy of Strategic Management Journal, 2021. 24 (4). pp. 1-6. URL: https://www.abacademies.org/articles/public-procurement-evidence-from-kazakhstan-10699.html.
5. World Bank Group. Moldova: Assessment of the Public Procurement System. Washington, DC: World Bank. 2021. pp. 10-15. URL: http://hdl.handle.net/10986/35470.
6. Transparency International Georgia. Corruption Perception Index 2022: Georgia Has Stagnated in the Fight Against Corruption in the Last 10 Years. 2022. URL: https://transparency.ge/en/post/corruption-perception-index-2022-georgia-has-stagnated-fight-against-corruption-last-10-years.
7. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Атіка. Київ. 2001. 304 с.
8. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. Дата оновлення: 23.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text (дата звернення: 12.11.2024).
9. ProZorro. Звіт про результати роботи системи ProZorro за 2016 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/249921661.
10. Бенько І. Д., Сисюк С. В. Корупція у сфері публічних закупівель: форми прояву та засоби протидії. Причорноморські економічні студії. 2019. № 38 (2). С. 84-87.
11. Юсова К. М., Акімова О. В. Корупційні прояви у системі публічних закупівель та їх класифікація. Підприємництво та інновації. 2020. № 11. С. 37-42.
12. Івашова Л. М., Івашов М. Ф. Українські реалії та світовий досвід протидії корупції у сфері публічних закупівель. Публічне управління та регіональний розвиток. 2019. № 4. С. 316-343.
13. Державна аудиторська служба України. Річний звіт про результати діяльності за 2022 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_audit_2022.pdf.
14. Національне агентство з питань запобігання корупції та Info Sapiens. Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/309/КОРУПЦІЯ2023_ЗВІТ_УКР.pdf.
15. OECD. Public Procurement in the Post-War Reconstruction of Ukraine – Main Challenges. OECD, 2023. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/public-procurement-in-the-post-war-reconstruction-of-ukraine-main-challenges_c427b561-en.

References

1. Veklych V. O. (2017). Historical experience of counteracting corruption in Ancient Rome and its significance in the post-Soviet corruption environment. Current Issues of National Jurisprudence, Special Issue, Part 1, p. 3-7 [in Ukrainian].
2. Singerman D. (2016). Science, commodities, and corruption in the Gilded Age. The Journal of the Gilded Age and Progressive Era, 15(3), p. 278-293.
3. White R. (2011). Railroaded: The Transcontinental and the Making of Modern America. WW Norton & Company. 660 p.
4. Zhussupova R., Tlegenova A., Mussina R., & Samatova E. (2021). Public procurement: Evidence from Kazakhstan. Academy of Strategic Management Journal, 24(4), p. 1-6. URL: https://www.abacademies.org/articles/public-procurement-evidence-from-kazakhstan-10699.html.
5. World Bank Group (2021). Moldova: Assessment of the Public Procurement System. (pp. 10-15). Washington, DC: World Bank. p. 10-15. URL: http://hdl.handle.net/10986/35470.
6. Transparency International Georgia (2022). Corruption Perception Index 2022: Georgia Has Stagnated in the Fight Against Corruption in the Last 10 Years. URL: https://transparency.ge/en/post/corruption-perception-index-2022-georgia-has-stagnated-fight-against-corruption-last-10-years.
7. Melnyk M. I. (2001). Corruption: Essence, Concept, and Countermeasures: Monograph. Atika. Kyiv. 304 p. [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine on public procurement No. 922-VIII (2015, December 25). Last updated October 23, 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text (accessed November 12, 2024) [in Ukrainian].
9. ProZorro (2016). Report on the Results of the ProZorro System's Performance for 2016. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/249921661 [in Ukrainian].
10. Benko I. D., Sysiuk S. V. (2019). Corruption in the field of public procurement: Forms and means of counteraction. Black Sea Economic Studies, 38(2), p. 84-87 [in Ukrainian].
11. Yusova K. M., Akimova O. V. (2020). Corruption manifestations in the public procurement system and their classification. Entrepreneurship and Innovation, (11), p. 37-42 [in Ukrainian].
12. Ivashova L. M., Ivashov M. F. (2019). Ukrainian realities and international experience in combating corruption in public procurement. Public Administration and Regional Development, (4), p. 316-343 [in Ukrainian].
13. State Audit Service of Ukraine (2022). Annual Report on Activity Results for 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_audit_2022.pdf [in Ukrainian].
14. National Agency on Corruption Prevention & Info Sapiens (2023). Corruption in Ukraine 2023: Understanding, Perception, Prevalence. Report on the Results of a Survey of the Population and Business. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/309/КОРУПЦІЯ2023_ЗВІТ_УКР.pdf [in Ukrainian].
15. OECD (2023). Public Procurement in the Post-War Reconstruction of Ukraine – Main Challenges. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/public-procurement-in-the-post-war-reconstruction-of-ukraine-main-challenges_c427b561-en.

Стаття надійшла 13.11.2024 р.

Yu. M. Konoplia, Postgraduate Student
Penitentiary Academy of Ukraine
the Department of Administrative, Civil, and Economic Law and Procedure
34 Honcha St, Chernihiv, 14000, Ukraine
e-mail: volonter1997@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0009-4573-2348

GENESIS OF CORRUPTION IN THE PUBLIC PROCUREMENT SYSTEM: FROM HISTORICAL ORIGINS TO MODERN CHALLENGES

Summary

The article is dedicated to examining the genesis of corruption in public procurement, covering the historical origins of this phenomenon, its evolution, and contemporary challenges. Corruption in public procurement remains one of the most significant threats to the effective functioning of state institutions, as it substantially reduces the transparency and competitiveness of procedures, leading to inefficient use of public funds. The study demonstrates that corruption schemes in public procurement existed as far back as ancient times when government contracts for infrastructure construction were a primary source of abuse by officials and have only taken on new forms over time.

The article explores how corrupt practices evolved through the Middle Ages and the period of industrialization when large-scale government projects became a field for collusion between political elites and businesses. Contemporary post-Soviet countries, such as Georgia, Kazakhstan, and Moldova, are highlighted as examples where corruption in public procurement has become especially acute due to institutional weaknesses and the lack of adequate oversight.

The study analyzes Ukraine's experience in reforming its public procurement system through implementing the electronic system ProZorro. This reform has significantly increased the transparency of tender processes and has saved billions of hryvnias in public funds. However, research indicates that even after implementing such innovative systems, corrupt schemes adapt to new realities, including manipulation of tender documentation, collusion between bidders, and falsifying bidding outcomes.

The article emphasizes that a comprehensive approach is necessary to combat corruption in public procurement, involving strengthening institutional mechanisms, improving the legislative framework, implementing modern monitoring technologies, and active engagement of civil society.

The study also offers perspectives for further research in public procurement, specifically examining the effectiveness of international anti-corruption practices, the implementation of innovative technologies for monitoring tender processes, and civil society's role in ensuring public procurement transparency.

Keywords: corruption; public procurement; administrative and legal regulation; genesis of corruption; anti-corruption measures; ProZorro; state reforms.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315685
УДК 342.9

П. С. Лютіков, докт. юрид. наук, професор
Університет митної справи та фінансів
Кафедра публічного та приватного права
вул. Володимира Вернадського, 2/4, Дніпро, 49000, Україна
e-mail: lyutikovp@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-6173-0128

ШЛЯХИ ПОСИЛЕННЯ ГАРАНТІЙ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена визначенню шляхів посилення гарантій здійснення повноважень Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. Актуальність статті випливає з того, що аналіз положень законодавства України, які визначають організацію, повноваження та порядок діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ, свідчить про відсутність або недостатність належних гарантій здійснення нею повноважень за основними напрямами її діяльності, що негативно позначається на інституційній спроможності Уповноваженого у справах ЄСПЛ. Уповноважений у справах ЄСПЛ для виконання покладених на нього завдань щодо забезпечення представництва України в ЄСПЛ та виконанням його рішень наділяється повноваженнями, які передбачають взаємодію Уповноваженого у справах ЄСПЛ, насамперед, із: 1) Державною виконавчою службою та Державним казначейством у рамках звернення рішення до виконання в частині виплати відшкодування; 2) адміністративними органами, до компетенції яких належить вжиття додаткових заходів індивідуального характеру шляхом перегляду справи заявника; 3) Кабінетом Міністрів України та Верховним Судом у рамках звернення рішення ЄСПЛ до виконання в частині вжиття заходів загального характеру. Для виконання завдань Уповноваженого у справах ЄСПЛ за ним закріплюється інструментарій контролю, який не має примусового характеру та не включає у себе дієвих стимулів. Найбільший вплив на уповноважені державні органи може чинити лише внесення Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру та ініціювання перевірки дій чи бездіяльності посадових осіб Державної виконавчої служби самою цією службою. Натомість, за цією посадовою особою має бути закріплене повноваження виносити керівникам уповноважених державних органів приписи про усунення порушень обов'язків щодо виконання заходів, передбачених рішенням ЄСПЛ (за умови доведення інформації про зміст, порядок і строки виконання цих заходів), з притягненням цих посадових осіб до адміністративної відповідальності у разі повторного невиконання без поважної причини заходів, передбачених рішенням ЄСПЛ, а також покладенням на посадових осіб цього державного органу відповідальності за нарахування пені на суму відшкодування за рішенням ЄСПЛ та інші негативні наслідки.

Ключові слова: забезпечення виконання державними органами заходів індивідуального характеру; контроль та відповідальність за виконання рішень Європейського суду з прав людини; Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини; припис про усунення порушень щодо невиконання рішень Європейського суду з прав людини.

© П. С. Лютіков, 2024

Постановка проблеми. Офіційним представником України як держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), насамперед, у ході провадження у справі про порушення державою міжнародно-правових зобов'язань за цим документом у Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також основоположною частиною системи забезпечення дотримання державою конвенційних прав та основоположних свобод, а також виконання визначених у рішенні ЄСПЛ заходів для поновлення державою цих прав та основоположних свобод (справедлива сатисфакція та інші заходи індивідуального характеру) та вирішення системних проблем й усунення їх першопричин є Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини. З урахуванням обумовленого цими функціями Уповноваженого у справах ЄСПЛ значення його діяльності, його адміністративно-правовий статус має бути врегульований з дотриманням якомога більш високих стандартів. Особливо це стосується запровадження достатніх гарантій здійснення повноважень цією посадовою особою, які забезпечували б їй можливості чинити реальний та стійкий вплив на поведінку учасників суспільних відносин у правовому вимірі та у площині реального життя. Однак, аналіз положень законодавства України, які визначають організацію, повноваження та порядок діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ, свідчить про відсутність або недостатність належних гарантій здійснення нею повноважень за основними напрямами її діяльності, що негативно позначається на інституційній спроможності Уповноваженого у справах ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розбудові та вдосконаленню внутрішнього інституційного механізму забезпечення виконання державою її зобов'язань щодо гарантування прав людини і основоположних свобод за Конвенцією та ефективної участі у перевірці дотримання цих зобов'язань приділяється значна увага в адміністративно-правовій науці.

Насамперед, у науковій літературі підкреслюється, що правовому регулюванню порядку виконання рішень ЄСПЛ в Україні притаманні деякі особливості, пов'язані зі специфікою самого рішення Європейського суду з прав людини, його міжнародно-правовим значенням [1, с. 132].

Описуючи ці особливості, зокрема Б. С. Мукан указала на те, що функції із виконання рішення ЄСПЛ в основному покладаються на Міністерство юстиції України: Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ та Державну виконавчу службу. Інші державні органи різних гілок влади здійснюють певні заходи із виконання рішення ЄСПЛ лише в межах поданої пропозиції, звернення Кабінету Міністрів України чи Урядового уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини [2, с. 233].

Цілком слушними у цьому зв'язку є й зауваження С. Р. Асірян, Ю. В. Милоненко та В. В. Приліпко стосовно того, що під організаційними проблемами національного механізму виконання вимог Конвенції варто розуміти велику тривалість та ускладнений механізм виконання рішень ЄСПЛ. Серед іншого, автори звертають увагу на те, що, оскільки у цьому процесі задіяні одразу три інституції – Уповноважений у справах ЄСПЛ, Державна виконавча служба та Держказначейство, проблеми у взаємодії цих органів нерідко спричиняють бюрократизацію виконавчого процесу та порушення

встановлених законом строків виконання, які до речі, є теж доволі тривалими. Також, заслуговують на згадку міркування вчених щодо відсутності розвитку (конкретизації) у національному законодавстві норм ст. 16 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон № 3477-IV) щодо цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за невиконання або неналежне виконання рішення ЄСПЛ [3, с. 310].

Одночасно з констатацією недоліків регламентації діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ та державних органів із суміжною зоною відповідальності, наукова спільнота окреслює й потенційні законодавчі рішення, які можуть її поліпшити. Наприклад, С. В. Ківалов висунув пропозицію щодо того, що виконання рішень ЄСПЛ міг би координувати уповноважений орган виконавчої влади з розширеними повноваженнями, контрольований урядом і парламентом відповідної держави. Вчений підкреслив й очевидну необхідність підвищити роль національного парламенту із контролю за виконанням рішень ЄСПЛ [4, с. 18-19].

Приєднуючись до позицій наукового співтовариства щодо існування фундаментальних недоліків передбаченого законодавством України механізму забезпечення виконання її зобов'язань за Конвенцією на внутрішньому рівні, зауважимо, що висловлені у науковій літературі міркування лише окреслюють контури цієї проблематики, яке потребує більш глибокого дослідження та формулювання принаймні концептуальних пропозицій щодо вдосконалення цього механізму.

Метою статті є визначення шляхів посилення гарантій здійснення повноважень Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Ознайомившись із правовою основою діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ, можна констатувати те, що він наділяється повноваженнями, необхідними для належного виконання ним його основних завдань, пов'язаних із забезпеченням представництва України в ЄСПЛ та виконанням рішень цієї міжнародної судової установи, які встановлюють порушення Україною її міжнародно-правових зобов'язань за Конвенцією (п. 4 Положення про Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784) [5]. Значна частина цих повноважень реалізується під час адміністративної взаємодії. Державними органами (їх структурними підрозділами), які беруть у ній участь, є Державна виконавча служба та інші державні органи, у зоні відповідальності яких лежить виконання додаткових заходів індивідуального характеру.

Висвітлити повноваження Уповноваженого у справах ЄСПЛ, реалізація яких породжує обов'язки інших державних органів у розрізі заходів, що передбачені у рішенні цієї міжнародної судової установи та підлягають виконанню, можна таким чином:

1) у рамках звернення рішення ЄСПЛ до виконання в частині виплати відшкодування Уповноважений у справах ЄСПЛ:

– до Державної виконавчої служби надсилає оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення ЄСПЛ, яким визнано порушення Конвенції, щодо справедливої сатисфакції, дружнього врегулювання або схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України, яка відкриває виконавче провадження (п. «б» ч. 1 ст. 7 Закону № 3477-IV);

– до Державної казначейської служби України (протягом 1 місяця від дня відкриття виконавчого провадження) надсилає постанову про відкриття виконавчого провадження та деякі інші документи, яка протягом 10 днів від дня надходження цих документів здійснює списання на вказаний стягувачем банківський рахунок (ч. 4 ст. 8 Закону № 3477-IV);

2) у рамках звернення рішення ЄСПЛ до виконання в частині вжиття додаткових заходів індивідуального характеру (повторного розгляду справи судом чи адміністративним органом) Уповноважений у справах ЄСПЛ повідомляє органам, які є відповідальними за виконання передбачених у рішенні ЄСПЛ додаткових заходів індивідуального характеру, про зміст, порядок і строки виконання цих заходів (п. «б» ч. 1 ст. 11 Закону № 3477-IV);

3) у рамках звернення рішення ЄСПЛ до виконання в частині вжиття заходів загального характеру, Уповноважений у справах ЄСПЛ:

– для Кабінету Міністрів України готує та надсилає подання щодо вжиття заходів загального характеру, яке включає пропозиції щодо вирішення зазначеної системної проблеми та усунення її першопричини (ч. 1 ст. 14 Закону № 3477-IV);

– для Верховного Суду готує аналітичний огляд аналізу обставин, що спричинили порушення Конвенції та пропозиції щодо приведення судової практики у відповідність з вимогами Конвенції (ч. 3 ст. 14 Закону № 3477-IV) [6].

Оскільки координація підготовки матеріалів для розгляду справ у ЄСПЛ та виконання його рішень є завданням Уповноваженого у справах ЄСПЛ, за підсумками яких, зокрема оцінюється ефективність цієї посадової особи, законодавство України покладає на Уповноваженого у справах ЄСПЛ контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні ЄСПЛ, що здійснюються під наглядом Комітету міністрів Ради Європи (ч. 2 ст. 11 Закону № 3477-IV) [6].

Інструментарій контролю виконання державними органами та іншими суб'єктами, на які законодавство України покладає ті чи інші обов'язки у зв'язку з постановленням рішення ЄСПЛ, охоплює собою:

– ініціювання перевірок дій чи бездіяльності посадових осіб Державної виконавчої служби, якщо такі дії чи бездіяльність впливають на забезпечення виконання рішення ЄСПЛ, про результати яких керівництво Державної виконавчої служби повідомляє Уповноваженого у справах ЄСПЛ протягом 3 днів після її проведення (п. 15 Порядку взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в ЄСПЛ та виконання рішень ЄСПЛ, затвердженому Наказом Міністерства юстиції України від 23 вересня 2013 р. № 1989/5) [7].

– звернення до відповідальних органів із запитами про інформацію про перебіг і наслідки виконання додаткових заходів індивідуального характеру (ч. 3 ст. 11 Закону № 3477-IV);

– внесення Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру (ч. 3 ст. 11 Закону № 3477-IV);

– подання позову про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування, у тому числі справедливої

сатисфакції, який подається протягом 6 місяців з моменту списання суми відшкодування на користь стягувача (ч. 5 ст. 9 Закону № 3477-IV);

Привертає увагу у цьому контексті також законодавче положення про те, що службові особи, до повноважень яких належить це виконання рішень ЄСПЛ, у разі їх невиконання або неналежного виконання несуть адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність, передбачену законами України (ч. 1 ст. 16 Закону № 3477-IV) [6].

Висновки і пропозиції. Обміркувавши вищевикладене, можна підсумувати, що Уповноважений у справах ЄСПЛ для виконання покладених на нього завдань щодо забезпечення представництва України в ЄСПЛ та виконанням його рішень наділяється повноваженнями, які передбачають взаємодію Уповноваженого у справах ЄСПЛ, насамперед, із: 1) Державною виконавчою службою та Державним казначейством у рамках звернення рішення до виконання в частині виплати відшкодування; 2) адміністративними органами, до компетенції яких належить вжиття додаткових заходів індивідуального характеру шляхом перегляду справи заявника; 3) Кабінетом Міністрів України та Верховним Судом у рамках звернення рішення ЄСПЛ до виконання в частині вжиття заходів загального характеру. Незважаючи на те, що саме ці державні органи вчиняють дії та приймають рішення для остаточного виконання заходів, передбачених у рішенні ЄСПЛ, забезпечення виконання цих заходів є завданням Уповноваженого у справах ЄСПЛ. Для його виконання за цією посадовою особою закріплюється інструментарій контролю, який не має примусового характеру та не включає у себе дієвих стимулів. Найбільший вплив на уповноважені державні органи може чинити лише внесення Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру та ініціювання перевірки дій чи бездіяльності посадових осіб Державної виконавчої служби самою цією службою. Натомість, для того, щоб повноваження Уповноваженого у справах ЄСПЛ супроводжувались достатніми гарантіями їх здійснення, за цією посадовою особою має бути закріплене повноваження виносити керівникам уповноважених державних органів приписи про усунення порушень обов'язків щодо виконання заходів, передбачених рішенням ЄСПЛ (за умови доведення інформації про зміст, порядок і строки виконання цих заходів), з притягненням цих посадових осіб до адміністративної відповідальності у разі повторного невиконання без поважної причини заходів, передбачених рішенням ЄСПЛ, а також покладенням на посадових осіб цього державного органу відповідальності за нарахування пені на суму відшкодування за рішенням ЄСПЛ та інші негативні наслідки. Крім того, слід встановити для Уповноваженого у справах ЄСПЛ обов'язок звітувати про осіб, які уповноважені (були уповноважені) на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та за позовом Уповноваженого у справах ЄСПЛ відшкодували збитки, завдані Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування.

Список використаної літератури

1. Ратушна Б. П. Правові особливості виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 130-133. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/31.
2. Мукан Б. С. Функції Урядового уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини щодо виконання рішень і звітування: державно-управлінський

аспект. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 43. С. 227-235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_43_30.
3. Асірян С. Р., Милоненко Ю. В., Приліпко В. В. Проблеми виконання рішень ЄСПЛ в Україні та шляхи їх подолання на прикладі Федеративної Республіки Німеччина. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. Вип. 63. С. 307-311. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.54
4. Ківалов С. В. Структурні/системні недоліки у правових системах держав-учасників і життєдіяльність системи Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (15 вересня 2012 р., м. Одеса). Одеса : ПП «Фенікс», 2012. С. 18-19.
5. Положення про Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784. Дата оновлення: 27 червня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF#Text.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Дата оновлення: 2 грудня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv#o81.
7. Порядок взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 23 вересня 2013 року № 1989/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1642-13#Text.

References

1. Ratushna, B. P. (2022). Legal peculiarities of the execution of decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine. Legal scientific electronic journal, 6, 130-133. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/31 [in Ukrainian].
2. Mukan, B. S. (2015). Functions of the Commissioner of Ukraine for the European Court of Human Rights relating to the execution of judgments and providing feedback: administrative legal aspect. Efficiency of public administration, 43, 227-235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_43_30 [in Ukrainian].
3. Asirian, S. R., Mylonenko, Yu. V., Prylipko, V. V. (2021). Problems of implementation of ECtHR judgments in Ukraine and ways to overcome them on the example of the Federal Republic of Germany. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, 63, 307-311. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.54 [in Ukrainian].
4. Kivalov, S. V. (2012). Structural/systemic deficiencies in the legal systems of the participating states and the functioning of the system of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Legal provision of effective execution of judgments and application of the case-law of the European Court of Human Rights: Development: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 18-19). Odesa: Fenix [in Ukrainian].
5. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Regulations on the Commissioner for the European Court of Human Rights No. 784 (May 31, 2006). Status as of June 27, 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine on execution of judgments and application of the case-law of the European Court of Human Rights No. 3477-IV (February 23, 2006). Status as of December 2, 2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv#o81 [in Ukrainian].
7. Order of the Ministry of Justice of Ukraine approving the procedure for the interaction of the State Executive Service of Ukraine and the Secretariat of the Government Commissioner for the European Court of Human Rights while ensuring the representation of Ukraine at the European Court of Human Rights and the execution of judgments of the European Court of Human Rights No. 1989/5 (September 23, 2013). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1642-13#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла 06.11.2024 р.

P. S. Liutikov, Doctor of Law, Professor
University of Customs and Finance
the Department of Public and Private Law
2/4 Volodymyra Vernadskoho St, Dnipro, 49000,
Ukraine e-mail: lyutikovp@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-6173-0128

WAYS OF STRENGTHENING THE GUARANTEES OF THE EXERCISE OF POWERS OF THE COMMISSIONER FOR THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Summary

The article is devoted to determining the ways of strengthening the guarantees of exercising the powers of the Commissioner for the European Court of Human Rights. Pertinence of the issues raised in the article stems from the fact that analysis of the provisions of the legislation of Ukraine determining the organization, powers and procedure of activities of the Commissioner for the European Court of Human Rights indicates the absence or insufficiency of adequate guarantees for the exercise of powers by this government official in the main areas of their activity, which negatively affects the institutional capacity of the Commissioner for the European Court of Human Rights. In order to fulfill the tasks assigned to them to ensure the representation of Ukraine in the European Court of Human Rights and execution of its judgments, the Commissioner for the European Court of Human Rights is vested with powers that include their, first of all, with: (1) the state executive service and the state treasury in part of the compensation payments; (2) administrative bodies whose area of competence includes taking additional individual measures by reviewing the applicant's case; (3) by the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Supreme Court of Ukraine within executing the measures of a general nature. In order to fulfill the tasks of the Commissioner for the European Court of Human Rights, they are assigned a control toolkit that is not coercive and does not include effective incentives. The greatest influence on the government authorities can be exerted only by submitting a grievance to the Prime Minister of Ukraine and initiating an investigation of the actions or malfeasance of officials of the state executive service by this service itself. Instead, the Commissioner for the European Court of Human Rights should have the authority to issue orders on chiefs of relevant government authorities calling them on to implement the measures provided for by the decision of the European Court of Human Rights (provided that they are informed about the essence and rules of implementation of these measures), with the possibility to impose administrative sanction on them for repeated non-fulfillment without good reason of the measures provided for by the decision of the European Court of Human Rights, as well as imposing on the officials of respective government authority responsibility measures for charging interest ECHR and other negative consequences.

Keywords: Commissioner for the European Court of Human Rights, control and responsibility for execution of judgments of the European Court of Human Rights, execution of general and individual measures by government authorities, order to remedy a non-execution of measures of judgment the European Court of Human Rights, reimbursement of damages to the state inflicted by just satisfaction payments.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.316498
УДК 342.951

О. І. Миколенко, докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9755-9454

ЗАГАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ЗМІСТУ ПРИНЦИПУ СТАЛОСТІ І ДОВГОСТРОКОВОЇ ОРІЄНТОВАНОСТІ

В статті досліджено загальну проблематику щодо визначення системи принципів адміністративного права та змісту принципу сталості і довгострокової орієнтованості. Доведено, що існуюча система принципів адміністративного права (верховенство права та принципи належного врядування) не відповідає потребам адміністративного права як галузі права України. Вона втратила зв'язок з минулим національним досвідом, а запозичені наукові уявлення про принципи адміністративного права відірвані від потреб українського суспільства. На прикладі принципу сталості і довгострокової орієнтованості в діяльності суб'єктів публічного адміністрування були показані недоліки сучасної системи принципів адміністративного права та принципів належного врядування. Зроблено висновок, що зміст принципу сталості і довгострокової орієнтованості потребує переосмислення не з позицій діяльності адміністративних органів Європейського Союзу, як це робиться сьогодні в спеціальній літературі, а з позицій діяльності суб'єктів публічного адміністрування України.

Ключові слова: принципи адміністративного права, принципи належного врядування, принципи державного управління, принципи функціонування суб'єктів публічного адміністрування.

Постановка проблеми. Реформування адміністративного права суттєво відобразилося на світоглядах науковців щодо визначення системи принципів адміністративного права та перспектив її розвитку в майбутньому. Закінчилась епоха державоцентристського розуміння і характеристики адміністративно-правових явищ та процесів, а саме, через призму забезпечення функціонування державного управління, і розпочалася епоха людиноцентристського світоглядного бачення адміністративного права та всіх його проявів як галузі національного права, тобто через призму забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Здавалося б, це є важливою обставиною для якнайшвидшого переосмислення системи принципів адміністративного права, яка залишилась в Україні у спадок від радянської юридичної науки, із: а) обґрунтуванням всіх елементів цієї системи; б) розкриттям змісту кожного елементу системи і зв'язків між ними; в) окресленням сфер, де принципи адміністративного права мають найбільший рівень реалізації; г) визначенням особливостей реалізації кожного принципу на

© О. І. Миколенко, 2024

практиці. Втім, розчаруємо читача, бо майже нічого в цьому напрямі не було зроблено в наукових джерелах із адміністративного права, окрім двох моментів:

- у повному обсязі із джерел європейського права були запозичені принципи функціонування адміністративних органів Європейського Союзу та впроваджені у систему принципів адміністративного права з однією аргументацією – Україна рухається в європейському напрямку та знаходиться у стані вступу до ЄС;

- у повному обсязі із системи принципів адміністративного права були викинуті, так звані, принципи державного управління.

В даному випадку мова йде не про звичайну заміну одного терміну «принципи державного управління» на інший – «принципи належного врядування», а про принципово новий підхід до визначення системи принципів адміністративного права.

Принципи державного управління являли собою розгалужену систему принципів, які за цільовим призначенням поділялися на велику кількість класифікаційних груп, кожна із яких налічувала не менше восьми самостійних принципів. При цьому, принципи державного управління були результатом поєднання зусиль двох наукових напрямів – юридичного і управлінського. Запозичені ж принципи належного врядування, будучи результатом досягнень європейських наук, по-перше, пропонують обмежений перелік принципів, по-друге, не відображають всього розмаїття функціонування суб'єктів публічного адміністрування. Але, перелік проблем цим не обмежується. Принципи належного врядування, які сьогодні пропонуються переважно в навчальній літературі, не отримали належного ґрунтовного аналізу їх змісту з точки зору потреб українського суспільства і особливостей функціонування суб'єктів публічного адміністрування в Україні. На нашу думку, «новітні», «інноваційні» та «прогресивні» думки про систему принципів адміністративного права, які не мають належного наукового обґрунтування, є руйнівними як для системності науки адміністративного права, так і для цілісності адміністративно-правового регулювання в Україні.

Одним із таких малодосліджених принципів належного врядування є принцип сталості та довгострокової орієнтованості. Його називають серед принципів належного врядування, але характеристика його змісту та особливостей реалізації на практиці обмежується декількома реченнями. Цей факт свідчить, по-перше, про суттєві прогалини в теорії адміністративного права, яка присвячена принципам адміністративного права, по-друге, про штучність системи принципів адміністративного права, яка утворилась в навчально-методичній літературі, по-третє, про конкуренцію двох наукових світоглядів – навчально-просвітницького, який повинен ґрунтуватись, але не ґрунтується на досягненнях адміністративної науки, та наукового, який повинен бути фундаментом, але не є фундаментом (принаймні сьогодні) для розробки підручників і навчальних посібників з адміністративного права. Спостерігаємо певну кризу науки адміністративного права, яка вимушена підкорятись та прилаштовуватись до політики, яку проводять суб'єкти, що фінансують видання підручників та навчальних посібників в Україні.

Отже, принцип сталості та довгострокової орієнтованості в діяльності суб'єктів публічного адміністрування є актуальним предметом дослідження в адміністративному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципам належного врядування та визначенню їх місця в системі принципів адміністративного права приділено достатньо уваги у працях таких вчених як В. М. Бевзенко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька та ін. Втім, дискусії в наукових джерелах зводяться в основному до визначення елементів системи принципів адміністративного права і менше зосереджені на аналізі елементів системи, по-перше, як взаємоузгоджених між собою елементів, по-друге, як елементів, які повинні мати чітке змістовне наповнення, по-третє, як таких, що мають особливості реалізації в певних сферах діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

Мета статті. Метою написання статті є загальна характеристика проблем розуміння системи принципів адміністративного права, а також характеристика змісту принципу сталості та довгострокової орієнтованості в діяльності суб'єктів публічного адміністрування як одного із принципів належного врядування.

Виклад основного матеріалу. Наприклад, О. Уварова, яка на загальнотеоретичному рівні розглядає принципи права, запропонувала декілька думок, що заслуговують на увагу та є доречними в межах нашого дослідження. Отже, вчена наголошує: «Принципи права – один із найважливіших елементів будь-якої правової системи. Від того, наскільки вони відображені в правових нормах і в правозастосовній діяльності, багато в чому залежить ефективність правового регулювання» [1, с. 5]. В свою чергу, принципи адміністративного права є важливим елементом адміністративно-правового регулювання. Незалежно від того, як науковці співвідносять між собою норму адміністративного права та принципи адміністративного права (на нашу думку, принципи є різновидом норм права, а тому їх можна іменувати «норми-принципи»), принципи наділені тими ж атрибутами, що і норми права – мають загальнообов'язковий характер, їх реалізація забезпечується державним примусом. Існують випадки, коли принципи права не називаються в джерелах права, але витікають із загального його змісту. Тобто, наукове уявлення про перелік принципів адміністративного права, не обов'язково буде співпадати із переліком, який пропонує національне адміністративне законодавство. Тому вислів О. Уварової про те, що принципи «відображені в правових нормах», розуміємо у двох значеннях:

1) найменування принципів адміністративного права можуть закріплюватись в законодавстві;

2) законодавство не називає принципи адміністративного права, але певний комплекс його норм дає можливість на рівні наукової абстракції стверджувати, що такі принципи існують.

Втім, реалізація принципів адміністративного права залежить не від того, відображені чи ні вони в нормах національного законодавства, а від того, наскільки вони відображені в правозастосовній діяльності. Тобто, сенс існування будь-якого принципу адміністративного права – його корисність для правозастосовної діяльності. Якщо публічне адміністрування, адміністративне правосуддя чи будь-який інший вид правозастосовної діяльності в сфері адміністративного права не відчувають на собі вплив того чи іншого принципу адміністративного права, то може бути лише три висновки:

1) правозастосовна діяльність здійснюється з порушенням вимог законодавства і відповідно є незаконною;

2) цей принцип у конкретній сфері правозастосовної діяльності не є обов'язковим для виконання, тоді як в інших сферах – має обов'язковий характер;

3) цей принцип носить декларативний характер, бо в національному законодавстві відсутні механізми забезпечення його реалізації (такі декларації, на нашу думку, не можна називати «принципами»).

З огляду на викладене, принцип сталості і довгострокової орієнтованості є принципом, який витікає із джерел європейського права та через абстрагування виводиться із положень національного законодавства. Втім, виникає інша проблема – як визначити факт реалізації чи нереалізації цього принципу в діяльності суб'єктів публічного адміністрування? Адже для цього треба, по-перше, чітке змістовне наповнення принципу адміністративного права, по-друге, чіткий перелік сфер правозастосовної діяльності, де цей принцип набуває статусу обов'язкового. Інакше, принцип сталості і довгострокової орієнтованості перетвориться в декларацію чи наукову абстракцію, яка віддалена від потреб практики.

Зміст принципу сталості і довгострокової орієнтованості, який пропонується в навчально-методичних джерелах, схиляє нас до висновку, що цей та інші принципи належного врядування розглядаються не як принципи права, а як декларації (політичні гасла про хороші наміри). Наприклад, в одному із сучасних підручників з адміністративного права так характеризують принцип сталості і довгострокової орієнтованості: «Сталий розвиток у публічному адмініструванні означає таке використання публічною адміністрацією людських, економічних, соціальних, природних та інших ресурсів, щоб ними могли скористатися й подальші покоління. Щоб залишити у спадок подальшим поколінням дійсно демократичну, правову державу з розвиненим громадянським суспільством та належною ринковою економікою, теперішні суб'єкти публічної адміністрації мають здійснювати публічне управління не тільки ефективно, але й відповідально, не припускаючи (попереджаючи) негативних економічних, соціальних, екологічних та інших перекосів. Тим самим вони забезпечуватимуть динамічні, але еволюційні реформи, орієнтовані на довгострокову перспективу» [2, с. 42-43]. Це у чистому вигляді «декларація», адже:

1) неможливо відслідкувати дотримуються чи «ні» суб'єкти публічного адміністрування в своїй діяльності вимог сталості і довгострокової орієнтованості. Як, на думку авторів підручника, слід використовувати в умовах воєнного стану, наприклад, людські ресурси, щоб «ними могли скористатися й подальші покоління» [2, с. 42]? Теж саме стосується використання природних ресурсів. Відсутній критерій, за яким можна було б встановити правильність чи неправильність використання природних ресурсів сьогодні, більш того відслідкувати позитивний чи негативний вплив сьогоднішніх дій суб'єктів владних повноважень на життя майбутніх поколінь;

2) неможливо визначити зміст «обов'язкової поведінки» суб'єкта публічного адміністрування тут і зараз, але з огляду на потреби майбутніх поколінь.

Отже, замість принципу належного врядування нам пропонують декларацію про сталість і довгострокову орієнтованість функціонування суб'єктів публічного адміністрування.

З нашими думками погоджується і О. Уварова, яка на підставі аналізу проблем реалізації принципів права стверджує, що «недостатньо вивченим є правозастосовний ефект принципів, не виявлені правила їх використання в практичній юридичній діяльності, не обґрунтовано критерії віднесення правових приписів до числа принципів права» [1, с. 9]. Будь-який принцип адміністративного права (в тому числі, принцип сталості і довгострокової орієнтованості) повинен мати реальний результат свого виконання на практиці, наявність якого дозволяє говорити про належну чи неналежну, ефективну чи недостатньо ефективну, якісну чи не зовсім якісну реалізацію принципу. Навколо цього результату і повинен розкриватись зміст принципів належного врядування. Вигаданий результат (у форматі – «залишити у спадок подальшим поколінням дійсно демократичну, правову державу з розвиненим громадянським суспільством та належною ринковою економікою» [2, с. 42-43]) не дає навіть гіпотетичної можливості оцінки принципу з точки зору його якісної чи не зовсім якісної реалізації.

Чому так відбувається, що замість принципів функціонування суб'єктів публічного адміністрування нам пропонують декларації? На це питання частково відповідає О. Уварова. Вчена підкреслює, що пошук відповіді на питання про роль принципів у правозастосуванні, відзначається великою різноманітністю точок зору, що «пояснюється, в першу чергу, змінюваністю політичної ситуації, в контексті якої зазвичай розглядається питання про роль принципів у правовому регулюванні, а також тим, що участь у цьому пошуку беруть прихильники різних концепцій праворозуміння» [1, с. 9]. Тобто, на перше місце О. Уварова ставить «поличну ситуацію» і лише на друге – авторські концепції, світогляд певних наукових шкіл тощо. Політика дійсно стала багато визначати в науковій діяльності та науковому мисленні країн світу. Не важливо, що принцип сталості і довгострокової орієнтованості має сумнівне змістовне наповнення, головне, що він відповідає сучасним геополітичним процесам та політичним устремлінням України, а саме, духу євроінтеграції.

Цими висновками ми не наполягаємо на тому, що принцип сталості і довгострокової орієнтованості слід прибрати із переліку принципів адміністративного права. Ми звертаємо увагу на те, що зміст цього принципу розкривається в літературі не вдало.

Більш розгорнуте змістовне наповнення принципу сталості і довгострокової орієнтованості дає В. В. Ясінська. Автор запропонувала у змісті принципу виділяти декілька частин:

1) сталість у діяльності суб'єктів публічного адміністрування проявляється в тому, що «незмінним залишається те, що ефективно працює на благо суспільства та відповідає публічним інтересам» [3, с. 45-46]. Ця теза адресована нашим неустанним «реформаторам», які настільки захопилися процесом змін суспільства та держави, що іноді не замислюються над доцільністю реформ, що проводяться та їх результатами;

2) сталість набуває свого прояву в діяльності суб'єктів публічного адміністрування у стабільності кадрів. «Стабільність кадрів є пріоритетною в органах публічного адміністрування до тих пір, доки демонструє свою злагодженість, професійність та компетентність, створює умови для

безпроблемної зміни поколінь і не створює умови для розвитку корупції та вчинення інших кримінальних правопорушень» [3, с. 45-46]. В цій частині національне адміністративне законодавство частково забезпечує реалізацію принципу стабільності і довгострокової орієнтованості, адже спрацьований та злагоджений колектив завжди працює (служить) ефективніше ніж колектив, в якому відбувається швидкозмінність кадрів. Якщо ж постійно висувати тезу – «всі правоохоронні та судові органи в Україні корумповані», то реформа правоохоронних та судових органів буде тривати вічно. Тобто, спочатку необхідно дати об'єктивну (не політичну) оцінку державному органу та його діяльності, і лише потім вирішувати питання про необхідність зміни кадрового складу в цьому органі;

3) сталість набуває свого прояву і в безперервності здійснення публічного адміністрування (люди на посадах змінюються, але публічне адміністрування здійснюється завжди);

4) «суб'єкти публічного адміністрування повинні перебувати у стані чіткої визначеності у сьогоденні» [3, с. 45-46]. Наприклад, Урядові уповноважені та Уповноважений у справах ЄСПЛ є посадами у системі органів виконавчої влади, правова природа яких не визначена в чинному законодавстві, тобто вони є адміністративними чи політичними посадами. Це один із прикладів, коли суб'єкт публічного адміністрування перебуває у стані невизначеності;

5) «суб'єкти публічного адміністрування повинні здійснювати свою діяльність з огляду на перспективу розвитку суспільства та з врахуванням потреб і інтересів суспільства, тобто з чітким визначенням цілей та напрямів подальшого його розвитку» [3, с. 45-46]. В даному випадку слід говорити не про використання природних ресурсів так, щоб сьогоднішньому поколінню управлінців не було соромно перед майбутніми поколіннями, а про діяльність «на випередження», щоб завчасно створювати умови для розвитку певної групи суспільних відносин чи запобігати розвитку шкідливих умов для суспільства (діджиталізація суспільства, створення умов для розвитку енергозберігаючих технологій та ін.);

6) «суб'єкти публічного управління повинні визначати не тільки короткострокові цілі та досягати їх, а ставити перед собою довгострокові цілі – на п'ять, десять, двадцять років вперед» [3, с. 45-46]. В цьому і буде набувати свого прояву «довгострокова орієнтованість». Для визначення довгострокових орієнтирів країна та її суспільство повинні розуміти що їм потрібно, що вони хочуть досягти, у які строки та у який спосіб. Наприклад, ціль «розбудова правової держави» не є довгостроковою ціллю, і, на нашу думку, не є ціллю. Її не можна розглядати як довгострокову ціль, бо тоді вона нічим не буде відрізнятись від мети побудови комунізму, яку проголошували в нормативно-правових актах радянського періоду (десь колись будемо досягати, але на зараз). Також розбудова правової держави не є ціллю. Це щоденне завдання, яке реалізується на постійній основі. До того ж в ст. 1 Конституції України наголошено, що Україна є правовою державою, а не бажає нею стати [4, ст. 1]. Довгострокові орієнтири це, наприклад, «виправлення демографічної кризи, яка виникла в сучасній Україні», «розвиток космічних програм та освоєння космосу» і ін. Ці орієнтири підпорядковують собі поточні питання держави та суспільства, а щоденне вирішення таких питань крок за кроком будуть наближати країну до досягнення довгострокової мети.

Таких цілей у нашої країни сьогодні немає, а те, що проголошується, за своєю суттю не є довгостроковими орієнтирами, а є популістськими лозунгами.

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Існуюча система принципів адміністративного права (верховенство права та принципи належного врядування) не відповідає потребам адміністративного права як галузі права України. Вона втратила зв'язок з минулим національним досвідом, а запозичені наукові уявлення про принципи адміністративного права відірвані від потреб українського суспільства.

Недоліки сучасної системи принципів адміністративного права та принципів належного урядування яскраво показані на прикладі принципу сталості і довгострокової орієнтованості в діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Зміст же принципу сталості і довгострокової орієнтованості потребує переосмислення не з позицій діяльності адміністративних органів ЄС, а з позицій діяльності суб'єктів публічного адміністрування України.

Список використаної літератури

1. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
3. Ясінська В. В. Місце принципу сталості та довгострокової орієнтованості в системі принципів адміністративного права. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти "магістр" за спеціальністю 081 Право. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2024. 74 с.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

References

1. Uvarova O. O. (2012). Pryntsypy prava u pravozastosuvanni: zahal'noteore-tychna kharakterystyka: monohrafiya. Kharkiv: «Drukarnya MADRYD». 196 s. [in Ukrainian].
2. Administratyvne pravo Ukrayiny. Povnyy kurs: pidruchnyk / za red. V. Halun'ka, O. Pravotorovoyi. Vydannya tretye. Kyyiv: Akademiya administratyvno-pravovykh nauk, 2020. 466 s. [in Ukrainian].
3. Yasins'ka V. V. (2024). Mistse pryntsypu stalosti ta dovhostrokovoyi oriyentovanosti v systemi pryntsypiv administratyvnoho prava. Kvalifikatsiyna robota na zdobuttya stupenya vyshchoyi osvity "mahistr" za spetsial'nistyu 081 Pravo. Odes'kyy natsional'nyy universytet imeni I. I. Mechnykova. 74 s. [in Ukrainian].
4. Konstytutsiya Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.11.2024 р.

O. I. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Head of the Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9755-9454

GENERAL PROBLEMS REGARDING THE DEFINITION OF THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE LAW PRINCIPLES AND THE CONTENT OF THE PRINCIPLE OF CONSISTENCY AND LONG-TERM ORIENTATION

Summary

The article examines the general issues of defining the system of principles of administrative law and the content of the principle of sustainability and long-term orientation. It was found that one of the little-studied principles of good governance is the principle of sustainability and long-term orientation, since the description of its content and features of its implementation in practice in scientific and educational literature is limited to a few sentences. This fact, in the opinion of the author of the article, indicates, firstly, significant gaps in the theory of administrative law, which is devoted to the principles of administrative law, secondly, the artificiality of the system of principles of administrative law, which was formed in the educational and methodological literature, thirdly, the competition of two scientific worldviews - educational and educational, which should be based, but is not based on the achievements of administrative science, and scientific, which should be the foundation, but is not the foundation (at least today) for the development of textbooks and manuals on administrative law. There is a crisis in the science of administrative law, as science is forced to submit to and adapt to the policy pursued by entities that finance the publication of educational and methodological literature in Ukraine. It is proven that the existing system of principles of administrative law (the rule of law and the principles of good governance) does not meet the needs of administrative law as a branch of law in Ukraine. It has lost touch with past national experience, and borrowed scientific ideas about the principles of administrative law are disconnected from the needs of Ukrainian society. The example of the principle of sustainability and long-term orientation in the activities of public administration entities shows the shortcomings of the modern system of principles of administrative law and principles of good governance. It is concluded that the content of the principle of sustainability and long-term orientation requires rethinking not from the standpoint of the activities of administrative bodies of the European Union, as is done today in special literature, but from the standpoint of the activities of public administration entities in Ukraine.

Keywords: principles of administrative law, principles of good governance, principles of public administration, principles of functioning of public administration entities.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315686
УДК 342.951

О. В. Черкунов, канд. юрид. наук, докторант
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права
пл. Народна, 3, Ужгород, 88000, Україна
e-mail: cherkunov.alex@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0007-8880-6955

ГЕНЕЗИС І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

Актуальність дослідження висвітлена у статті зумовлена необхідністю розуміння еволюції публічної служби в митних органах України в контексті сучасних викликів та реформ. Проблема полягає в недостатньому висвітленні історичних етапів розвитку цієї служби, а також у необхідності адаптації до нових умов діяльності митної системи в цілому та її територіальних органів.

У статті аналізуються останні дослідження в галузі публічної служби, акцентуючи увагу на вітчизняних та міжнародних підходах до її реформування. Незважаючи на значний прогрес у цій сфері, залишаються недостатньо дослідженими питання взаємозв'язку між етапами генезису та сучасними викликами, з якими стикаються митні органи.

Постановка завдання полягає у вивченні аспектів формування публічної служби в митних органах та визначенні ключових факторів, які вплинули на її трансформацію.

Основний матеріал статті охоплює хронологічний аналіз розвитку публічної служби, починаючи з її витоків і до сьогодення. Розглядаються ключові етапи реформування, зміни в законодавстві та організаційних структурах, а також виклики, з якими стикається митна система України в умовах глобалізації та інтеграції України в міжнародну спільноту.

У статті акцентується увага та досліджуються окремі положення нового закону № 3977-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів» (набуває чинності 31.10.2024 р.), який за своїм змістом покликаний докорінно змінити порядок правового регулювання служби в митних органах України.

У висновках підкреслюється, що генезис публічної служби в митних органах України є складним і багатогранним процесом, що потребує подальшого дослідження та надаються рекомендації щодо необхідності прийняття нової HR стратегії на 2025-2027 роки та створення нормативно-правової бази для здійснення атестації та ротації працівників митної служби. Наявність історичного контексту є важливою для розуміння сучасних реформ і адаптації до нових викликів, що виникають в інституті публічної служби.

Ключові слова: митна справа, митні органи, публічна служба, державна служба, атестація, ротація, періодизація, митниця.

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності України та створенням суверенної держави виникла об'єктивна потреба в організації системи державних органів, які виконуватимуть державні функції та управлінські повноваження на території нашої держави. Це зумовило необхідність правового

© О. В. Черкунов, 2024

забезпечення їх діяльності, чіткого визначення компетенцій і взаємодії з іншими державними інститутами, а також формування ефективного інституту публічної служби відповідно до принципів верховенства права та демократичного управління.

У зв'язку з набуттям чинності 31 жовтня 2024 року Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів» [1] система правового регулювання публічної служби в митних органах України зазнає суттєвих змін. Це підкреслює необхідність проведення досліджень та розробки нових наукових підходів у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституту публічної служби привернуло увагу багатьох науковців, серед яких варто відзначити праці В. Б. Авер'янова, І. П. Голосніченка, Ю. М. Дьоміна, С. Д. Дубенка, Л. М. Дорофеєвої, Т. О. Карабін, С. В. Ківалова, А. Т. Комзюка, О. П. Корольова, Ю. Д. Кунєва, С. В. Кульчицького, Р. С. Мельника, О. Ю. Оболенського, Д. В. Приймаченка, О. Ф. Скакун та В. В. Ченцова. Проте, незважаючи на певну дослідженість цієї проблеми, серед науковців досі ведуться дискусії щодо інституту публічної служби в митних органах у контексті постійних змін та реформ, а також впровадження нової законодавчої бази правового регулювання цих відносин.

Метою статті є дослідження генезису публічної служби в митних органах України, періодизація розвитку митних органів України та правового регулювання публічної служби на території незалежної України. Дане дослідження грунтується на висновках сучасних праць вітчизняних вчених та нового законодавства, а також на власному досвіді автора.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою визначення правових основ організації митної справи в незалежній Україні став Закон України «Про митну справу в Україні» від 25 червня 1991 року, яким було визначено вимоги до посадових осіб митних органів Української РСР, але не окреслювався їх правовий статус [2].

У спадок від Радянського Союзу Україна отримала 25 митниць, 49 митних постів з чисельністю особового складу в 1991 році 2 тисячі осіб. Функціонувало 29 автомобільних пунктів пропуску, 14 залізничних, 4 авіаційних та 17 морських і річкових пунктів пропуску. Вони були зосереджені переважно на заході та півдні країни [3, с. 213].

Основою забезпечення додержання законодавства про митну справу, ефективне функціонування митної служби на території суверенної та незалежної України починає свій відлік від 11 грудня 1991 року, коли Указом Президента України № 1/91 утворено Державний митний комітет України [4].

12 грудня 1991 року Верховною Радою України прийнято Митний кодекс України, який частково врегулював правове становище працівників митних органів України визначивши місце працівника митного органу у системі державного управління як представника державного органу.

Утвердження правового статусу працівників митних органів, в розумінні поняття «державний службовець», відбулося з прийняттям законодавцем Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року, який вводив новий

термін «посадова особа» та визначалися особливості правового регулювання статусу державних службовців державних органів та їх апарату, зокрема передбачалося, що регулювання правового становища державних службовців, що працюють в апараті органів прокуратури, судів, дипломатичної служби, митного контролю, служби безпеки, внутрішніх справ та інших, здійснюється відповідно до Закону України «Про державну службу», якщо інше не передбачено законами України [5].

«Державна служба – це особливий державно-правовий і соціальний інститут, який встановлює і регулює відносини держави з її службовцями, людьми, професією яких є діяльність за дорученням та від імені держави реалізувати її цілі та функції», – резюмує С. Д. Дубенко [6, с. 166].

Як підкреслює І. Г. Бережнюк, що система управління митними органами через територіальні митні управління мала суттєві недоліки, а саме основний з них – відсутність у територіальних митних управлінь права на здійснення безпосереднього митного оформлення, що призвело до фактичного дублювання управлінських функцій Державного митного комітету України в тому чи іншому регіоні і як наслідок, такі недоліки стали основною причиною реформування митного комітету в митну службу, а територіальних митних управлінь – у регіональні митниці [7].

Таким чином, задля удосконалення митної діяльності, посилення митного контролю та зміцнення виконавської дисципліни серед працівників митної системи України 29 листопада 1996 року було видано Указ Президента України № 1145/96 «Про Державну митну службу України», яким утворено Державну митну службу України (ДМСУ) та її органи [8].

Митний кодекс України, прийнятий у 2002 році, став важливим етапом у розвитку митного законодавства країни та вводив поняття «посадова особа» для працівників митного органу, внаслідок чого детально врегульовано визначення посадових осіб митних органів, що дозволило чітко окреслити їх правовий статус та обов'язки.

В. В. Яременко й А. М. Сліпушко розглядають категорію «служба», що на їх думку, означає трудитися, займатися розумовою й фізичною працею, пов'язаною не з виробництвом, а з обслуговуванням кого-, чого-небудь [9, с. 332].

В. М. Філіповський державну службу трактує як (а) професійну діяльність, пов'язану зі здійсненням посадовими особами службових обов'язків, спрямованих на виконання завдань і функцій держави, (б) як інструмент органів державної влади, за допомогою якого держава виконує свої функції, (в) як відносно стійку організацію діяльності професійно підготовлених людей, спрямовану на забезпечення й підтримання функцій держави й захист її інтересів [10, с. 34].

Наступним етапом у розвитку публічної служби в митних органах України стало прийняття нового Митного кодексу (третього за рахунком від здобуття Незалежності) у 2012 році, який відповідав вимогам того часу та залишається чинним і до сьогодні та вперше врегульовано, що митна служба України є державною службою, яка передбачає професійну діяльність громадян України, придатних до цієї служби за станом здоров'я, освітнім рівнем та віком. Відповідно, посадові особи митної служби України визнаються державними службовцями,

на яких покладено виконання призначення та основних завдань, а також здійснення організаційного, юридичного, кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності митної служби, і яким присвоєно спеціальні звання [11].

Неоднозначний вплив в історії функціонування митної системи України, стало утворення Міністерства доходів і зборів України відповідно до Указу Президента України від 24 грудня 2012 року, шляхом реорганізації Державної митної служби та Державної податкової служби.

Наслідки цієї реформи для митної служби досі важко оцінити, оскільки вона спричинила, на нашу думку, негативні аспекти, а саме зниження рівня спеціалізації в митній сфері та змішування посадових осіб податкового та митного відомства, що призвело до ускладнення процесів і зниження ефективності митного контролю.

Л. М. Дорофеєва цілком слушно вказувала про відсутність конструктивності спроби спростити систему управління митною службою та ліквідації середньої ланки у 2005-2008 роках, неефективність єдиного податково-митного органу [12, с. 24].

Міністерство доходів і зборів України було ліквідовано Постановою Кабінету Міністрів України від 01 березня 2014 року № 67, а вже у травні 2014 року Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 160, якою була створена Державна фіскальна служба України як центральний орган виконавчої влади.

Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 року, який за своїм змістом містив концептуально новий підхід до проходження, реалізації та припинення державної служби, визначив принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства.

Враховуючи те, що самостійна та незалежна митна служба є ключовим елементом ефективного функціонування державного апарату та забезпечення економічної безпеки країни, яка може більш оперативно реагувати на виклики та загрози, пов'язані з контрабандою, митними правопорушеннями та іншими загрозами національній безпеці, 18 грудня 2018 року Постановою Кабінету Міністрів України утворено Державну митну службу України, реорганізувавши Державну фіскальну службу.

Інституційна незалежність дозволяє митній службі формувати та реалізовувати власні стратегії і політики, орієнтуючись на міжнародні стандарти та найкращі практики, так як самостійна та незалежна митна служба є запорукою розвитку економіки, захисту національних інтересів та сприяння справедливій та ефективній митній політиці, але в залежності від вектору реалізації управлінських рішень.

Враховуючи необхідність здійснення удосконалення митної служби та постійного пошуку концепції керованості митних органів, забезпечення належного рівню контролю за діями підпорядкованих структурних підрозділів та посадових осіб, Державна митна служба України відповідно до статті 211 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», статті 546 Митного кодексу України видає наказ Держмитслужби № 460 «Про утворення територіальних

органів Державної митної служби України як відокремлених підрозділів», яким створюються 26 митниць в областях України в складі Державної митної служби України.

О. Л. Соколенко пропонує наступні етапи розвитку системи митних органів: 1 етап – становлення митних органів України (1991-1994 роки); 2 етап – створення та виконання управлінських функцій територіальними митними управліннями (1994-1996 роки); 3 етап – діяльність регіональних митниць під керівництвом Державної митної служби України (1996-2004 роки) [13, с. 195].

Ми не можемо погодитися з такою періодизацією, оскільки на сьогоднішній день вона не видається актуальною та визначена за організаційною структурою без врахування правового регулювання і статусу посадових осіб митних органів.

Враховуючи етапи розвитку інституту публічної служби митних органів пропонуємо наступну періодизацію:

1 етап (1991-1992) - «становлення» митної служби незалежної України, створення Державного митного комітету України та характеризується відсутністю правової визначеності статусу «державного службовця» посадових осіб митних органів та вимог до них, добір на роботу здійснювався на договірних засадах, правове регулювання проходження служби регулювалося нормами законодавства про працю;

2 етап (1993-1996) – «невизначеність» митної системи, неоптимальна система управління з дублюючими функціями, прийняття спеціального закону «Про державну службу», ліквідація Державного митного комітету України;

3 етап (1996-2011) – «розвиток» новоствореної Державної митної служби України та її матеріально-технічної бази, митний орган з притаманними правоохоронними функціями, нові вимоги до посадових осіб митних органів та проходження державної служби;

4 етап (2012 - 2018) – «єдиний податковий та митний орган» та ліквідація митного відомства, створення Міндоходів, пізніше ДФС. Прийняття концептуального нового закону «Про державну службу» від 10.12.2015 року, дія якого поширюється на посадових осіб митних органів;

5 етап (2019-2021) – «інституційна незалежність» - створення Державної митної служби України, пошук оптимального рішення здійснити реформу митної служби та оновити кадровий склад, тестування працівників митних органів;

6 етап (2021-2024) – «єдиний орган» - Державна митна служба України та її територіальні органи діють в складі єдиної юридичної особи, а повноваження керівника територіальних органів (керівна посада державної служби та суб'єкта призначення) делегує Голова Держмитслужби, затвердження HR стратегії на 2021-2024 роки, діяльність митних органів в умовах воєнного стану.

У всьому світі вважається, що ефективна митна адміністрація максимізує добробут держави, сприяє створенню найбільш сприятливих умов для розвитку ЗЕД, забезпечує рівень надходжень до бюджету в повному обсязі, а також забезпечує досягнення заздалегідь заданого рівня корисності для держави та учасників міжнародної торгівлі. Тому використання програмно-цільового підходу до управління в модернізації митних органів може сприяти підвищенню їх ефективності та зрештою прискорити розвиток зовнішньої торгівлі та національної економіки [14, с. 338].

Варто наголосити та запропонувати розробити нову HR стратегію на 2025-2027 роки Держмитслужби з урахуванням умов сьогодення та порядку здійснення добору на державну службу шляхом укладення контракту на період воєнного стану.

І хоча ми підтримуємо ідею прийняття окремого Закону України «Про Державну митну службу», яким можливо врегулювати питання на законодавчому рівні та визначити правові основи організації та діяльності Державної митної служби України, її загальну структуру, чисельність, функції, повноваження, статус службовця митного органу, організацію публічної служби в митних органах, зокрема питання вступу, проходження та припинення публічної служби, а також вимоги до посадових осіб митних органів, їх права та обов'язки, відповідальність та соціальне забезпечення, законодавець пішов іншим шляхом, а саме 17 вересня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів», який набуде чинності 31 жовтня 2024 року, внаслідок чого дія окремих норм Закону України «Про державну службу» втратить свою актуальність при регулюванні питань публічної служби в митних органах, але загалом регулювання буде здійснюватися законодавством України про державну службу.

Серед іншого, новим законом визначено особливості регулювання проходження публічної служби в митних органах України, зокрема: 1) прийняття на службу до митних органів, вимоги та заборони для служби в митних органах; 2) встановлено новий термін «митні компетенції»; 3) передбачено контрактну форму проходження державної служби; 4) окреслено правове становище, порядок призначення та звільнення керівника Держмитслужби та його заступників (які будуть обрані по відкритому конкурсному відбору); 5) введено новий термін «ротація»; 6) передбачено проведення перевірки на доброчесність та моніторингу способу життя посадових осіб митних органів; 7) проведення атестації діючих посадових осіб.

Висновки і пропозиції. Визначення правових основ митної справи в Україні почалося з прийняття Закону України «Про митну справу в Україні» у 1991 році, що стало важливим кроком у формуванні митної системи незалежної держави. Утворення Державного митного комітету стало основою для подальшого розвитку митних органів.

Прийняття Митного кодексу України та Закону України «Про державну службу» заклало правові основи для визначення статусу посадових осіб митних органів, чим було зміцнено правове регулювання їхньої діяльності.

Різні етапи реформи митних органів, зокрема створення Міністерства доходів і зборів, призвели до негативних наслідків, таких як зниження спеціалізації та ефективності митного контролю. Ліквідація Міністерства в 2014 році та утворення Державної фіскальної служби також не вирішили ключових проблем.

Сучасна митна служба потребує подальшого удосконалення та оптимізації управлінських процесів, особливо в умовах воєнного стану. Це вимагає адаптації до нових реалій та розробки стратегії для забезпечення ефективності митної служби.

Прийняття нового закону про особливості проходження служби в митних органах встановлює нові правила для митників, що вимагає правового визначення їхніх прав і обов'язків.

Рекомендується створити нову HR стратегію на 2025-2027 роки, що враховуватиме специфіку роботи митних органів в умовах воєнного стану, зокрема систему підбору кадрів через контрактну форму, а також на виконання нового закону визначити порядок здійснення атестації, ротації, проходження перевірки на доброчесність та поліграфа.

Необхідно ініціювати створення окремого закону «Про Державну митну службу України», який чітко окреслить правові основи діяльності митних органів, їх структуру та статус посадових осіб.

Впровадження системи моніторингу та оцінки доброчесності митних посадових осіб, а також проведення атестацій для забезпечення високих стандартів професіоналізму та етики.

Рекомендується адаптувати українське митне законодавство до міжнародних норм і стандартів, що забезпечить ефективніше функціонування митної служби у глобальному контексті.

Інвестувати в навчання та підвищення кваліфікації співробітників митних органів для покращення їхньої підготовки до виконання нових завдань у сфері митної справи.

Список використаної літератури

1. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів: Закон України від 17.09.2024 р. № 3977-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text.
2. Про митну справу в Українській РСР : Закон України від 25.06.1991 р. № 1262-XII. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-12/ed19910625#Text.
3. Рудніченко Е. М. Генезис митної служби як суб'єкта економічної безпеки держави. Економіка. Менеджмент. Підприємство. 2012. № 24 (1). С. 213-215.
4. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з митних питань : Закон України від 28.01.1994 р. № 3892-XII. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3892-12/ed19940224#Text.
5. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12/ed19931216#Text.
6. Дубенко С. Д. Державна служба в Україні: навч. посіб. К.: Вид-во УАДУ, 1998. 188 с.
7. Бережнюк І. Г. Генетико-прогностичний зріз системи управління митною справою в Україні. Вісник Академії митної служби України. 2009. № 1 (41). С. 69-80.
8. Про Державну митну службу України : Указ Президента України від 29.11.1996 р. № 1145/96. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96/ed19961129#Text.
9. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Вид. 2-е, випр. / уклад.: В. В. Яременко, А. М. Сліпушко. К.: Аконіт, 2008. Т. 3: П-Я. 862 с.
10. Кірмач А. В., Тимощук В. К., Фігель М. В. Публічна служба: зарубіжний досвід та пропозиції для України. К.: Конус-Ю. 2007. 735 с.
11. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313#n4128.
12. Дорофеєва Л. М. Адміністративно-правове регулювання організації та діяльності

митних органів в контексті євроінтеграційного вибору України: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2019. 44 с.
13. Соколенко О. Л. Проблемні аспекти вдосконалення здійснення митного контролю. Держава і право. 2001. № 13. С. 194-197.
14. Makarova O. Ukrainian public administration in the field of customs affairs: international experience. Teoria şi practica administrării publice : Materiale ale Conferinţei ştiinţifico-practice internaţionale, 21 mai 2021 / comitetul ştiinţific: Oleg Balan [et al.] ; comitetul organizatoric: Oleg Balan (preşedinte) [et al.]. Chişinău : AAP, 2021 (Tipogr. «Print-Caro»). P. 337-340.

References

1. On Amendments to the Customs Code of Ukraine Regarding the Establishment of Specific Features of Service in Customs Authorities and Conducting Certification of Customs Officers: Law of Ukraine dated September 17, 2024, No. 3977-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text [in Ukrainian].
2. On Customs Affairs in the Ukrainian SSR: Law of Ukraine dated June 25, 1991, No. 1262-XII. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-12/ed19910625#Text [in Ukrainian].
3. Rudnichenko, E. M. (2012). The Genesis of the Customs Service as a Subject of Economic Security of the State. Economics. Management. Enterprise, (24)(1), 213-215 [in Ukrainian].
4. On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of Ukraine on Customs Issues: Law of Ukraine dated January 28, 1994, No. 3892-XII. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3892-12/ed19940224#Text [in Ukrainian].
5. On Civil Service: Law of Ukraine dated December 16, 1993, No. 3723-XII. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12/ed19931216#Text [in Ukrainian].
6. Dubenko, S. D. (1998). Civil Service in Ukraine: Educational Manual. Kyiv: Publishing House of UADU [in Ukrainian].
7. Berezhniuk, I. H. (2009). Genetic and Prognostic Analysis of the Customs Management System in Ukraine. Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine, (1)(41), 69-80 [in Ukrainian].
8. On the State Customs Service of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated November 29, 1996, No. 1145/96. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96/ed19961129#Text [in Ukrainian].
9. New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in 3 vols. (2nd ed., revised) / compiled by V. V. Yaremenko, A. M. Slipushko. Kyiv: Akonit, 2008. Vol. 3: P-Y [in Ukrainian].
10. Kirimach, A. V., Tymoshchuk, V. K., & Fihiel, M. V. (2007). Public Service: Foreign Experience and Proposals for Ukraine. Kyiv: Konus-Yu [in Ukrainian].
11. Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 13, 2012, No. 4495-VI. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313#n4128 [in Ukrainian].
12. Dorofeeva, L. M. (2019). Administrative and Legal Regulation of the Organization and Activity of Customs Authorities in the Context of Ukraine's European Integration Choice: Author's Abstract of Dissertation for Doctor of Legal Sciences: 12.00.07. Uzhhorod National University. Uzhhorod [in Ukrainian].
13. Sokolienko, O. L. (2001). Problematic Aspects of Improving Customs Control. State and Law, (13), 194-197. [in Ukrainian].
14. Makarova, O. (2021). Ukrainian Public Administration in the Field of Customs Affairs: International Experience. In O. Balan (Ed.), Theory and Practice of Public Administration: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference, May 21, 2021 (pp. 337-340). Chișinău: AAP.

Стаття надійшла 19.10.2024 р.

O. V. Cherkunov, Candidate of Juridical Sciences, Doctoral Student
Uzhhorod National University
the Department of Administrative, Financial and Informative Law
3 Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine
e-mail: cherkunov.alex@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0007-8880-6955

GENESIS AND TRANSFORMATION OF PUBLIC SERVICE IN CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE: FROM ORIGINS TO THE PRESENT DAY

Summary

The relevance of the research highlighted in the article is determined by the need to understand the evolution of public service in the customs authorities of Ukraine in the context of contemporary challenges and reforms. The problem lies in the insufficient coverage of the historical stages of development of this service, as well as the necessity to adapt to the new conditions of the customs system and its territorial bodies.

The article analyzes recent studies in the field of public service, focusing on domestic and international approaches to its reform. Despite significant progress in this area, issues concerning the relationship between the stages of genesis and the contemporary challenges faced by customs authorities remain underexplored.

The task is to examine the aspects of forming public service in customs authorities and to identify key factors that have influenced its transformation.

The main material of the article encompasses a chronological analysis of the development of public service, from its origins to the present day. It discusses key stages of reform, changes in legislation and organizational structures, as well as the challenges faced by the customs system of Ukraine in the context of globalization and Ukraine's integration into the international community.

The article emphasizes and investigates specific provisions of the new law No 3977-IX "On Amendments to the Customs Code of Ukraine Regarding the Establishment of the Features of Service in Customs Authorities and the Certification of Customs Officers" (to come into effect on October 31, 2024), which is intended to fundamentally change the legal regulation of service in the customs authorities of Ukraine.

The conclusions underline that the genesis of public service in the customs authorities of Ukraine is a complex and multifaceted process that requires further research. Recommendations are provided regarding the necessity of adopting a new HR strategy for 2025-2027 and creating a regulatory framework for the certification and rotation of customs service employees. The presence of historical context is important for understanding contemporary reforms and adapting to new challenges arising in the institution of public service.

Keywords: customs affairs, customs authorities, public service, civil service, certification, rotation, periodization, customs.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315687
УДК 346.1

О. В. Серт, аспірант, адвокат
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра економічного права та економічного судочинства
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
e-mail: sertoleksandr@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0000-3882-8813

ВИКОНАВЧІ ДИРЕКТОРИ В СИСТЕМІ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

У статті аналізуються правовий статус та функції виконавчих директорів. Сформульованою метою дослідження є аналіз повноважень виконавчих директорів та закріплених за ними функцій для формулювання чіткого уявлення про їхню роль у корпоративному управлінні в Україні. Для досягнення мети дослідження використано методи техніко-юридичного аналізу, синтезу, аналогії, моделювання, комплексного дослідження, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та інші методи наукового пізнання. Метод техніко-юридичного аналізу використано під час оцінки використовуваної термінології у правових актах. У статті вказується на проблематику з нормативною термінологією: Закон № 1953-IX вважає всіх членів ради директорів «керівниками», а таке не відповідає критерію «якість закону», не враховує як зміст, що вкладається у цей термін іншими правовими актами, так і функціональні відмінності між повноваженнями виконавчих та невиконавчих директорів. Автором запропоновано уточнити зміст терміну «керівник» та розмежовувати функції управління з функціями контролю та управління ризиками, чітко визначаючи останні як виняткові для невиконавчих членів ради директорів. Використання структурно-функціонального методу дозволило встановити функціональні особливості окремих складових однорівневої структури корпоративного управління. Для приватних акціонерних товариств з невеликою кількістю акціонерів запропоновано дозволити створення виконавчого органу без обов'язкового створення ради директорів або наглядової ради, оскільки Закон № 2465-IX вже дозволяє для них уникнути відповідних управлінських структур однорівневої чи дворівневої систем, однак реалізація норм у чинній редакції форму не наповнюватиме змістом. Метод комплексного дослідження дозволив використати напрацювання не тільки науки господарського права, але й інших галузевих наук. Виконавчі директори, обрані до складу ради директорів, набувають правосуб'єктності у межах корпоративних відносин як фізичні особи, що здійснюють функції ради директорів (у їхньому випадку – функції управління поточною діяльністю корпорації). Із виконавчими директорами укладаються трудові договори, отже обрання їх до складу ради директорів породжує іще й трудові відносини. Корпоративних прав у них не виникає, якщо вони не є учасниками (акціонерами). У статті зазначається, що виконавчі директори, які не є учасниками (акціонерами), не є суб'єктами корпоративного спору. Також, виснується, що Велика Палата Верховного Суду, розглядає спори про

© О. В. Серт, 2024

звільнення керівників та членів виконавчого органу у господарській юрисдикції, підкреслюючи превалююче значення у них дотримання процедури ухвалення оскаржуваних рішень.

Ключові слова: однорівнева структура корпоративного управління, рада директорів, акціонерне товариство, виконавчий директор, головний виконавчий директор, керівник, корпорація.

Постановка проблеми. Запровадження однорівневої структури корпоративного управління у національних корпораціях (товариствах, що утворені об'єднанням учасників та належних їм капіталів для здійснення господарської діяльності) зумовлює необхідність чіткого розуміння ролі та функцій членів ради директорів в цілому, як виконавчих, так і невиконавчих, у тому числі незалежних, так і ролі та функцій виконавчих директорів зокрема. Виконавчі директори, відповідаючи за систематичне управління корпорацією, мають значний вплив на її поточну (операційну) діяльність. Головний виконавчий директор діє від імені корпорації, інший виконавчий директор також може бути наділений такими повноваженнями. Все зазначене породжує правові питання щодо підзвітності виконавчих директорів, їхньої взаємодії з іншими членами ради директорів та третіми особами. Також, це створює необхідність визначитись із їхнім правовим статусом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки у вітчизняній правовій науці приділено достатньо уваги корпоративним відносинам (Г. Ю. Смірнов, В. І. Цікало, І. В. Лукач, Ю. М. Жорнокуй та ін.), господарській компетенції органам корпорації (О. В. Гарагонич, А. В. Смітюх, О. Р. Кібенко та ін.), корпоративному управлінню (І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. В. Сіщук та ін.). Господарську компетенцію ради директорів у Великобританії та Європейському Союзі досліджувала О. Р. Кібенко. Аналізували підходи до модернізації корпоративного законодавства України, в тому числі, у частині запровадження однорівневої структури корпоративного управління О. П. Орлюк, Ю. М. Бисага, О. В. Гарагонич. Питання змісту фідуціарних обов'язків членів органів корпорації досліджував Є. О. Трубаков. Що стосується аналізу ролі виконавчих директорів у корпоративному управлінні в Україні, це залишається без належного висвітлення у роботах науковців, що зумовлює необхідність у подальших наукових пошуках.

Мета статті. Дослідження має на меті проаналізувати повноваження виконавчих директорів та зміст закріплених за ними функцій для формулювання чіткого уявлення про їхню роль у корпоративному управлінні в Україні.

Виклад основного матеріалу. Виконавчий директор є виконавчим членом ради директорів, що обраний загальними зборами учасників (акціонерів) до складу ради директорів та здійснює функції ради директорів з управління поточною діяльністю корпорації (п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України № 2465-IX «Про акціонерні товариства») [1]. Вказаний Закон № 2465-IX не розкриває зміст поточної діяльності корпорації, а у нормах, що стосуються дворівневої структури, синонімом поточної діяльності вказує операційну (ч. 3 ст. 4). Операційна діяльність – це основна діяльність корпорації, а також інші види діяльності, які не є інвестиційною чи фінансовою діяльністю (п. 3) [2]. Відтак, поточною

(операційною) діяльністю вважається така діяльність корпорації, для якої вона створюється учасниками (акціонерами), може полягати у реалізації продукції (робіт, товарів, послуг), сплаті податків та зборів, витрачанні на закупівлю продукції (робіт, товарів, послуг), оплату праці тощо.

З метою недопущення занадто широкого тлумачення змісту поточної (операційної) діяльності Закон № 2465-IX послуговується терміном «звичайна господарська діяльність» (п. 6 ч. 1 ст. 2). Також, вважаємо помилковим використання в Законі № 2465-IX (абз. 3 ч. 2 с. 65) та Законі України № 2275-VIII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (ч. 7 ст. 39) [3] нарівні з терміном «звичайна господарська діяльність» терміну «звичайна щоденна діяльність», мотивуємо це тим, що слово «щоденна» є некоректним та може стосуватись лише тієї діяльності корпорації, яка провадиться буквально щодня (кожного календарного дня), а сам термін «звичайна щоденна діяльність» у Законі № 2465-IX вжито внаслідок механічного відтворення тексту схожої за змістом частини сьомої статті 39 Закону № 2275-VIII [4, с. 75-76].

Виконавчих директорів відносять до «вищого керівництва» – фізичних осіб, що систематично здійснюють управління (п. 9 ч. 1 ст. 3 Директиви № 2013/36/ЄС від 26.06.2013 р.) [5]. Для деяких корпорацій передбачено вимоги щодо кваліфікації виконавчих директорів – необхідність мати достатньо добру репутацію, знання, навички і досвід (ст. 121 Директиви № 2013/36/ЄС від 26.06.2013 р., п. 6 ч. 2 ст. 3 Закону України № 3480-IV «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки») [6]. Законом № 3480-IV покладено обов'язок вказувати у заяві про видачу ліцензії на провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках, зокрема інформацію про ділову репутацію виконавчих директорів та надавати документи, що її підтверджують (пп. б п. 3 ч. 5 ст. 71). До того ж, нагляд за діловою репутацією керівників надавачів фінансових та супровідних послуг здійснюється постійно відповідним регулятором (п. 6 ч. 2 ст. 25 Закону № 3480-IV). На деякі корпорації передбачено покладення відповідальності за забезпечення того, щоб виконавчі директори в будь-який час мали належну репутацію та достатні знання, навички і досвід для виконання своїх обов'язків (абз. 1 ч. 1 ст. 91 Директиви № 2013/36/ЄС від 26.06.2013 р.). У національному Кодексі корпоративного управління (п. 3.6) зазначається про необхідність членам ради мати бездоганну репутацію, а, також, знання, навички та досвід, необхідні для виконання радою директорів своїх функцій (професійна придатність та добропорядність) [7, с. 4, с. 21-22]. Вважається, що інформація про посадових осіб корпорації надає можливість інвесторам оцінювати їхній досвід, кваліфікацію і рівень винагороди, а також їхні відносини із корпорацією (п. iv ч. 6 ст. 7 Регламенту ЄС № 909/2014 від 23.07.2014 р.) [8]. Отже, право України, що знаходиться у динамічному процесі гармонізації до права Європейського Союзу, поступово урегульовує порядок обрання вищим органом управління виконавчих директорів до ради, зокрема шляхом встановлення для певних корпорацій вимог до кваліфікації таких виконавчих членів ради, їхньої бездоганної та належної репутації і досвіду. У такому регулюванні спостерігаються тенденції посилення контролю за репутацією виконавчих директорів, розкритті інформації про неї для усіх стейкхолдерів корпорації.

На підставі аналізу ч.ч. 3 та 5 ст. 65 Господарського кодексу України [9] ми

стверджуємо, що керівником має вважатися особа, яка діє від імені корпорації без довіреності, представляє її інтереси та приймає рішення щодо її діяльності [4, с. 74, 77]. Однак, на даний момент п. 19 ч. 1 ст. 1 Закону України № 1953-IX «Про фінансові послуги та фінансові компанії» відносить до керівників відразу усіх членів ради директорів [10], що не сприяє правовій визначеності, а використання різними правовими актами однакової термінології, що наповнюється різним змістом, не відповідає критерію «якість закону» як складової принципу верховенства права. Ми не можемо використовувати ідентичні лінгвістичні конструкції для позначення різних правових змістів. Дійсно, враховуючи зміст ч. 17 ст. 86 Угоди про асоціацію керівника (менеджера – «manager»), можна узагальнюючим чином характеризувати наявністю відносин управління або контролю [11]. Однак, оцінка правового змісту терміну керівник, що використовується Угодою, завжди буде здійснюватися з огляду на текст Угоди англійською мовою, де використано термін «manager», чого не відбуватиметься під час оцінки правового змісту терміну керівник, що використовується Законом № 1953-IX.

Наявність керівника як особи, що без довіреності діє від імені корпорації, є sine qua non, оскільки корпорація сама може бути учасником правовідносин винятково через суб'єктів, що виконують функції її органів, волевиявлення яких для третіх осіб буде волевиявленням корпорації. Віднесення до керівників невиконавчих директорів є згубним для правильного правозастосування. Проблемою у такій термінологічній плутанині вважаємо, для прикладу, те, що терміном керівник послуговується, також, і Кодекс України з процедур банкрутства [12], відтак, при однорівневій структурі корпоративного управління, якщо керівниками ми вважатимемо усіх членів ради директорів, у тому числі, і невиконавчих директорів, неминучими будуть проблеми у правозастосуванні. Так, керівник боржника зобов'язаний надавати арбітражному керуючому запитувану ним інформацію (ч. 2 ст. 12-1 згаданого Кодексу), то кому саме із «керівників» має арбітражний керуючий такий запит направити? Будь-якому члену ради директорів, у тому числі, невиконавчому директору? Логічне розуміння правових норм дозволяє допустити, що за звичаєм ділового обороту такий запит арбітражний керуючий направить особі, що у розумінні Закону України № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» є керівником [13], тобто особі, яка зазначена у Єдиному державному реєстрі як керівник боржника – головному виконавчому директору. У розумінні Закону № 755-IV керівником є особа або особи, які можуть вчиняти дії від імені юридичної особи, у тому числі підписувати договори, подавати документи для державної реєстрації тощо (п. 13 ч. 2 ст. 9). Невиконавчі директори не характеризуються наявністю повноважень з управління, договори не підписують, відтак, відомості про них не будуть зазначені у Єдиному державному реєстрі як про керівників.

Також, господарський суд за визначених законом підстав має право припинити повноваження керівника або органу управління боржника із покладенням його / їх функцій на розпорядника майна (ч. 2 ст. 40, ч. 12 ст. 44 Кодексу України з процедур банкрутства). Якщо невиконавчий директор не надасть арбітражному керуючому інформацію, яку вимагає арбітражний керуючий, чи може господарський суд відсторонити головного виконавчого

директора? Вони обидва можуть вважатися керівниками, а норми не уточнюють який саме із керівників має не надати інформацію. Віднесення до керівників боржника і невиконавчих директорів означає, що господарський суд не позбавлений можливості відсторонити взагалі весь склад ради директорів як органу управління та контролю, хоча у загаданому Кодексі мова йде саме про орган (органи) управління (а не контролю). Не допустити продемонстрованих та інших правових проблем можливо лише шляхом узгодження використовуваної термінології у різних правових актах.

Наразі встановлено, що на установчих зборах вирішується питання про створення органів акціонерного товариства відповідно до обраної структури управління (п. 3 ч. 2 ст. 11 Закону № 2465-IX), а однорівнева структура передбачає здійснення функцій контролю та управління діяльністю акціонерного товариства єдиним колегіальним органом - радою директорів (абз. 2 ч. 2 ст. 4 Закону № 2465-IX). За чинного правового регулювання передбачається, що у приватному акціонерному товаристві з кількістю акціонерів до 10 осіб рада директорів може складатися виняткова з виконавчих директорів (абз. 2, ч. 2 ст. 64 Закону № 2465-IX). Також, передбачається, що до ради директорів входять виконавчі директори та можуть входити невиконавчі (абз. 1 ч. 2 ст. 4 Закону № 2465-IX). При цьому, управління поточною діяльністю здійснюють виконавчі директори, а функції з управління ризиками та контролю за діяльністю виконавчих директорів і товариства в цілому здійснюють невиконавчі директори (абз. 4 ч. 2. ст. 4 Закону № 2465-IX). Додається, що у приватному акціонерному товаристві з кількістю акціонерів до 10 осіб замість ради директорів може формуватися одноосібний виконавчий орган, який здійснює повноваження ради директорів (абз. 3 ч. 2 ст. 4 Закону № 2465-IX). Також передбачено, що акціонерні товариства, в яких на день набрання чинності Законом № 2465-IX не створена наглядова рада, вважаються такими, що обрали однорівневу систему управління, а колегіальний виконавчий орган такого товариства виконує функції ради директорів (п. 6 Прикінцевих та перехідних положень Закону № 2465-IX).

Вбачаємо в такому правовому регулюванні суперечливість, що не може бути подолана в ході застосування, виконання або використання відповідних норм права. Ті правові норми, які дозволяють учасникам (акціонерам) у межах однорівневої структури створити раду директорів та обрати до її складу виняткова виконавчих директорів, нівелюють саму суть однорівневої структури корпоративного управління та нівелюють компетенцію ради директорів у частині утримання функцій управління ризиками та контролю. Така рада директорів не виконуватиме вимог щодо підзвітності та прозорості. На відміну від невиконавчих директорів, виконавчі мають безпосередню зацікавленість у реалізації пропонованих ними рішень, що може впливати на їхню здатність бути незалежними та об'єктивними під час оцінки щодо доцільності таких рішень, особливо якщо вони мають фінансову винагороду, пов’язану з результатами діяльності корпорації. В однорівневій системі питання балансу між виконавчими та невиконавчими директорами є особливо важливим. Якщо виконавчі директори мають надмірну владу, це може призвести до недостатнього контролю з боку ради директорів, що, в свою чергу, знизить ефективність корпоративного управління.

Оскільки Закон № 2465-IX регулює порядок створення, діяльності,

припинення та виділу, серед іншого, і приватних акціонерних товариств з кількістю акціонерів до 10 осіб, і тих акціонерних товариств, в яких на день набрання чинності Законом № 2465-IX не створена наглядова рада, для яких законодавець бажає дозволити не обирати суб'єктів, що здійснюватимуть управління ризиками та контролю, то доречнішим буде вказати це окремо як створення виконавчого органу (одноосібного або колегіального), передбачивши необов'язковість таким корпораціям як створювати наглядову раду, так і обирати невиконавчих директорів. Ідея, що у випадку відсутності невиконавчих директорів рада директорів зможе реалізовувати функції контролю та управління ризиками, є ілюзорною, de facto ці функції будуть здійснюватися вищим органом управління або тими учасниками (акціонерами), що будуть обрані до ради директорів як її виконавчі члени. Таку структуру не варто відносити ні до однорівневої, ні до дворівневої, тому що відділення участі (володіння акціями, часткою) від контролю не відбудеться. І. В. Спасибо-Фатєєва влучно характеризує національну корпоративну традицію щодо бажання учасників (акціонерів) зберегти можливість утримувати контроль над корпорацією через відсутність потреби в масштабному залученні капіталу та недостатності ринкових механізмів, оскільки випуск акцій у вільний продаж не є привабливим і може загрожувати їхньому впливу на управління [14, с. 90]. Норма про те, що такий орган, що складатиметься винятково з виконавчих директорів, буде здійснювати повноваження ради директорів (ч. 2 ст. 4, ч. 2 ст. 64 Закону № 2465-IX), є невиконуваною в частині здійснення повноважень з управління ризиками та контролю, а саме такі функції ради директорів відрізняють її від виконавчого органу (ст. ст. 81-83 Закону № 2465-IX). Можливість проведення зовнішнього аудиту в цій частині не перекриватиме вказаний недолік. Роль аудиторського комітету або служби внутрішнього аудиту, якщо такі і створюватимуться, буде невиправдано низькою.

Виконавчі директори обираються до складу ради директорів (ч. 1 ст. 64 Закону № 2465-IX), із ними укладається трудовий договір (абз. 2 ч. 5 ст. 64 Закону № 2465-IX), який підписується від імені корпорації уповноваженою загальними зборами на таке особою (абз. 2 ч. 6 ст. 64 Закону № 2465-IX). Відтак, слід визначитись чи рішення вищого органу управління корпорації про обрання виконавчого директора породжує між ним та корпорацією корпоративні відносини. О. В. Гарагонич до суб'єктів корпоративних відносин відносить корпорації, власників корпоративних прав та суб'єктів, які виконують функції органів корпорації [15, с. 28, 34, 40, 42]. Аналогічної думки дотримується і В. Г. Жорнокуй [16, с. 8-10]. Суб'єкти, які виконують функції органу корпорації, здійснюють свої повноваження з управління у межах корпоративних відносин [15, с. 41]. Змістом корпоративних відносин є права, що має акція та корпоративні права [14, с. 87]. Корпоративні відносини складаються із приводу здійснення корпоративних прав [17, с. 66]. В. Г. Жорнокуй до суб'єктів корпоративних відносин відносить фізичних осіб, що виконують функції органів корпорації, що проявляють власну волю та які своїми діями або бездіяльністю набувають цивільних прав та обов'язків для корпорації [16, с. 10-11]. Конституційний Суд України відносини між фізичними особами, що виконують функції органів корпорації та корпорацією називає корпоративними (рішення № 1-рп/2010 у

справі № 1-2/2010 від 12.01.2010 р. [18]. Українське процесуальне законодавство та судова доктрина до підвідомчості господарських судів відносить справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах пов'язаних з управлінням корпорацією, крім трудових спорів (п. 3 ч. 1 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України [19].

Отже, виконавчі директори як посадові особи ради директорів з моменту обрання до її складу набувають статусу суб'єктів корпоративних відносин – вони в межах своїх повноважень будуть здійснювати функції ради директорів з управління поточною (операційною) діяльністю на умовах та принципах провадження звичайної господарської діяльності корпорації, якщо такі затверджені. Якщо виконавчі директори є суб'єктами корпоративних відносин, чи набувають вони корпоративних прав? Правове визначення корпоративних прав, наразі, полягає у сукупності правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) корпорації відповідно до закону та її статутного документу (ч. 1 ст. 96-1 Цивільного кодексу України) [20]. А. В. Смітюх характеризує корпоративні права як закріплений законодавством і статутним документом комплекс виключних прав особи, що дозволяє впливати на корпорацію, забезпечує реалізацію інвестиційного інтересу як учасника [21, с. 133]. С. Ю. Серьогін визначає корпоративні права як права учасників корпорації щодо самої корпорації та інших учасників, що виникають з членства [22, с. 110]. І. М. Галіян пропонує корпоративні права включити до переліку об'єктів цивільних прав у статті 177 Цивільного кодексу України, а норми, що стосуються корпоративних прав, характеризує як такі, у яких відсутній регулятивний характер [23, с. 32-33].

Одним із корпоративних прав є право на участь в управлінні (п. 1 ч. 3 ст. 96-1 Цивільного кодексу України). Право на участь в управлінні при однорівневій структурі може бути реалізоване шляхом обрання вищим органом управління учасників (акціонерів) до складу ради директорів. І. М. Галіян широко трактує правомочності, що випливають із права на участь в управлінні, відносячи сюди скликання та участь у загальних зборах, контроль за діяльністю корпорації, висування своєї кандидатури на обрання до складу її органів [23, с. 42]. О. В. Гарагонич право на участь в управлінні розкриває як можливість учасникам долучитись до реалізації господарської компетенції корпорації шляхом членства в органах корпорації: загальних зборах, де членство гарантоване законом та / або інших органах, де членство набувається у разі обрання [15, с. 40]. Також, науковець характеризує обрання вищим органом управління третіх осіб не учасників (акціонерів) до складу інших органів корпорації як делегування учасниками (акціонерами) їм права на участь в управлінні [15, с. 41; 24, с. 111]. Отже, корпоративні права охоплюють комплекс прав, що належать саме учаснику (акціонеру) корпорації, відтак носієм корпоративних прав виконавчий директор не є, окрім випадків, коли сам учасник (акціонер) обраний як виконавчий член ради директорів.

Обрання виконавчого директора відбувається одночасно із наділенням його повноваженнями з управління, за неналежне здійснення яких передбачено відповідальність, а відносини із управління становлять основу відносин між корпорацією та таким виконавчим директором. Обрання виконавчого директора

формує правовий зв'язок між ним та корпорацією, також, між ним та радою директорів. А. В. Смітюх характеризує «правовий зв'язок» як комплекс правовідносин між особами, що виникають внаслідок отримання однією з них певного статусу. Цей зв'язок передбачає ексклюзивні права, які не доступні третім особам, і є вирішальними для іншої сторони, оскільки істотно впливають на її становище та діяльність [25, с. 60-61]. Цей правовий зв'язок між виконавчими директорами та корпорацією, а також, між виконавчими директорами та радою директорів, носить корпоративний характер, створює з самого початку взаємні права та обов'язки.

Оскільки згідно Закону № 2465-IX із виконавчим директором має бути укладено трудовий договір, то ці корпоративні відносини породжують між ним та корпорацією, також, і трудові відносини, а висновок про зворотнє був би ad absurdum. Основними суб'єктами трудових відносин є працівник та роботодавець [26, с. 199]. Погоджуємось з думкою про те, що роботодавцем слід вважати корпорацію [26, с. 200]. При цьому, оскільки загальні збори учасників (акціонерів) взагалі не є самостійним суб'єктом права [15, с. 39], вищий орган управління, який обирає виконавчих членів до складу ради директорів, не може вважатись роботодавцем.

Відтак, у разі обрання вищим органом управління виконавчого директора до складу ради директорів між таким директором та корпорацією виникають трудові відносини, але він буде, також, суб'єктом, що здійснюватиме функції колегіального органу управління та контролю корпорації, а головний виконавчий директор взагалі буде керівником корпорації, тобто, керівником свого роботодавця. Що стосується припинення повноважень виконавчого директора, то таке може бути реалізовано за його власною ініціативою (п. 1 ч. 1 ст. 67 Закону № 2465-IX), за рішенням вищого органу управління (п. 26 ч. 2 ст. 39 № 2465-IX, ч. 6 ст. 65 Господарського кодексу України), без рішення загальних зборів у випадках, визначених законом та статутним документом (п. п. 2 - 6 ч. 1 ст. 67 Закону № 2465-IX). Із припиненням повноважень виконавчого директора одночасно припиняється дія трудового договору, укладеного з ним (ч. 2 ст. 67 Закону № 2465-IX). К. М. Пільков та І. В. Ткач слушно стверджують, що звільнення керівника без негайного призначення наступника може залишити корпорацію без особи, що здійснює функції управління, відповідального за поточну (операційну) діяльність корпорації, що може призвести до повного блокування її роботи, що особливо актуально у разі подання позову таким керівником з метою звільнення за його власним бажанням як працівника (п. 8, 12) [27].

Вказане лише підтверджує складність та багатогранність правових питань у визначенні співвідношення корпоративних і трудових відносин, що виникають між корпорацією та її виконавчими директорами. Дійсно, згідно згаданого рішення Конституційного Суду України спори між корпорацією та особами, яким довірено повноваження з управління, мають вирішуватись не в межах трудових, а винятково в рамках корпоративних відносин (п. 3.2). Однак, враховуючи, що корпоративних прав у тих виконавчих директорів, які не є учасниками (акціонерами), не виникає, то такі директори не є суб'єктами корпоративного спору, якщо буквально розуміти визначення цього процесуального терміну, що міститься у п. 3 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України.

Варто в цій частині відмітити, що Велика Палата Верховного Суду

неодноразово розглядала питання щодо юрисдикційності спору про звільнення чи відсторонення керівника або члена виконавчого органу. Узагальнюючи, Велика Палата Верховного Суду відносить такий спір до господарської юрисдикції із мотивів того, що при його розгляді суди досліджують не дотримання підстав, визначених Кодексом законів про працю України, а дотримання вищим органом управління або іншим органом процедури ухвалення оскаржуваного рішення (Постанови від 30.01.2019 р. у справі № 145/1885/15-ц, від 10.04.2019 р. у справі № 510/456/17, від 10.09.2019 р. у справі № 921/36/18 (п. 4.15), від 16.10.2019 р. у справі № 752/10984/14-ц (п. 46), від 12.01.2021 р. у справі № 127/21764/17, від 06.09.2023 р. у справі № 127/27466/20 (п. 8.19)) [28; 29; 30; 31; 32; 33].

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дає нам підстави зробити такі висновки. (1) Виконавчі директори є посадовими особами, що з моменту їхнього обрання вищим органом управління до складу ради директорів набувають статусу суб'єктів корпоративних відносин. Вони у межах своїх повноважень будуть здійснювати функції ради директорів з управління поточною (операційною) діяльністю на умовах та принципах провадження звичайної господарської діяльності корпорації, якщо такі затверджені. Також, для деяких корпорацій встановлюються законодавчі вимоги до виконавчих директорів мати належну репутацію та достатні знання, навички і досвід для виконання своїх обов'язків. (2) Оскільки згідно Закону № 2465-IX із виконавчими директорами має бути укладено трудовий договір, то ці корпоративні відносини породжують між ними та корпорацією іще й трудові відносини. (3) Корпоративних прав у тих виконавчих директорів, які не є учасниками (акціонерами), не виникає, відтак, такі директори не є суб'єктами корпоративного спору. При цьому Велика Палата Верховного Суду відносить спір про звільнення чи відсторонення керівника або члена виконавчого органу до господарської юрисдикції із мотивів того, що при його розгляді суди досліджують не дотримання підстав, визначених Кодексом законів про працю України, а дотримання вищим органом управління або іншим органом процедури ухвалення оскаржуваного рішення. (4) Закон № 1953-IX відносить усіх членів ради директорів до керівників, що не відповідає критерію «якість закону» як складової принципу верховенства права, а виправити це можливо лише шляхом узгодження використовуваної термінології у різних правових актах. Керівниками слід вважати осіб, які здійснюють функції управління, діють від імені корпорації без довіреності, представляють її інтереси та приймають рішення щодо її діяльності, також зазначені або мають бути зазначені у Єдиному державному реєстрі як керівники. Тобто, мова йде лише про головного виконавчого директора та інших виконавчих директорів, які наділені такими ж повноваженнями. (5) Виконавчі директори не повинні і не можуть виконувати функцій невиконавчих. Відтак, у Законі № 2465-IX (ст. 4) слід передбачити, що у приватних акціонерних товариствах з кількістю акціонерів до 10 осіб, може бути створено виконавчий орган (одноосібний або колегіальний), що здійснюватиме функцію управління, без створення наглядової ради або ради директорів, а таку структуру управління не слід відносити ні до однорівневої, ні до дворівневої, щоб формою не перекривався зміст. Прикінцеві та перехідні положення Закону № 2465-IX (п. 6) слід змінити шляхом зобов'язання всіх акціонерних товариств, в яких на день набрання чинності Законом № 2465-IX

не створена наглядова рада, у встановлений додатково розумний строк обрати структуру управління та привести корпоративне управління у відповідність до нових правових реалій.

Список використаної літератури

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 18-19. Ст. 81.
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ від 07.02.2013 р. № 73 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»» / Міністерство фінансів України. Зареєстровано від 28.02.2013 р. № 336/22868 / Міністерство юстиції України. 2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#n17 (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
3. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 13. Ст. 69.
4. Серт О. В. Розмежування повноважень голови ради директорів, головного виконавчого директора та корпоративного секретаря при однорівневій структурі корпоративного управління в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2024. № 84 (частина 2). С. 72-79.
5. Директива Європейського Парламенту і Ради № 2013/36/ЄС від 26.06.2013 р. / Европейський Союз. 2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_036-13#Text (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
6. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268.
7. Кодекс корпоративного управління: ключові вимоги і рекомендації: додаток до рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 118 від 12.03.2020 р. 48 с. URL: https://www.nssmc.gov.ua/documents/kodeks-korporatyvnoho-upravlinnia-kliuchovi-vymohy-i-rekomendatsii/ (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
8. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 909/2014 від 23.07.2014 р. / Європейський Союз. 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_054-14#Text (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
9. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18-22. Ст. 144.
10. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 3-4. Ст. 10.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода № 984_011 від 27.06.2014 р. Міжнародний документ. Ратифіковано Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
12. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст. 74.
13. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31-32. Ст. 263.
14. Спасибо-Фатєєва І. В. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. Право України. 2014. № 6. С. 84-92.
15. Гарагонич О. В. Суб'єкти корпоративних відносин: теоретико-правові аспекти. Право України. 2021. № 6. С. 26-45.
16. Жорнокуй В. Г. Особи, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, як суб'єкти цивільної відповідальності. Форум права. 2024. № 2. С. 6-15.
17. Спасибо-Фатєєва І. В. Корпоративні правовідносини та корпоративні спори. Проблеми цивільного права та процесу. Харків. 2018. С. 64-68.

18. Рішення № 1-рп/2010 Конституційного Суду України від 12.01.2010 р. у справі № 1-2/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-10#Text (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
19. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
20. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.
21. Смітюх А. В. Щодо співвідношення корпоративних прав, організаційно-господарських повноважень та організаційно-установчих повноважень власника. Право України. 2018. № 6. С. 132-142.
22. Серьогін С. Ю. Зловживання правом у сфері корпоративних відносин (порівняльно-правовий аспект). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність: 12.00.03. Київ. 2014. 220 с.
23. Галіян І. М. Захист корпоративних прав учасників господарських товариств: цивільно-правові аспекти. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Спеціальність 081. Право. Київ. 2020. 264 с.
24. Гарагонич О. В. Корпоративна природа правовідносин між акціонерним товариством і суб'єктами, які виконують функції його органів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2017. № 42. С. 109-114.
25. Смітюх А. В. Участь у господарському товаристві як правовий зв'язок. Правова держава. 2014. № 18. С. 58-63.
26. Іншин М. І. Теоретико-правова характеристика трудових правовідносин. Форум права. 2014. № 1. С. 198-202.
27. Окрема думка суддів К. М. Пількова, І. В. Ткача до Постанови Великої Палати Верховного Суду від 06.09.2023 р. у справі № 127/27466/20: Велика Палата Верховного Суду. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113561046 (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
28. Постанова від 30.01.2019 р. у справі № 145/1885/15-ц: Велика Палата Верховного Суду. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79684982. (Дата доступу: 05.11.2024 р.)
29. Постанова від 10.04.2019 р. у справі № 510/456/17: Велика Палата Верховного Суду. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82420790 (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
30. Постанова від 10.09.2019 р. у справі № 921/36/18: Велика Палата Верховного Суду. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85412893 (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
31. Постанова від 16.10.2019 р. у справі № 752/10984/14-ц: Велика Палата Верховного Суду. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87527949 (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
32. Постанова від 12.01.2021 р. у справі № 127/21764/17: Велика Палата Верховного Суду. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95242274 (Дата доступу: 05.11.2024 р.).
33. Постанова від 06.09.2023 р. у справі № 127/27466/20: Велика Палата Верховного Суду. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113430105 (Дата доступу: 05.11.2024 р.).

References

1. Pro aktsionerni tovarystva: Law of Ukraine № 2465-IX. 27.07.2022. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2023. № 18-19. p. 81 [in Ukrainian].
2. National Regulation (standart) bukhhalterskoho obliku № 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti». 07.02.2013 № 73 / Ministry of Finance of Ukraine. 28.02.2013 № 336/22868 / Ministry of Justice of Ukraine. 2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#n17. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
3. Pro tovarystva z obmezhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu: Law of Ukraine № 2275-VIII. 06.02.2018. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2018. № 13. p. 69 [in Ukrainian].
4. Sert O. V. (2024). Difference of powers of the Board Chair, Chief Executive Officer and Company Secretary under the one-tier corporate governance structure in Ukraine. Uzhhorod National University Herald. Series: Law. № 84 (2). p. 72-79 [in Ukrainian].
5. Directive of the European Parliament and of the Council № 2013/36/EU. 26.06.2013 / European Union. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_036-13#Text. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
6. Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky: Law of Ukraine № 3480-IV. 23.02.2006. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2006. № 31. p. 268 [in Ukrainian].

7. The Corporate governance code: the key requirements and the recommendations. 12.03.2020. National securities and stock market commission. 48 p. URL: https://www.nssmc.gov.ua/documents/kodeks-korporatyvnoho-upravlinnia-kliuchovi-vymohy-i-rekomendatsii/. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
8. Regulation of the European Parliament and of the Council (EU) № 909/2014. 23.07.2014 / European Union. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_054-14#Text. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
9. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Law of Ukraine № 436-IV. 16.01.2003. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2003. № 18-22. p. 144 [in Ukrainian].
10. Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii: Law of Ukraine № 1953-IX. 14.12.2021. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2023. № 3-4. p. 10 [in Ukrainian].
11. Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. № 984_011. 27.06.2014. Ratified by Law of Ukraine № 1678-VII. 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
12. Kodeks Ukrayiny z protsedur bankrutstva: Law of Ukraine № 2597-VIII. 18.10.2018. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2019. № 19. p. 74 [in Ukrainian].
13. Pro derzhavnu reyestratsiyu yuridichnykh osib, fizychnykh osib - pidpryyemtsiv ta hromadskykh formuvannya: Law of Ukraine № 755-IV. 15.05.2003. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2003. № 31-32. p. 263 [in Ukrainian].
14. Spasybo-Fatieieva I. V. (2014). The Study of Corporate Rights and Civil Law Doctrine. Pravo Ukrainy. № 6. p. 84-92 [in Ukrainian].
15. Harahonych O.V. (2021). Subjects of corporate relations: theoretical and legal aspects. Pravo Ukrainy. № 6. p. 26-45 [in Ukrainian].
16. Zhornokui V. H. (2024). Persons performing functions of bodies of entrepreneurial companies as subjects of civil liability. Forum Prava. 79 (2). p. 6-15 [in Ukrainian].
17. Spasybo-Fatieieva I. V. (2018). Corporate legal relations and corporate disputes. Problems of Civil Law and Process. Kharkiv. p. 64-68 [in Ukrainian].
18. Decision № № 1-рп/2010. Constitutional Court of Ukraine. 12.01.2010. Case № 1-2/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-10#Text. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
19. Gospodarskyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny: Law of Ukraine № 1798-XII. 06.11.1991. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1992. № 6. p. 56 [in Ukrainian].
20. Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny: Law of Ukraine № 435-IV. 16.01.2003. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2003. № 40-44. p. 356 [in Ukrainian].
21. Smitiukh A. V. (2018). On the correlation of corporate rights, business organization powers and organization incorporation powers of the owner. Pravo Ukrainy. № 6. p. 132-142 [in Ukrainian].
22. Seryogin S. Yu. (2014). Abuse of right in corporate relations (comparative approach). Thesis for obtaining scientific Candidate of Science Degree (Law) specializing 12.00.03. Kyiv. 220 p. [in Ukrainian].
23. Haliian I. M. (2020). Protection of corporate rights of participants of business associations: civil legal aspects. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy (PhD). Specialization 081. Pravo. Kyiv. 264 p. [in Ukrainian].
24. Harahonych O. V. (2017). The corporate nature of legal relations between joint stock company and its bodies. Uzhhorod National University Herald. Series: Law. № 42. p. 109-114 [in Ukrainian].
25. Smitiukh A. V. (2014). The shareholding in a commercial company as a legal nexus. Constitutional State. № 18. p. 58-63 [in Ukrainian].
26. Inshyn M. I. (2014). Theoretical and Legal Characteristic of the Labor Relationship. Forum prava. № 1. p. 198-202 [in Ukrainian].
27. Okrema dumka suddiv K. M. Pilkova ta I. V. Tkach do Postanovy Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu. Decision 06.09.2023. Case № 127/27466/20. Grand Chamber of the Supreme Court. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113561046. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
28. Decision 30.01.2019. Case № 145/1885/15-ц. Grand Chamber of the Supreme Court. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79684982. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
29. Decision 10.04.2019. Case № 510/456/17. Grand Chamber of the Supreme Court. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82420790. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].

30. Decision 10.09.2019. Case № 921/36/18. Grand Chamber of the Supreme Court. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85412893. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
31. Decision 16.10.2019. Case № 752/10984/14-ц. Grand Chamber of the Supreme Court. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87527949. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
32. Decision 12.01.2021. Case № 127/21764/17. Grand Chamber of the Supreme Court. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95242274. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].
33. Decision 06.09.2023. Case № 127/27466/20. Grand Chamber of the Supreme Court. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113430105. Date of access: 05.11.2024 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 05.11.2024 р.

O. V. Sert, PhD student, Attorney
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Educational and Scientific Institute of Law
the Department of Economic Law and Economic Judiciary
60 Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: sertoleksandr@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0000-3882-8813

EXECUTIVE DIRECTORS IN THE SYSTEM OF CORPORATE RELATIONS

Summary

In the article there is an analysis of the legal status and functions of executive directors. The research aims to analyse the powers of executive directors and the scope of their assigned functions to clarify their role in corporate governance in Ukraine. To achieve this goal, the study uses various scientific methods, including technical-legal analysis, synthesis, analogy, modeling, comprehensive research, structural-functional analysis, comparative legal method and others. Author uses the technical-legal analysis method to assess terminology used in legal acts, highlighting issues with normative terminology. Specifically, Law No 1953-IX categorizes all board members as "manager", which aligns with the "quality of law" criterion, overlooks the meaning attributed to this term in other legal texts and the functional distinctions between executive and non-executive directors. The author suggests clarifying the term "manager" and distinguishing between management functions and functions related to oversight and risk man-agement, assigning last two exclusively to non-executive board members. The usage of the structural-functional method made it possible to identify the functional features of individual components within a one-tier corporate governance structure. It has been proposed that private joint-stock companies with a small number of shareholders should be allowed to establish an executive body without a mandatory board of directors or supervisory board. Law No 2465-IX already permits these companies to avoid traditional one-tier or two-tier structures; however, in its current form, the law's implementation risks lacking substantive meaning. The compre-hensive research method allowed for the integration of insights from not only commercial law but also from other legal fields. Executive directors elected to the board gain legal standing within corporate relations as individuals performing board functions-specifically managing the corporation's ongoing operations. Employment contracts are signed with these directors, thus establishing employment relationships in addition to their corporate roles. They do not acquire corporate rights unless they are shareholders, and therefore, if not shareholders, they are not participants in corporate disputes. It is also concluded that the Grand Chamber of the Supreme Court adjudicates disputes concerning the dismissal of executives and members of executive bodies within commercial jurisdiction, emphasizing the paramount importance of compliance with the procedures involved in adopting the contested decisions.

Keywords: one-tier corporate governance structure, board of directors, joint-stock company, executive director, Chief Executive Officer, manager, corporation.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315688
УДК 347.73:336.2

В. О. Шимченко, здобувачка 3 курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Економіко-правовий факультет
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: v.shymchenkoo@gmail.com

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НЕМОЖЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ЮРИДИЧНИМИ ОСОБАМИ ПОДАТКОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми дослідження полягає у безпосередньому впливі військових дій на економічну діяльність підприємств в Україні, що зумовлює порушення виконання податкових зобов'язань. Постановка проблеми стосується детального вивчення юридичних аспектів, які регламентують порядок визнання неможливості виконання податкових обов'язків юридичними особами в умовах воєнного стану. Завданням статті є аналіз чинних нормативних актів та практичних механізмів, які б сприяли врегулюванню даного питання, а також вивчення реальних кейсів, що демонструють проблеми, з якими стикаються платники податків. Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми показує, що ряд авторів вже досліджували питання неможливості виконання податкових зобов'язань під час війни, однак більшість з них зосереджені на окремих аспектах, без системного підходу до комплексного аналізу. Викладення основного матеріалу статті охоплює аналіз законодавчої бази, яка регулює порядок визнання неможливості виконання податкових обов'язків, а також її практичне застосування. Висновки статті підкреслюють важливість створення чіткої та зрозумілої правової основи для підтримки бізнесу в складних умовах, а також необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми виконання податкових зобов'язань під час війни.

Ключові слова: юрична особа, податок, війна, воєнний стан, податкове зобов'язання, платник податків.

Постановка проблеми. Ситуація, що склалася в Україні у зв'язку з війною, суттєво вплинула на виконання податкових зобов'язань юридичними особами. У воєнний час підприємства стикаються з численними труднощами, які унеможливлюють їхню здатність виконувати фінансові зобов'язання перед державою. Ці труднощі виникають через руйнування інфраструктури, втрату документів та обладнання, а також через загрози для життя і здоров'я працівників. В результаті, стає актуальним вивчення юридичних аспектів, які регламентують порядок визнання неможливості виконання податкових обов'язків у контексті чинного законодавства та практики, що виникла в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання неможливості виконання податкових зобов'язань у період воєнного стану привернуло увагу багатьох дослідників. У статті А. В. Мальцевої підкреслюється, що наслідки війни кардинально ускладнюють виконання податкових обов'язків,

© В. О. Шимченко, 2024

що, у свою чергу, потребує термінового реагування з боку держави [1]. Автор аналізує вплив бойових дій на діяльність підприємств, вказуючи на те, що втрата документів і матеріальних активів часто призводить до неможливості нарахування та сплати податків. Відзначається, що підприємства, які зазнали серйозних втрат, потребують чітких механізмів підтримки з боку держави, щоб уникнути серйозних фінансових наслідків.

У публікації В. Фоменка наголошується на процедурі підтвердження неможливості виконання платниками податків своїх обов'язків [2]. Він акцентує увагу на важливості введення спрощених механізмів для юридичних осіб, оскільки багато з них стикаються з фактичними перешкодами, що унеможливлюють виконання законодавчих вимог.

Наказ «Про затвердження Порядку підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків», визначає законодавчу базу для застосування зазначеного порядку [3].

Інші дослідження також відображають тему неможливості виконання податкових зобов'язань, розглядаючи питання з різних аспектів, таких як юридичні, економічні та соціальні чинники [4, 5]. Наприклад, публікації на ресурсах «Дебет-Кредит», «Експертус Головбух» та інших висвітлюють як практичні, так і теоретичні аспекти, що допомагають зрозуміти складну ситуацію з виконанням податкових обов'язків під час війни [6, 7].

Мета статті. Метою роботи є висвітлення актуальних питань щодо неможливості виконання юридичними особами податкових обов'язків в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Порядок, затверджений Міністерством фінансів України 29 липня 2022 року, надає чіткі рекомендації та інструкції щодо підтвердження неможливості виконання платниками податків своїх обов'язків [3]. Цей Порядок був розроблений відповідно до норм Податкового кодексу України і має на меті полегшити тягар юридичних осіб, які виявилися в умовах, що істотно ускладнюють ведення бізнесу.

По-перше, важливо зазначити, що військові дії, які ведуться на території України, призводять до значних втрат, які безпосередньо впливають на фінансову стабільність підприємств [8]. Втрата або знищення первинних документів, комп'ютерного та іншого обладнання внаслідок бойових дій чи терористичних актів є основною підставою для підтвердження неможливості виконання податкових зобов'язань. Ці обставини не лише ускладнюють ведення бухгалтерського обліку, а й можуть суттєво зашкодити подальшій діяльності підприємств, що, в свою чергу, негативно впливає на їхню здатність сплачувати податки.

По-друге, нерідко виникає ситуація, коли юридичні особи виявляються не в змозі використовувати або вивозити документи та обладнання через ведення бойових дій. Цей фактор підкреслює необхідність розробки гнучкої податкової політики, яка б дозволяла враховувати надзвичайні обставини, що виникають в умовах війни. Відмова у виконанні податкових обов'язків в таких випадках не є результатом безвідповідальності платників податків, а наслідком реальних загроз їх безпеці.

По-третє, важливим аспектом є ризики, пов'язані з безпекою працівників підприємств [3]. У разі загрози життю або здоров'ю посадових осіб, підприємства

можуть зіткнутися з ситуацією, коли виконання податкових зобов'язань стає фізично неможливим. У таких випадках, коли з'являються обмеження на переміщення документів або обладнання, юридичні особи мають право на підтвердження неможливості виконання своїх зобов'язань. Це свідчить про те, що держава має забезпечити захист своїх платників податків, особливо в критичних ситуаціях.

Додатковими підставами для неможливості виконання податкових обов'язків є відсутність посадових осіб, уповноважених на здійснення таких обов'язків, що може стати наслідком виїзду ключових фахівців за кордон або їхньої загибелі внаслідок військових дій [4]. Це підкреслює важливість розробки механізмів, які б дозволяли юридичним особам здійснювати належне виконання своїх обов'язків, навіть в умовах критичних змін у штатному розпису.

Проблеми, пов'язані з територіальною належністю підприємств до зон активних бойових дій, також створюють труднощі в виконанні податкових зобов'язань. Юридичні особи, що знаходяться в оточенні або на тимчасово окупованих територіях, не лише стикаються з ризиками безпеки, а й втрачають можливість вести нормальну господарську діяльність. Це явище є ще одним доказом необхідності адаптації податкової системи до умов воєнного часу.

До кола причин, що підтверджують неможливість виконання податкових зобов'язань, входять й інші обставини непереборної сили, які повинні документально підтверджуватися. Такі обставини, як стихійні лиха або екологічні катастрофи, можуть стати додатковими чинниками, які впливають на здатність підприємств виконувати свої зобов'язання перед державою.

Судова практика свідчить про те, що доведення наявності підстав для підтвердження неможливості виконання податкових зобов'язань стає складним завданням для багатьох платників [8]. Необхідність надати великий обсяг документів, що вимагаються контролюючими органами, ускладнює цей процес, оскільки специфіка ситуації може суттєво варіюватися від одного випадку до іншого. Наприклад, у випадку виникнення форс-мажорних обставин, які підтверджують неможливість виконання обов'язків, платник податків зобов'язаний надати висновок Торгово-промислової палати України, що доводить наявність таких обставин. Таким чином, дотримання вимог контролюючих органів і чітке оформлення необхідних документів стає критично важливим.

Крім того, ситуація ускладнюється, коли платник податків вказує на знищення або часткове знищення майна як на підставу для неможливості виконання своїх зобов'язань. У таких випадках важливо надати витяг із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що засвідчує факт реєстрації такого випадку. На практиці платники податків часто звертаються до суду, наводячи на підтвердження своїх позицій факти реєстрації на територіях, що входять до Переліку територіальних громад, розташованих у зонах активних бойових дій чи тимчасової окупації. Однак, для успішного захисту своїх прав, недостатньо лише підтвердження факту реєстрації; необхідно також надати додаткові документи, що підтверджують обставини неможливості виконання обов'язків.

Дотримання строків подання документів є ще одним важливим аспектом у процесі підтвердження неможливості виконання податкових зобов'язань. У випадку, коли контролюючі органи вважають, що первинний пакет документів

не є достатнім для прийняття рішення, платник податків повинен подати додаткові документи у визначений термін [8]. Невчасне подання документів або їх недостатність є частими причинами прийняття рішень, які можуть бути не на користь платника податків, а також можуть призвести до відмови у задоволенні позову в суді. Проте, слід зазначити, що суд може також стати на сторону платника, якщо контролюючий орган не визначає чіткий перелік документів, необхідних для прийняття рішення про можливість чи неможливість виконання податкових обов'язків. Це свідчить про важливість індивідуального підходу до кожної ситуації.

Доведення наявності підстав для неможливості виконання податкових обов'язків є досить складним процесом. Важливо зазначити, що не завжди факти настання таких підстав формалізуються вчасно і належним чином. Платникам податків необхідно звертати особливу увагу на правильне оформлення документів, щоб у разі потреби мати можливість надати вичерпний перелік документів для розгляду. Дії повинні здійснюватися виключно в межах термінів і умов, встановлених відповідними нормативно-правовими актами. Тільки дотримуючись цих вимог, платники податків зможуть забезпечити свої права та уникнути негативних наслідків.

Вдосконалення законодавства може включати спрощення процедур підтвердження неможливості виконання зобов'язань, визначення єдиного стандарту документів, що підтверджують такі обставини, а також більш гнучкі терміни для подання звітності, що дозволить знизити адміністративне навантаження на бізнес і забезпечити стабільність податкової системи в умовах кризових ситуацій.

Висновки і пропозиції. Отже, в умовах воєнного стану в Україні необхідно забезпечити гнучкість у податковій політиці, яка враховувала б реалії сучасного часу. Порядок, затверджений Міністерством фінансів України, є першим кроком у цьому напрямку, проте його реалізація потребує системного підходу та постійного моніторингу обставин, що впливають на виконання податкових обов'язків платниками податків. Тільки за умов тісної взаємодії між державою та бізнесом можна досягти необхідної стабільності та забезпечити фінансову підтримку країни в умовах кризи.

Список використаної літератури

1. Мальцева А. В. Неможливість виконання платником податків податкових зобов'язань у зв'язку з наслідками війни. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2024. № 5(75). URL: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-5-9951 (дата звернення: 01.11.2024).
2. Фоменко В. Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків затверджено. "Integrites". URL: https://www.integrites.com/uk/publications/the-procedure-for-recognizing-the-impossibility-of-fulfilling-tax-obligations-during-martial-law/ (дата звернення: 01.11.2024).
3. Наказ «Про затвердження Порядку підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-22#Text (дата звернення: 01.11.2024).
4. Питання неможливості виконання юридичними особами податкових обов'язків в умовах воєнного стану. URL: https://ibuhgalter.net/ru/articles/1109 (дата звернення: 01.11.2024).

5. Підстави неможливості виконання податкових обов'язків. M.E.Doc. URL: https://medoc.ua/blog/pidstavi-nemozhlivosti-vikonannja-podatkovih-obovjazkiv-nakaz-minfinu-zatverdzheno (дата звернення: 01.11.2024).
6. Мінфін затвердив порядок визнання неможливості виконання податкових обов'язків під час війни. «Дебет-Кредит». URL: https://news.dtkt.ua/taxation/common/78358-minfin-zatverdiv-poriadok-viznannia-nemozlivosti-vikonannia-podatkovix-oboviazkiv-pid-cas-viini (дата звернення: 01.11.2024).
7. Як підтвердити відсутність можливості виконувати податкові обов'язки. Експертус Головбух. URL: https://gb.expertus.com.ua/recommendations/11879 (дата звернення: 01.11.2024).
8. Як підтвердити неможливість виконання податкових обов'язків. Think brave. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/224865_yak-pdtverditi-nemozhlivst-vikonannya-podatkovikh-obovyazkv (дата звернення: 01.11.2024).

References

1. Maltseva, A. (2021). The impossibility of the tax payer to fulfill tax obligations due to the consequences of the war. International scientific journal "Internauka". Series: "Juridical Sciences", (5(75)). URL: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-5-995 [in Ukrainian].
2. Fomenko, V. Procedure for confirming the possibility or impossibility of a taxpayer to fulfil his obligations approved. 'Integrites. URL: https://www.integrites.com/uk/publications/the-procedure-for-recognizing-the-impossibility-of-fulfilling-tax-obligations-during-martial-law/ [in Ukrainian].
3. Order 'On Approval of the Procedure for Confirming the Possibility or Impossibility of Fulfilling Taxpayer Obligations'. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-22#Text [in Ukrainian].
4. Issues of impossibility of fulfillment of tax duties by legal entities in the conditions of martial law. URL: ibuhgalter.net. https://ibuhgalter.net/ru/articles/1109 [in Ukrainian].
5. Grounds for Impossibility of Fulfilling Tax Obligations. M.E.Doc. URL: https://medoc.ua/blog/pidstavi-nemozhlivosti-vikonannja-podatkovih-obovjazkiv-nakaz-minfinu-zatverdzheno [in Ukrainian].
6. The Ministry of Finance has approved the procedure for recognising the impossibility of fulfilling tax obligations during the war. 'Debit-Credit. URL: https://news.dtkt.ua/taxation/common/78358-minfin-zatverdiv-poriadok-viznannia-nemozlivosti-vikonannia-podatkovix-oboviazkiv-pid-cas-viini [in Ukrainian].
7. How to confirm the absence of the ability to perform tax duties. Expertus Golovbukh. URL: https://gb.expertus.com.ua/recommendations/11879 [in Ukrainian].
8. How to confirm the inability to fulfil tax obligations (2024, 12 January). Think brave. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/224865_yak-pdtverditi-nemozhlivst-vikonannya-podatkovikh-obovyazkv [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.11.2024 р.

V. O. Shymchenko, 3-rd year Student of the Bachelor's Degree Program
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Faculty of Economics and Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: v.shymchenkoo@gmail.com

TOPICAL ISSUES OF IMPOSSIBILITY OF FULFILMENT OF TAX OBLIGATIONS BY LEGAL ENTITIES UNDER MARTIAL LAW

Summary

The relevance of the research topic lies in the direct impact of military operations on the economic activities of enterprises in Ukraine, which leads to violations of tax obligations. In

a situation of martial law, legal entities face numerous obstacles that impede their ability to comply with legal requirements in the field of taxation. This is caused not only by the physical destruction of infrastructure, but also by legal conflicts that require urgent resolution.

The problem statement relates to a detailed study of the legal aspects regulating the procedure for recognising the inability of legal entities to fulfil their tax obligations under martial law. The purpose of the article is to analyse the current regulations and practical mechanisms that would facilitate the settlement of this issue, as well as to study real cases demonstrating the problems faced by taxpayers. The article also emphasises the need to develop new approaches in legal practice to ensure the stability of tax revenues in times of war.

An analysis of recent studies and publications on this topic shows that a number of authors have already investigated the issue of the impossibility of fulfilling tax obligations during the war, but most of them focus on certain aspects without a systematic approach to a comprehensive analysis. In particular, the works of A. Maltseva and V. Fomenko focus on the objective difficulties faced by taxpayers and the need for clear mechanisms to confirm the impossibility of fulfilling obligations. At the same time, the impact of the new legislative initiatives on the practice of fulfilling tax obligations and their effectiveness in the context of martial law remains unexplored.

The main material of the article covers the analysis of the legislative framework governing the procedure for recognising the impossibility of fulfilling tax obligations, as well as its practical application. Examples from court practice demonstrating how companies try to exercise their rights in the context of military operations are considered, and recommendations for improving the legislation are offered. The conclusions of the article emphasise the importance of creating a clear and understandable legal framework to support businesses in difficult conditions, as well as the need for a comprehensive approach to addressing the issue of fulfilment of tax obligations during the war.

Keywords: legal entity, tax, war martial, law, tax liability, taxpayer.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315689
УДК 347.77.004(510)

М. В. Михайленко, аспірант
Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності
Національна академія правових наук України
вул. Казимира Малевича, 11, Київ, 03150, Україна
e-mail: mykhailenko.m.v@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0008-6922-4658

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КНР

Актуальність теми дослідження зумовлена динамічним розвитком штучного інтелекту (далі – ШІ), а також впливом, який він має на всі сфери суспільної діяльності. Існуюче нормативно-правове регулювання України у сфері відносин, які пов'язані з використанням ШІ не є досконалим та потребує подальшої розробки. Завданням цієї наукової роботи є дослідження та аналіз законодавчих баз КНР та України у цій сфері, оцінка їх ефективності, а також визначенні аспектів нормативно-правового регулювання України, які можуть бути вдосконалені з врахуванням досвіду КНР. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючий інтерес науковців до проблематики правового регулювання відносин у сфері ШІ. Проте, питання доцільності врахування досвіду КНР при подальшій розробці правового регулювання України, а також його конкретних аспектів, які потребують вдосконалення є недостатньо вивченим. Основний матеріал статті зосереджено на дослідженні та розкритті змісту концептуальних і спеціальних нормативно-правових актів КНР у сфері ШІ, а також аналізі української законодавчої бази у цій сфері з метою подальшого визначення доцільності та врахування досвіду КНР українськими законодавцями при подальшій розробці нормативно-правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням ШІ. Встановлено, що українське законодавство наразі не забезпечує достатнього регулювання відносин у сфері використання ШІ та потребує подальшого вдосконалення з врахуванням досвіду інших держав. Також виявлено, що законодавство КНР є комплексним та добре структурованим, а всеохоплююче правове регулювання є цінним для врахування українськими законодавцями на етапі розробки та вдосконалення власного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: штучний інтелект, інтелектуальна власність, правове регулювання відносин у сфері штучного інтелекту.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення належного правового регулювання відносин у сфері використання ШІ є надзвичайно важливим з огляду на бурхливий розвиток цих технологій, інтенсивне впровадження у всі сфери суспільного життя. Залишається недостатньо дослідженим та дискусійним питання щодо шкоди, яка може виникати за відсутності належного правового регулювання використання ШІ, особливо щодо права інтелектуальної власності

© М. В. Михайленко, 2024

(далі – ІВ). Саме тому ми підтримуємо позицію С. Барбашина, який констатує, що наразі всі країни активно працюють над створенням адаптованих та ефективних правових норм, які враховуватимуть особливості ШІ, а ефективне правове регулювання ШІ в Україні забезпечить збалансований підхід до використання систем ШІ, захист прав громадян і підтримку інноваційного розвитку країни [1]. На необхідності знаходження «золотої середини», яка б дозволяла використання переваг ШІ, одночасно захищаючи права громадян, і відповідаючи міжнародним стандартам наголошує також В. В. Бойко у статті «Правове регулювання ШІ: міжнародний досвід» [2].

В Україні правове регулювання ШІ на державному рівні наразі втілено в Концепції розвитку штучного інтелекту (далі – Концепція розвитку ШІ) [3] та Плані заходів з реалізації Концепції розвитку ШІ в Україні на 2021-2024 роки [4] (далі – План реалізації концепції розвитку ШІ). Крім цього, Міністерством цифрової трансформації України 7 жовтня 2023 року було опубліковано «Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту» [5], і згодом, 17 червня 2024 року було опубліковано «Білу книгу з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри» [6].

Проте наразі в Україні немає окремого закону, який би врегульовував відносини пов'язані з ШІ. Крім цього, на сьогодні відсутні законопроєкти, які могли б обговорюватись чи доопрацьовуватись, а після закінчення 2024 року необхідно буде приймати новий план реалізації Концепції розвитку ШІ, оскільки термін дії чинного плану завершується. Це вказує на необхідність активізації зусиль у напрямку формування нормативно-правової бази регулювання ШІ в Україні. Важливу роль у такій роботі може відіграти вивчення досвіду інших країн та його творче опрацювання для скорочення шляху між виявленням критичних проблем національної правової системи та їхнім оперативним вирішенням. На нашу думку, вартим дослідження є досвід Китайської Народної Республіки (далі – КНР).

Китай є одним з глобальних лідерів за кількістю наукових публікацій про ШІ, а в галузі генеративного ШІ знаходиться на одному рівні із США. Згідно з даними міжнародного рейтингу AI Index by Stanford University, у 2022 році Китай очолив світовий рейтинг походження патентів на технології ШІ, становлячи 61.1% від усіх патентів у цій сфері та значно випереджаючи США, частка патентів яких становила 20.9%. Крім цього, 15 найкращих моделей ШІ у 2023 році були створені саме у КНР [7]. Такі лідерські позиції забезпечуються відповідним якісним та прогресивним нормативно-правовим супроводом, який виражається у послідовній системі законодавчих актів.

Отже, враховуючи очевидну потребу в подальшій розробці національного спеціального законодавства, яке врегульоватиме суспільні відносини пов'язані з ШІ, вважаємо за доцільне вивчити досвід КНР у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження правового регулювання відносин, пов'язаних з розвитком та використанням ШІ демонструють значний інтерес науковців до цієї тематики. Так, цій тематиці присвячені наступні праці українських науковців, зокрема Ю. Є. Моравської, Т. М. Сліпченко, А. Є. Шевченко, С. В. Кудіна, О. І. Косілової, В. В. Бойко, О. Зозуляка та С. Барабашина. Проте, недостатньо дослідженим є правове ре-

гулювання досвіду КНР у цій сфері, а також доцільність його врахування при подальшій розробці та вдосконаленні українського законодавства.

Мета статті полягає в аналізі підходів до правового регулювання відносин у сфері використання ШІ у КНР та Україні, зокрема оцінці їхньої деталізованості та ефективності, а також визначенні аспектів нормативно-правового регулювання відносин, пов'язаних з розвитком та використанням ШІ в Україні, які можуть бути вдосконалені з врахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Завдяки стратегічному фокусу на інвестиціях і правовому регулюванні розробки та використання ШІ, Китай став одним із світових лідерів у цій сфері. Відповідно до нещодавно виданої Світової правової синьої книги щодо ШІ за 2024 рік (оригінал – 2024 World Artificial Intelligence Legal Blue Book), яка була представлена на Всесвітній конференції з ШІ, загальний обсяг фінансування індустрії ШІ у Китаї склав приблизно 3,776.2 трильйони юанів (близько 521 мільярд доларів США), а інвестиції в сферу ШІ сягнули 578.4 мільярди юанів (майже 11 мільярдів доларів США), що демонструє зріст на 13.9% у порівнянні з попереднім роком. Крім цього, на сьогодні у світі налічується майже 30,000 підприємств, що займаються ШІ, з них 34% припадає на США, а 15% – Китай, що фактично налічує близько 4500 компаній. У звіті також зазначається, що 36% з 1328 великих моделей ШІ, які наразі існують, розроблені у КНР [8].

Конкурентний, швидкий та безпечний розвиток і подальше використання ШІ є одним з пріоритетів КНР. Це проявляється у формальному закріпленні необхідності і нагальності такого розвитку в концептуальних та спеціальних документах. Горизонт планування при цьому сягає більш ніж 10 років вперед.

У частині концептуального законодавчого регулювання ШІ, у 2017 році Китай прийняв «План розвитку штучного інтелекту нового покоління» (далі – План розвитку ШІ) [9]. Щодо спеціальних законодавчих актів, то до них належать, зокрема «Положення щодо адміністрування алгоритмічних інтернет-послуг рекомендацій» (далі – Заходи щодо рекомендаційних алгоритмів), «Положення щодо адміністрування інтернет-послуг глибокого синтезу» (далі – Заходи щодо глибокого синтезу); «Тимчасові заходи для управління послугами генеративного штучного інтелекту» та «Заходи з етичної експертизи штучного інтелекту нового покоління» (далі – Заходи етичної перевірки). Крім цього, тривають дискусії щодо окремого закону про штучний інтелект, результатом якого стало розроблення та опублікування 16 березня 2024 року проекту спеціального закону «Про штучний інтелект» (далі – Закон про ШІ).

Основоположним документом у сфері розвитку ШІ є План розвитку ШІ, який був опублікований 01 серпня 2017 року. Він добре структурований, тому пропонуємо оглянути його основні складові: 1) Вступ та стратегічна ситуація (ШІ – це ключова технологія для економічного, соціального та військового розвитку Китаю); 2) Загальні вимоги (принципи, ідеологія, цілі та їх розгортання – до 2025 року ШІ має стати ключовим фактором промислової трансформації, а до 2030 року – досягнення Китаєм лідерства у галузі інновацій у сфері ШІ); 3) Основні напрями розвитку (побудова відкритих і скоординованих систем ШІ, побудова ефективної та безпечної інтелектуальної економіки, суспільства та інфраструктурної системи, посилення інтеграції ШІ у військово-цивільній сфері та

планування великих науково-технічних проєктів щодо ШІ); 4) Розподіл ресурсів (створення механізмів фінансової підтримки, що керуються фінансовою адміністрацією країни та домінують на ринку, оптимізація механізмів створення інноваційних баз ШІ, комплексне планування міжнародних та внутрішніх інноваційних ресурсів); 5) Гарантійні заходи (розробка законів, правил, етичних норм та системи нагляду, які сприятимуть безпечному розвитку ШІ, активізація підготовки кадрів для роботи з ШІ та проведення наукової діяльності в галузі ШІ); 6) Організація та реалізація (забезпечення організаційного лідерства, чіткого планування та реалізації плану, орієнтація громадської думки).

Варто відзначити не лише концептуальний, а й практичний характер цього Плану розвитку ШІ. Крім визначення загальних напрямів розвитку в ньому містяться конкретні теорії і напрямки, які є пріоритетними. Наприклад, ШІ на основі великих даних, крос-медійного зондування та обчислень, гібридного та розширеного інтелекту тощо. Окремі пункти цього документа містять деталізований опис конкретних дій, на які має робитися акцент, що суттєво полегшує подальшу реалізацію поставлених завдань. Зокрема, у розділах 3, 5 та 6 йдеться про необхідність посилення захисту ІВ у сфері ШІ, патентного захисту та стандартизації механізмів підтримки для сприяння інноваціям у сфері прав ІВ ШІ, встановлення публічних патентних пулів, що сприяють просуванню використання ШІ та поширення нових технологій. Крім цього, окрема увага приділяється створенню міжнародних механізмів, покликаних забезпечити розвиток співпраці в галузі досліджень і розробок ШІ, водночас юридично захищаючи китайські технології ШІ від несанкціонованого використання або порушення прав ІВ у рамках цієї співпраці [9].

У прийнятому 11 березня 2021 року 14-му п'ятирічному плані на 2021-2025 рік зберігається тенденція до визначення ШІ як технології, яка займає ключову позицію в економічному та соціальному розвитку країни. Наприклад, у секції 2 статті 4 цього плану ШІ нового покоління є першим в списку напрямків, на які буде зроблено окремий фокус протягом реалізації плану. У документі неодноразово наголошується на впровадженні технологій ШІ в цифровій економіці та ключових секторах суспільства. Щодо сфери ІВ та її впливу на галузь ШІ, проаналізувавши секцію 3 статті 5 частини 2, можна зробити висновок, що КНР бачить захист ІВ як складову зміцнення технологічної інноваційної спроможності підприємств, виділяючи ШІ як сферу, яка потребує надійного захисту. Додатково, секція 2 статті 7 частини 2 вказує, на імплементацію стратегії ІВ, яка передбачає впровадження більш суворої системи захисту прав ІВ на об'єкти, зокрема технології ШІ, покращення законів і регуляцій у сфері ІВ для подальшого заохочення інноваційних досягнень [10].

Одним з найяскравіших прикладів реалізації поставлених цілей у вдосконаленні правового регулювання, пов'язаного із захистом прав ІВ на технології ШІ, є розробка та прийняття Китайською адміністрацією з інтелектуальної власності переглянутих Правил імплементації патентного права та Правил розгляду патентів, які вступили в силу 20 січня 2024 року. Вони передбачають зміни та уточнення законодавчого регулювання щодо технологій ШІ, а саме:

- для сприяння інноваційній діяльності та патентному захисту в галузі

медицини з використанням методів обробки інформації, що виконуються пристроями, такими як комп'ютер, було розширено та деталізовано визначення недіагностичних методів. Методи обробки інформації, де всі кроки виконуються пристроями, такими як комп'ютери, не можуть визнаватись методом діагностики захворювань;

- нові правила прямо передбачають надання правової охорони двом новим категоріям об'єктів, пов'язаних з комп'ютерними програмами: машинних носіїв інформації, які зчитуються комп'ютером, і комп'ютерних програмних продуктів (програмні продукти, які реалізовують рішення переважно за допомогою комп'ютерної програми).

Тепер патентуванню підлягають «спосіб», «комп'ютерний пристрій/апарат/система», «машинозчитувальний носій інформації», «комп'ютерний програмний продукт» та інші об'єкти, які були визначені до набуття законної сили цими поправками.

Також введено два нові сценарії, коли ШІ та алгоритми великих даних можуть патентуватись згідно з чинним законодавством КНР. По-перше, ШІ та/або алгоритми великих даних можуть вважатися прийнятними об'єктами, коли відповідний алгоритм має конкретний технічний зв'язок з внутрішньою структурою комп'ютерної системи і може вирішити технічну проблему для поліпшення внутрішньої продуктивності комп'ютерної системи, що підтверджується законами природи (при цьому внутрішня структура включає в себе й зберігання даних та планування даних комп'ютерної системи). По-друге, рішення патентної формули спрямоване на обробку великих даних у конкретній прикладній області шляхом використання внутрішніх взаємозв'язків в інтелектуальному аналізі даних, які відповідають законам природи або вирішення технічної проблеми підвищення надійності або точності аналізу великих даних у конкретній прикладній галузі та досягнення відповідних ефектів.

Уточнено положення щодо встановлення винахідницького рівня алгоритмів ШІ та великих даних. Експертам було надано чіткі вказівки враховувати алгоритми, а також методи і правила ведення бізнесу при оцінці винахідницького рівня заявок:

- якщо алгоритм має специфічний технічний зв'язок з внутрішньою структурою комп'ютерної системи і покращує її внутрішню продуктивність, це має бути враховано при проведенні експертизи;

- якщо технічні функції, алгоритмічні особливості чи особливості методів і правил ведення бізнесу можуть взаємодіяти для покращення користувацького досвіду, це покращення має враховуватись при проведенні експертизи. Аспекти користувацького досвіду, які мають бути враховані включають: комфорт в експлуатації, приємні відчуття, скорочення часу очікування тощо, що відображає об'єктивний технічний ефект, а не суб'єктивні вподобання [11].

Починаючи з 2022 року, КНР веде активну роботу з впровадження спеціального законодавства, яке регулює відносини у сфері ШІ. Одним із перших спеціалізованих актів були «Положення щодо адміністрування алгоритмічних інтернет-сервісів рекомендацій». Цей акт набрав законної сили 01 березня 2022 року і покликаний врегулювати використання алгоритмічних систем рекомендацій, які включають інструменти на основі ШІ та персоналізують контент, ре-

кламу та/або результати пошуку для користувачів. Основними вимогами акту є обов'язок постачальників алгоритмічних рекомендацій пропонувати користувачам можливість відключати чи змінювати алгоритмічні рекомендації, крім цього постачальники мають забезпечити маркування контенту, який був персоналізований за допомогою алгоритмів, а самі алгоритми мають бути прозорими з можливістю користувачів дізнатись принципи роботи систем рекомендацій і факторів, які впливають на персоналізацію контенту [12].

Практику регулювання відносин у сфері ШІ продовжив акт «Заходи щодо глибокого синтезу» прийнятий Адміністрацією кіберпростору Китаю 25 листопада 2022 року. Він має на меті врегулювання розробки та використання технологій «глибокого синтезу», які включають в себе інструменти, керовані ШІ для створення або маніпулювання зображеннями, аудіо- та відеоконтентом. У них, зокрема встановлено чіткі вимоги для уникнення зловживання ШІ з можливістю подальшого відповідального розвитку таких технологій, а саме – постачальники відповідних послуг зобов'язані отримати чіткий дозвіл користувача на вчинення будь-яких дій щодо його особистих зображень, аудіо чи відео. Додатково, весь контент згенерований технологіями «глибокого синтезу» має бути позначений, а всі користувачі таких технологій мають бути аутентифіковані. На випадок невиконання вимог, в акті передбачено види відповідальності, до яких можуть бути притягнені як надавачі послуг так і користувачі [13].

Етичні питання застосування ШІ також не лишились поза увагою законодавців. 08 жовтня 2023 року прийнято «Заходи етичної перевірки», які окреслюють етичні стандарти та процеси перевірки застосування ШІ в КНР. Основна роль цього акту полягає у формуванні міцних етичних основ для наукових досліджень, розробки та впровадження технологій ШІ з врахуванням суспільних цінностей, безпеки і прав користувачів. Етичними принципами і стандартами розробки ШІ визначено людино-центричний підхід (пріоритет людської гідності, прав і благополуччя суспільства), справедливість та інклюзивність (уникнення дискримінації чи упередженості), прозорість і підзвітність (користувачі мають бути поінформовані, як ШІ впливає на них при прийнятті рішень). Крім цього, розробники ШІ та провайдери послуг ШІ зобов'язані сформувати спеціальні комітети з етики або призначити відповідні організації для етичної оцінки ШІ. Такі перевірки мають проводитись регулярно та передбачають оцінку потенційних етичних ризиків, впливу на суспільство. При цьому, передбачається категоризація ШІ на основі потенційного ризику для суспільства від низького до високого [14].

Отже, чинне законодавство КНР складається з системи актів, як концептуального, так і прикладного характеру, які докладно та різносторонньо врегульовують питання розвитку та використання ШІ. В них прослідковується обґрунтований та послідовний підхід до визначення ШІ як однієї з наріжних технологій розвитку суспільства в найближчі роки, а також встановлення чітких вимог та зобов'язань до всіх суб'єктів, які взаємодіють з ШІ для збереження балансу між захистом суспільних інтересів та розвитком ШІ. Крім цього, окремі практичні кроки для стимулювання інновацій і захист прав ІВ на ШІ були здійснені також у сфері промислової власності шляхом введення додаткової деталізації недіагностичних методів у сфері медицини, наданням правової охорони новим

категоріям об'єктів та введенням нових сценаріїв, які дозволяють патентувати ШІ згідно чинного законодавства Китаю.

Як вже зазначалося, з березня 2024 року в КНР триває обговорення проєкту спеціального закону «Про штучний інтелект» [15]. Розділ І «Загальні положення» містить норми, які встановлюють основоположні юридичні та етичні засади, окреслюються сфера застосування закону, етичні питання та принципи розвитку ШІ, розвиток інфраструктури ШІ (зокрема, створення відкритих публічних платформ даних для розвитку ШІ) та захисту прав ІВ. Крім цього, у статтях 12 та 13 проєкту зроблено акцент на впровадження екологічно чистих та енергозберігаючих технологій у діяльність, пов'язану з розробкою, наданням та використанням ШІ, а також на доцільність багатостороннього спільного управління ШІ (суспільства разом з урядом).

Розділ ІІ «Розвиток та популяризація» зосереджується на створенні сприятливих умов для розвитку ШІ. Він включає в себе, серед іншого, положення щодо планування розвитку ШІ (покладається на відповідні державні суб'єкти), будівництва інформаційної мережі, обчислювальної інфраструктури та використання обчислювальних ресурсів, інновації алгоритмічних моделей та ключових технологій, створенню екосистеми ШІ з відкритим кодом, забезпечення та раціональне використання даних, страхових стимулів (підтримка в страхуванні продуктів і послуг ШІ), співпраці між підприємствами та науково-дослідними установами, створення промислових сценаріїв, підтримки проведення фундаментальних та прикладних досліджень у сфері ШІ, а також підготовки кваліфікованих кадрів та підвищенню рівня цифрової грамотності.

Крім цього, в статті 23 цього Розділу зроблено акцент на створенні та вдосконаленні правил захисту прав ІВ на навчальні дані, алгоритми та контент, створений ШІ. Вказується також на захист програмних продуктів, патентів на винаходи/корисні моделі, комерційну таємницю та інші типи об'єктів ІВ, що виникають в процесі розробки та застосування ШІ.

Розділ ІІІ «Захист прав та інтересів споживачів» містить положення про рівність прав користувачів технологій ШІ, їхнє право на інформацію, захист конфіденційності та особистої інформації, право на пояснення та відмову від використання ШІ чи процесу прийняття рішень на основі ШІ, захист прав та інтересів працівників та цифрово-вразливих груп, право на отримання допомоги та навчання, а також на подання скарги чи позову.

Стаття 36 цього Розділу спрямована на захист прав ІВ на контент, створений за допомогою ШІ. Відповідно до її положень, об'єкти, створені за допомогою ШІ, які відповідають вимогам законодавства у сфері ІВ можуть захищатись законом, проте суб'єктом, який отримує авторське право чи подає заявку на отримання патенту має бути фізична, юридична або інша особа. У випадку якщо об'єкт створений за допомогою ШІ, розглядається як твір або на нього подається заявка для отримання патентного захисту, користувач повинен ініціювати розкриття інформації про те, чи був цей об'єкт переважно створеним ШІ. Крім цього, постачальник ШІ та користувач мають узгодити питання права власності на контент, створений з допомогою ШІ, а у випадку відсутності узгодження або нечіткості такої угоди, права належать користувачу.

Розділ IV «Обов'язки та норми розробників та провайдерів» поділяється на 2 секції: (1) Загальні положення та (2) Зобов'язання для критичного ШІ. Загальні положення включають в себе зобов'язання розробників та провайдерів щодо забезпечення безпечності ШІ, захисту контенту, якості даних, оцінки ризиків, повідомлення про інциденти, пов'язані з безпекою, а також дотримуватись вимог до доступу (ліцензування) та додавання ідентифікаторів для продуктів і послуг ШІ. У наступній секції наводиться перелік ШІ, що відноситься до категорії критичного, його організаційну структуру, заходи безпеки, які мають вживатись для його захисту, оцінку та розкриття ризиків безпеки, процедуру реєстрації такого ШІ, обов'язки створення плану реагування на надзвичайні ситуації у сфері безпеки, а також повідомлення про зміни в організаціях, що працюють з критичним ШІ.

Розділ V «Нагляд та управління» фокусується на створенні комплексних механізмів нагляду та управління за ШІ, наголошуючи на оцінці ризиків, прозорості, стандартизованих протоколах безпеки для забезпечення відповідального розвитку ШІ та захисту суспільних інтересів. Він містить положення щодо механізмів загальної координації та планування ШІ, визначає головні наглядові органи та регуляторні обов'язки, систему класифікації та категоризації ШІ, нагляду, пілотного нагляду та управління критичним ШІ, механізми моніторингу ризиків і реагування на надзвичайні ситуації, склад експертного комітету з питань ШІ, а також заохочує створення галузевих організацій ШІ для координаційної діяльності.

Розділ VI «Спеціальні сценарії застосування» розглядає застосування ШІ в особливих сценаріях, встановлюючи конкретні керівні принципи та обмеження для забезпечення етичного, безпечного та ефективного використання ШІ у важливих сферах. Зокрема, він містить положення щодо використання ШІ такими суб'єктами як державні органи та суди, а також у різних сферах - новинах, медицині, біометричному розпізнаванні, автономному водінні. Також розкривається питання використання ШІ для оцінювання та рейтингування соціального кредиту та соціальними медіа-ботами, а також встановлюються спеціальні вимоги до штучного загального інтелекту.

Наступний Розділ VII «Міжнародне співробітництво» відображає інтерес Китаю до активної участі у глобальному співробітництві та управлінні в галузі ШІ, а також на надання міжнародної допомоги для подолання прогалин у можливостях управління ШІ між розвинутими країнами та тими, які розвиваються. Розділ декларує наміри Китаю поглиблювати співпрацю в сфері боротьби з злочинністю (в тому числі в сфері ШІ) та правоохоронної діяльності, а також чітко встановлює принцип вжиття контрзаходів у відповідь на застосування щодо Китаю чи його громадян або організацій будь-яких дискримінаційних заходів щодо розробки, надання або використання ШІ.

Розділ VIII «Юридична відповідальність» окреслює юридичну відповідальність за недотримання норм у сфері ШІ для учасників таких відносин, наголошує на відповідальності розробників, постачальників та користувачів за дотримання законних і відповідальних практик у сфері ШІ, розкриває зміст юридичної відповідальності за базові моделі ШІ, страхової відповідальності за збитки від продуктів чи послуг ШІ, право державних суб'єктів подавати позови

до суду у випадку порушення прав багатьох осіб, а також умов звільнення від відповідальності суб'єктів у сфері ШІ за умови дотримання спеціальних вимог (визнання провини, виправлення порушення, співпраця зі слідством тощо).

Останній Розділ IX «Додаткові положення» наводить дату вступу закону в дію, перелік основних термінів, які в ньому вживаються та визначає винятки у яких він застосовуватись не буде, наприклад, використання ШІ для особистих чи сімейних справ, науково-дослідницька діяльність у сфері ШІ, а також безкоштовний ШІ з відкритим кодом. Окрема увага звертається на те, що розробка та використання ШІ у військовій сфері регулюється Центральною військовою комісією [15].

Отже, на сьогодні у КНР триває обговорення фундаментального та всеохопного проєкту закону про ШІ, який може бути корисним для врахування при розробці закону про ШІ в Україні.

Правове регулювання відносин у сфері використання ШІ в Україні перебуває на етапі концептуального та стратегічного визначення. Станом на жовтень 2024 року в Україні відсутні законопроєкти або закони, які б були спрямовані на спеціальне регулювання відносин, пов'язаних з розвитком та використанням ШІ.

Відповідно до положень Концепції розвитку ШІ, одним з пріоритетних напрямів її реалізації є зайняття Україною значного сегмента світового ринку технологій ШІ та провідних позицій у міжнародних рейтингах [3]. Проте, на сьогодні відсутність чи недосконалість правового регулювання відносин у сфері використанням ШІ сповільнює наближення до задекларованих пріоритетів. Науково доведено, що внаслідок затримок прийняття належного правового регулювання довіра суспільства до компаній розробників ШІ зменшується, що може потенційно призвести до подальшої заборони певних способів застосувань ШІ. Це, в свою чергу, демотивуватиме розробників технологій ШІ та сповільнюватиме інноваційний розвиток [16].

Проте, у відкладеному встановленні правового регулювання технологій ШІ в Україні є і позитивна сторона. Це дозволяє проаналізувати зміст та результати впровадження правового регулювання інших держав та врахувати їхні помилки і позитивний досвід при розробці національного законодавства у цій сфері. При належному аналізі всіх факторів це підвищить якість та ефективність нормативно-правових актів.

Концепція розвитку ШІ в Україні була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1556-р 2 грудня 2020 року [3]. Документ, серед іншого, закцентований на імплементації норм, прийнятих відповідними органами Ради Європи, гармонізації українського законодавства з вимогами Європейського Союзу, взаємодії з різними технічними комітетами з питань стандартизації, а також на опрацюванні питання необхідності врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку ШІ на законодавчому рівні.

На виконання Концепції розвитку ШІ в Україні було прийнято План реалізації концепції розвитку ШІ на 2021-2024 роки, який передбачає конкретні кроки для реалізації поставлених цілей. Зокрема, в сфері законодавчого регулювання, в ньому визначено «запровадження правового регулювання державної політики у галузі ШІ», проте не означені конкретні кроки чи чіткі акти, прийняття яких сприятиме створенню комплексного законодавства у сфері ШІ. Невизначеними

залишились кроки щодо адаптації українського законодавства до норм ЄС, що частково пояснюється поступальним розвитком європейського законодавства – Закон про штучний інтелект (далі – EU AI Act), набув чинності в ЄС лише у серпні 2024 року. Також, план не містить жодних згадок щодо розробки етичного кодексу або будь-яких інших актів, які будуть спрямовані на запобігання дискримінації або іншим неетичним практикам при використанні ШІ.

Міністерством цифрової трансформації України (далі – Мінцифри) 7 жовтня 2023 року була прийнята Дорожня карта з регулювання ШІ (далі – Дорожня карта). Вона визначає принципи, цілі, підходи та суть «Bottom-up» підходу до встановлення регулювання ШІ в Україні. Сам «Bottom-up» підхід поділяється на 2 етапи: І етап – позазаконодавчий та ІІ етап – законотворчий. На першому етапі (2-3 роки) – підготовка бізнесу та громадськості до майбутнього законодавчого регулювання, зокрема через побудову саморегулювальної культури. Цей етап включає розробку загальних та секторальних рекомендацій, видання Білої книги з етичними принципами, запровадження добровільних кодексів поведінки, участь в ініціативі HUDERIA [17], а також створення «регуляторної пісочниці» для тестування ШІ. Другий етап спрямований на впровадження законодавчих норм на основі Європейського закону про ШІ [18], та поступовій адаптації українського правового регулювання та ринку до європейських стандартів. Крім цього, у межах другого етапу наголошується на відмові від «заміни, змішування чи запозичення вимог щодо регулювання ШІ із законів чи політик інших держав, які суперечать положенням EU AI Act».

Враховуючи, що План заходів з реалізації Концепції розвитку ШІ в Україні на 2021-2024 роки добігає кінця, сподіваємося, що здійснений детальний аналіз регулювання КНР буде корисним українським фахівцям у формуванні ефективної системи правового регулювання у сфері ШІ. На нашу думку, врахування структури правового регулювання та досвіду інших держав, зокрема КНР, не тільки не становить загрози конфлікту положень національного законодавства з положеннями EU AI Act, але є обов'язковим для розробки якісного та всебічного регулювання суспільних відносин у сфері ШІ.

Висновки і пропозиції. Враховуючи динамічний розвиток ШІ, нормативно-правові акти, які врегульовують суспільні відносини у цій сфері потребують постійного вдосконалення. Законодавче регулювання відносин, пов'язаних з розробкою та використанням ШІ у КНР демонструє комплексний підхід, що включає розробку як концептуальних документів і планів, так і спеціальних законодавчих актів, що регулюють конкретні аспекти розвитку і використання ШІ, такі як рекомендаційні алгоритми, технології глибокого синтезу, етичні стандарти тощо.

У регулюванні відносин у сфері ШІ в КНР етичні аспекти та соціальна відповідальність зосереджені на правилах для захисту громадян, які користуються ШІ. Це включає заходи для забезпечення справедливості, прозорості, безпеки і допомагає уникнути дискримінації, упередженості і підвищити суспільну довіру до ШІ. Зазначимо, що положення щодо етичних норм присутнє в українській Концепції з розвитку ШІ («розроблення Етичного кодексу штучного інтелекту за участю широкого кола заінтересованих сторін»). Проте, незважаючи на детальне висвітлення етичних аспектів ШІ у EU AI Act, це декларативне поло-

ження жодним чином не було відображене у Плані заходів з реалізації концепції ШІ. Оскільки перед Україною стоїть завдання формування наступного плану дій з реалізації концепції, наполягаємо на закріпленні в новому плані необхідності створення та винесення на експертне та громадське обговорення проєкту Етичного кодексу ШІ в Україні, в якому буде враховано найкращі практики регулювання іноземних держав, включаючи КНР.

У сфері ІВ, законодавство КНР фокусується не лише на забезпеченні захисту прав ІВ, пов'язаних з ШІ, але й активно сприяє розвитку інновацій, надаючи спеціальні патентні можливості для об'єктів ШІ, таких як комп'ютерні програми та алгоритми великих даних. Зазначимо, що новими правилами передбачається надання правової охорони двом новим категоріям об'єктів, пов'язаних з комп'ютерними програмами: машинним носіям інформації, які зчитуються комп'ютером, і комп'ютерним програмним продуктам. Тепер патентуванню підлягають також «спосіб», «комп'ютерний пристрій/апарат/система», «машинозчитувальний носій інформації», «комп'ютерний програмний продукт».

З огляду на деталізований характер правового регулювання ШІ та позитивні результати його втілення, досвід КНР є цінним для України, особливо на етапі розробки власного законодавства щодо регулювання розробки та використання ШІ. Китайський підхід до розвитку ШІ, що передбачає як стимулювання інновацій, так і захист суспільних інтересів, може бути корисним при створенні ефективного та збалансованого правового регулювання ШІ в Україні.

Насамкінець підкреслимо, що дослідження та розуміння правового регулювання відносин, у сфері розвитку та використання ШІ інших держав є необхідним не тільки для подальшого успішного розвитку українського законодавства, але і для активної участі в розробці уніфікованих міжнародно-правових актів в цій сфері.

Список використаної літератури

1. Барбашин С. Штучний інтелект: проблеми та перспективи правового регулювання в Україні та ЄС. PRAVO.UA. 2023. URL: https://pravo.ua/shtuchnyi-intelekt-problemy-ta-perspektyvy-pravovoho-rehuliuvannia-v-ukraini-ta-ies/ (дата звернення: 13.11.2024).
2. Бойко В. В. Правове регулювання штучного інтелекту: міжнародний досвід. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2024. Том 35 (74), № 2. С. 23-30. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.2/05 (дата звернення: 13.11.2024).
3. Про затвердження Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text (дата звернення: 13.11.2024).
4. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 438-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-p#n10 (дата звернення: 13.11.2024).
5. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні. Міністерство цифрової трансформації України. 2023. URL: https://tinyurl.com/mr3esymv (дата звернення: 13.11.2024).
6. Міністерство цифрової трансформації України. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. 17.06.2024. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
7. Stanford University. (2024). AI Index Report 2024. Stanford Institute for Human-Centered

Artificial Intelligence. URL: https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2024/05/HAI_AI-Index-Report-2024.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
8. WAIC Insights 2024: Analysis on China's Artificial Intelligence Development Trends. China Internet Watch. 16.07.2024. URL: https://www.chinainternetwatch.com/47200/waic-insights-2024/ (дата звернення: 13.11.2024).
9. Webster G., Creemers R., Kania E., Triolo P. Full Translation: China's New Generation Artificial Intelligence Development Plan (2017). DigiChina, Stanford University. 01.08.2017. URL: https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017 (дата звернення: 13.11.2024).
10. The 14th Five-Year Plan for National Informatization (Full Text, English Translation). Center for Security and Emerging Technology, Georgetown University. 11.03.2021. URL: https://cset.georgetown.edu/wp-content/uploads/t0284_14th_Five_Year_Plan_EN.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
11. Zhuo L. China Patent Guidelines for Examination: Changes for AI, Big Data, and Software. Spruson & Ferguson. 18.01.2024. URL: https://www.spruson.com/patents/china-patent-guidelines-for-examination-changes-for-ai-big-data-and-software/.
12. Creemers R., Webster G., Toner H. Translation: Internet Information Service Algorithmic Recommendation Management Provisions (Effective March 1, 2022). DigiChina, Stanford University. 10.01.2022. URL: https://digichina.stanford.edu/work/translation-internet-information-service-algorithmic-recommendation-management-provisions-effective-march-1-2022/ (дата звернення: 13.11.2024).
13. Provisions on the Administration of Deep Synthesis Internet Information Services. China Law Translate. 11.12.2022. URL: https://www.chinalawtranslate.com/en/deep-synthesis/ (дата звернення: 13.11.2024).
14. Cai P., Xiao P. Redefining AI Research Ethical Boundaries – FAQs on China's New Measures for Scientific Research and Innovations. Mondaq. 13.10.2023. URL: https://www.mondaq.com/china/new-technology/1376978/redefining-ai-research-ethical-boundaries--faqs-on-chinas-new-measures-for-scientific-research-and-innovations (дата звернення: 13.11.2024).
15. Zhang L., Yang J., Cheng Y., Zhao J., Han X., Zheng Z., Xu X. China AI Law Draft. Center for Security and Emerging Technology, Georgetown University. 16.03.2024. URL: https://cset.georgetown.edu/publication/china-ai-law-draft/ (дата звернення: 13.11.2024).
16. MacCarthy M. AI Needs More Regulation, Not Less. Brookings. 09.03.2020. URL: https://www.brookings.edu/articles/ai-needs-more-regulation-not-less/ (дата звернення: 13.11.2024).
17. Council of Europe. Outline of Huderia Risk and Impact Assessment Methodology. Strasbourg, 17.05.2022. URL: https://rm.coe.int/cai-bu-2022-03-outline-of-huderia-risk-and-impact-assessment-methodolo/1680a81e14 (дата звернення: 13.11.2024).
18. European Parliament. European Parliament Resolution on Artificial Intelligence in the Digital Age. 13.03.2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf (дата звернення: 13.11.2024).

References

1. Barbashyn, S. (2023). Artificial intelligence: problems and prospects of legal regulation in Ukraine and the EU. PRAVO.UA. URL: https://pravo.ua/shtuchnyi-intelekt-problemy-ta-perspektyvy-pravovoho-rehuliuvannia-v-ukraini-ta-ies/ [in Ukrainian].
2. Boiko, V. V. (2024). Legal regulation of artificial intelligence: international experience. Scientific Notes of Tavriya National University named after V. I. Vernadsky. Series: Public Administration and Administration, 35(74), 23-30. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.2/05 [in Ukrainian].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020, December 2). On the approval of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine: Order No. 1556-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text [in Ukrainian].
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021, April 21). On the approval of the action plan for the implementation of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine: Order No. 438-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-p#n10 [in Ukrainian].
5. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2023). Roadmap for AI regulation in

Ukraine. URL: https://tinyurl.com/mr3esymv [in Ukrainian].
6. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2024, June 17). White Paper on AI Regulation in Ukraine: Ministry of Digital Transformation's Vision. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf [in Ukrainian].
7. Stanford University (2024). AI Index Report 2024. Stanford Institute for Human-Centered Artificial Intelligence. URL: https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2024/05/HAI_AI-Index-Report-2024.pdf.
8. China Internet Watch. (2024, July 16). WAIC Insights 2024: Analysis on China's Artificial Intelligence Development Trends. URL: https://www.chinainternetwatch.com/47200/waic-insights-2024/.
9. Webster, G., Creemers, R., Kania, E., & Triolo, P. (2017, August 1). Full Translation: China's New Generation Artificial Intelligence Development Plan. DigiChina, Stanford University. URL: https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017.
10. Center for Security and Emerging Technology, Georgetown University (2021, March 11). The 14th Five-Year Plan for National Informatization (Full Text, English Translation). URL: https://cset.georgetown.edu/wp-content/uploads/t0284_14th_Five_Year_Plan_EN.pdf.
11. Zhuo, L. (2024, January 18). China Patent Guidelines for Examination: Changes for AI, Big Data, and Software. Spruson & Ferguson. URL: https://www.spruson.com/patents/china-patent-guidelines-for-examination-changes-for-ai-big-data-and-software/.
12. DigiChina, Stanford University (2022). Translation: Internet Information Service Algorithmic Recommendation Management Provisions (Effective March 1, 2022). URL: https://digichina.stanford.edu/work/translation-internet-information-service-algorithmic-recommendation-management-provisions-effective-march-1-2022/.
13. China Law Translate (2022, December 11). Provisions on the Administration of Deep Synthesis Internet Information Services. URL: https://www.chinalawtranslate.com/en/deep-synthesis/.
14. Cai, P., & Xiao, P. (2023, October 13). Redefining AI Research Ethical Boundaries – FAQs on China's New Measures for Scientific Research and Innovations. Mondaq. URL: https://www.mondaq.com/china/new-technology/1376978/redefining-ai-research-ethical-boundaries--faqs-on-chinas-new-measures-for-scientific-research-and-innovations.
15. Zhang, L., Yang, J., Cheng, Y., Zhao, J., Han, X., Zheng, Z., & Xu, X. (2024, March 16). China AI Law Draft. Center for Security and Emerging Technology, Georgetown University. URL: https://cset.georgetown.edu/publication/china-ai-law-draft/.
16. MacCarthy, M. (2020, March 9). AI Needs More Regulation, Not Less. Brookings. URL: https://www.brookings.edu/articles/ai-needs-more-regulation-not-less/.
17. Council of Europe (2022, May 17). Outline of Huderia Risk and Impact Assessment Methodology. Strasbourg. URL: https://rm.coe.int/cai-bu-2022-03-outline-of-huderia-risk-and-impact-assessment-methodolo/1680a81e14.
18. European Parliament (2024, March 13). European Parliament Resolution on Artificial Intelligence in the Digital Age. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf.

Стаття надійшла 15.11.2024 р.

M. V. Mykhailenko, PhD student
Scientific Research Institute of Intellectual Property
of the National Academy of Law Sciences of Ukraine
11 Kazymyra Malevycha St, Kyiv, 03150, Ukraine
e-mail: mykhailenko.m.v@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0008-6922-4658

LEGAL REGULATION OF RELATIONS REGARDING THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CHINA

Summary

The relevance of the research topic is based on the dynamic development of artificial intelligence (hereinafter - AI), as well as the impact it has on all areas of social activity legislation in this area. The existing legal and regulatory framework of Ukraine in the field of relations related to the use of AI is not perfect and needs further development. The objective of this research paper is to study and analyze the legislative frameworks of the PRC and Ukraine in this area, assess their effectiveness, and identify aspects of Ukraine's legal regulation that can be improved based on the experience of the People's Republic of China. The analysis of recent studies and publications demonstrates the growing interest of scholars in the issues of legal regulation of public relations in the field of AI. However, the issue of the relevance of taking into account the experience of China in the further development of legal regulation of Ukraine, as well as its specific aspects that need to be improved, is not sufficiently studied. The main focus of the article is on the research and analysis of the conceptual and special legal acts of China in the field of AI, as well as on the analysis of the Ukrainian legislative framework in this area with a view to further determining the feasibility and consideration of the experience of China by Ukrainian legislators in the further development of legal regulation of relations related to the use of AI. It is established that Ukrainian legislation currently does not provide sufficient regulation of relations in the field of use of AI and requires further improvement, taking into account the experience of other countries. It was also revealed that the PRC's legislation is complex and well-structured, and the comprehensive legal regulation is valuable for Ukrainian legislators to consider when developing and improving their own legislation in this area.

Keywords: artificial intelligence, intellectual property, legal regulation of relations in the sphere of artificial intelligence.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315690
УДК 347.7

Н. Г. Печерова, канд. юрид. наук, докторантка
Національна академія наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: mrs.pecherova@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ ПРО ПЕРЕДАННЯ (ВІДЧУЖЕННЯ) МАЙНОВИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ СУМІЖНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Робота присвячена розгляду особливостей договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав за законодавством України. Договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти, в тому числі і суміжних прав є однією із форм розпоряджання майновими правами поряд з такими формами розпоряджання, наприклад, як ліцензійний договір на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, публічної ліцензії на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, договору про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, трудового договору (контракту) – в частині умов щодо розподілу майнових прав на службовий твір або службове виконання, службову фонограму, службову відеограму, іншого правочину щодо розпоряджання майновими правами на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав. На відміну від вищеназваних форм розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав, договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав є такою формою розпоряджання, яка не передбачає надання відповідних майнових прав в користування, мова йде про передачу (відчуження) таких майнових прав повністю або частково від одного суб'єкта майнових прав, в тому числі і на об'єкти суміжних прав до іншого суб'єкта, який отримує відповідні майнові права. Зазначимо, що термін «відчуження» з'являється у профільному Законі України «Про авторське право і суміжні права», в Цивільному кодексі України даний термін поряд із назвою договірної конструкції не використовується. Вважаємо, що використання даного терміну у договірній конструкції дозволяє одразу зрозуміти правову природу даної форми розпоряджання, адже під передачею майнових прав можна і зрозуміти передачу в користування.

Зауважимо, що в роботі вагома увага приділена відмежуванню договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти, в тому числі і суміжних прав від інших форм розпоряджання. Причиною тому є постановка назви статті профільного Закону (про який ми згадували вище) не як договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права і об'єкти суміжних прав, а як «Передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав за договором», а також правовою природою таких форм розпоряджання майновими правами як трудовий договір (контракт) – в частині умов щодо розподілу майнових прав на службовий твір або службове виконання, службову фонограму, службову відеограму та договору про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав. При проведенні даного розмежування автором звертається увага на момент виникнення майнових прав, в тому числі і суміжних прав у первинних суб'єктів та правове підґрунтя виникнення правовідносин за кожним із вищевказаних форм

© Н. Г. Печерова, 2024

розпоряджання. Вищезазначені форми розпоряджання не є тотожними з договором про передання (відчуження) майнових прав, в тому числі і на об'єкти суміжних прав. В той же час, проводячи аналіз положень профільного Закону на рахунок підстав для передачі (відчуження) майнових прав, в тому числі і суміжних прав, автором відстоюється точка зору, що така передача (відчуження) може відбуватися лише на основі правочину.

Окрім цього, автором проводиться ретельний аналіз положень як профільного Закону, так і Цивільного кодексу України на рахунок взаємної узгодженості та визначення істотних умов даного виду договору. Так, в результаті проведеної роботи автором робиться висновок щодо необхідності виключення об'єкту права інтелектуальної власності з предмету договору про передання (відчуження) майнових прав, адже передається не об'єкт права інтелектуальної власності за даним видом договору, а майнові права на відповідний об'єкт, які, в свою чергу, пов'язані із способами використання того чи іншого об'єкту. Перелік даних способів використання на той чи інший об'єкт суміжних прав не є вичерпним та передбачає відповідно перелік способів використання. Саме тому, передача (відчуження) майнових прав може відбуватися як повністю, так і частково. І відповідно, майнові права на об'єкт, в тому числі і суміжних прав, що не були передані за даним видом договору вважаються такими, які залишилися за їхнім суб'єктом (володільцем). Окрім цього, приділяється увага строку дії договору, що аналізується у даній роботі, співставлення із загальним строком чинності майнових прав на об'єкти суміжних прав.

За результатами проведеного дослідження автором запропоновано ряд нових редакцій статей як Цивільного кодексу України, так і профільного Закону, а також внесення як до Цивільного кодексу України, так і до профільного Закону положення щодо типового договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності, а також зміни самої назви статті Цивільного кодексу України на «Договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності».

Наприкінці, зауважимо, що дотичними до поставленої у статті теми питаннями займалися такі вчені як І. Є. Якубівський, І. Б. Іваночко, А. О. Паєнок та інші.

Ключові слова: об'єкти суміжних прав, майнові права, способи використання об'єктів суміжних прав, майнові права як предмет договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав за законодавством України, строк дії договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав за законодавством України, строк чинності майнових прав на об'єкти суміжних прав за законодавством України, типовий договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Чи дійсно право інтелектуальної власності в контексті майнових прав є непорушним? Чи забезпечує у повній мірі Цивільний кодекс України (далі – Кодекс) та Закон України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон) цю непорушність? Як кореспондується дана непорушність в контексті здійснення розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав на прикладі договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти в тому числі, і суміжних прав? Спробуємо дати відповіді на поставлені питання.

Так, згідно ст. 41 Конституції України «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [2].

Згідно ст. 321 Кодексу «1. Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. 2. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. 3. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених частиною другою статті 353 цього Кодексу» [3].

Згідно ст. 418 Кодексу «1. Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом. 2. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом. 3. Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом» [3].

Згідно ст. 419 Кодексу «1. Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. 2. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ. 3. Перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дотичними до поставленої у статті теми питаннями займалися такі вчені як І. Є. Якубівський, І. Б. Іваночко, А. О. Паєнок та інші. Так, в роботі останніх авторів також приділено увагу, як і в нашій роботі, розгляду істотних умов за даним видом договору та пропозиції щодо внесення змін до назви ст. 1113 Кодексу на «Договір про відчуження майнових прав інтелектуальної власності» [4, с. 55].

Метою даної наукової статті є розгляд та аналіз правової природи договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав, відмежування даного договору від інших форм розпоряджання майновими правами, в тому числі, і на об'єкти суміжних прав, розгляд та аналіз діючого законодавства нашої держави щодо визначеності ним істотних умов даного виду договору, розгляд та аналіз майнових прав як предмету договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав, розгляд та аналіз зв'язку передачі (відчуження) майнових прав із способами використання по відношенню до кожного з об'єктів суміжних прав, розгляд та аналіз правочину як підстави передачі (відчуження) майнових прав тощо.

Серед завдань даної наукової статті виділяємо наступні: розгляд правової природи та особливостей договору про передання (відчуження) майнових прав, в тому числі і на об'єкти суміжних прав, відмежування даної форми розпоряджання майновими правами від інших форм розпоряджання майновими правами, розгляд зв'язку передачі (відчуження) майнових прав із способами використання об'єктів суміжних прав, розгляд та аналіз правочину як підстави для передачі майнових прав за договором, що розглядається у даній роботі, розгляд майнових прав як предмету договору про передання (відчуження)

майнових прав, розгляд строків чинності майнових прав як складової інформації, що дозволяє ідентифікувати об'єкт тощо.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 48 Закону договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав визначений однією із форм розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав «1. Розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав може здійснюватися на підставі: 1) трудового договору (контракту) – в частині умов щодо розподілу майнових прав на службовий твір або службове виконання, службову фонограму, службову відеограму; 2) договору про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; 3) договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав; 4) ліцензійного договору на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; 5) публічної ліцензії на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; 6) іншого правочину щодо розпоряджання майновими правами на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав. Умови правочинів щодо розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав стосовно передання (відчуження) або надання дозволу на використання (ліцензії) щодо майнового права на справедливу винагороду, передбаченого відповідно частиною третьої статті 12, частиною третьої статті 38, частиною третьої статті 39, частиною третьої статті 40 цього Закону, є нікчемними. 2. Правочини щодо розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав вчиняються у письмовій (електронній) формі, крім договору про використання твору в періодичних виданнях (газетах, журналах, електронних засобах масової інформації тощо), які можуть укладатися в усній формі. У договорі щодо розпоряджання майновими правами на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав визначаються: 1) відомості, що дозволяють ідентифікувати відповідний об'єкт (назва та/або інші характерні ознаки); 2) обсяг майнових прав на відповідний об'єкт, що передаються (надаються) за договором; 3) розмір чи спосіб визначення плати (винагороди) або зазначення про безвідплатний характер договору. 3. Умови договорів щодо розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав, що обмежують право творця такого об'єкта на створення (здійснення, вироблення) інших об'єктів авторського права або об'єктів суміжних прав, є нікчемними» [1].

Згідно з положеннями Кодексу, а саме ч. 1 ст. 1107 договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав (в Кодексі згідно ч. 1 ст. 1107 «договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності» [3]) визначений одним із видів правочинів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності «1. Розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності здійснюється на підставі таких правочинів: 1) ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності; 2) ліцензійний договір; 3) договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності; 4) договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності; 5) інший правочин щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності» [3].

Згідно ст. 49 Закону «1. Суб'єкт авторського права або суміжних прав може передати (відчужити) свої майнові права на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав, передбачені відповідно частиною першою статті 12, частиною першою статті 38, частиною першою статті 39, частиною першою статті 40 цього Закону будь-якій іншій особі у повному складі на території всіх держав світу або частково на окремі способи використання на території окремих держав світу, або на всі способи використання на території окремих держав світу. У разі передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав частково майнові права в обсязі, не передбаченому у договорі, є такими, що не передані (не відчужені)» [1].

Виходячи зі змісту вищезазначеного положення майнові права на об'єкти суміжних прав можуть бути передані (відчужені) будь-якій іншій особі у повному обсязі або частково на окремі способи використання.

Дана передача (відчуження) передбачає повний і безповоротний перехід майнових прав на об'єкт суміжних прав до іншого суб'єкта. Суб'єктами від яких здійснюється перехід майнових прав на об'єкти суміжних прав можуть бути як первинними, так і вторинними.

Так, згадаємо щодо суб'єктного складу. Згідно ч. 2 ст. 35 Закону «2. Суб'єктами суміжних прав є: 1) виконавець (первинний суб'єкт суміжних прав на виконання), спадкоємці виконавця та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнові права на виконання на підставі договору або закону; 2) виробник фонограми (первинний суб'єкт суміжних прав на фонограму), спадкоємці (правонаступники) виробника фонограми та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнові права на фонограму на підставі договору або закону; 3) виробник відеограми (первинний суб'єкт суміжних прав на відеограму), спадкоємці (правонаступники) виробника відеограми та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнові права на відеограму на підставі договору або закону; 4) організація мовлення (первинний суб'єкт суміжних прав на програму організації мовлення), правонаступники організації мовлення та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнові права на програму організації мовлення на підставі договору або закону» [1].

Зазначимо, що передача (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав здійснюється фактично за одним із трьох варіантів згідно ч. 1 ст. 49 Закону, а саме передача (відчуження) у повному складі на території всіх держав світу; частково на окремі способи використання на території окремих держав світу; на всі способи використання на території окремих держав світу.

При цьому чомусь у вищезазначеній нормі не зазначено щодо можливості передачі майнових прав на об'єкти суміжних прав частково на території всіх держав світу, у зв'язку з чим вважається за доцільне доповнити вже згадану норму в цьому аспекті.

Важливим в аспекті розгляду та аналізу ч. 1 ст. 49 є момент виникнення суміжних прав, оскільки згідно з положенням цієї ж ч. 1 ст. 49 «Предметом договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права і об'єкти суміжних прав не можуть бути об'єкти і майнові права, яких не існувало на момент укладення договору» [1].

Переходячи до моменту виникнення суміжних прав зазначимо, що згідно ч. 1 ст. 36 Закону «1. Суміжні права виникають внаслідок факту: 1) кожного здійснення виконання; 2) вироблення фонограми; 3) вироблення відеограми; 4) першої трансляції програми організації мовлення» [1].

Відповідно моментом, починаючи з якого суб'єкт суміжних прав може розпоряджатися майновими правами на належний йому об'єкт суміжних прав є момент здійснення виконання для такого об'єкту суміжних прав як виконання, момент вироблення фонограми для такого об'єкту суміжних прав як фонограма, момент вироблення відеограми для такого об'єкту як відеограма та момент першої трансляції програми організації мовлення для такого об'єкту як програма організації мовлення.

При цьому зауважимо, що згідно ч. 2 ст. 36 Закону «2. Суміжні права і право власності на матеріальний, електронний (цифровий) об'єкт, в якому втілено (зафіксовано) об'єкт суміжних прав, не залежать один від одного. Відчуження матеріального, електронного (цифрового) об'єкта, в якому втілено об'єкт суміжних прав, не означає відчуження майнових прав на об'єкт суміжних прав і навпаки» [1].

Чому нами було зазначено вище про ч. 2 ст. 36 Закону?

Було зазначено, у зв'язку зі змістом самої ч. 1 ст. 49 Закону, оскільки вбачається невідповідність даної норми положенням ч. 2 ст. 36 Закону. Так, в ч. 1 ст. 49 Закону зазначено, що «1. Суб'єкт авторського права або суміжних прав може передати (відчужити) свої майнові права на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав, передбачені відповідно частиною першою статті 12, частиною першою статті 38, частиною першою статті 39, частиною першою статті 40 цього Закону будь-якій іншій особі у повному складі на території всіх держав світу або частково на окремі способи використання на території окремих держав світу, або на всі способи використання на території окремих держав світу. У разі передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав частково майнові права в обсязі, не передбаченому у договорі, є такими, що не передані (не відчужені)» [1]. При цьому, якщо далі проаналізувати зміст вищезазначеної ч. 1 ст. 49 Закону, а саме абзац другий «Предметом договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права і об'єкти суміжних прав не можуть бути об'єкти і майнові права, яких не існувало на момент укладення договору» [1], тобто предметом договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти, в тому числі і суміжних прав, є і об'єкти, і майнові права. При цьому в абзаці першому ч. 1 ст. 49 Закону мова про передачу і об'єкту авторського права, і об'єкту суміжних прав не йде. Мова йде лише про передачу майнових прав.

Таким чином, на наш погляд, існує як неузгодженість всередині самої ч. 1 ст. 49, так і, викликана у зв'язку із цим невідповідність ч. 2 ст. 36 Закону. На наш погляд, звичайно дана норма потребує викладу у новій редакції із виключенням можливості передачі об'єкту, в контексті даної роботи, суміжних прав. Договір про передачу об'єкту суміжних прав і договір про передачу майнових прав на об'єкт суміжних прав є різними за свою правовою природою.

Таким чином, предметом договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав є майнові права володільців таких прав. В основі

даного відчуження є належність таких прав їхнім суб'єктам (для первинних суб'єктів така належність виникає в момент виникнення суміжних прав в залежності від виду об'єкту) та передбачені законодавцем способи використання таких об'єктів в залежності від виду. Тобто, майнові права нерозривно пов'язані із способами використання, які передбачені діючим законодавством нашої держави.

Окрім цього, зазначимо, що вбачається доцільність в редагуванні і назви самої статті 49 Закону з метою її узгодження із змістом ст. 48 Закону. Адже, в ст. 48 Закону йдеться про договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав як форму розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав. Сама ж назва статті 49 звучить як «Передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав за договором» [1]. Тобто, виникає думка, що передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав може здійснюватися за якимось із ще видів договорів. Згадаємо, що згідно ч. 1 ст. 48 Закону «1. Розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав може здійснюватися на підставі: 1) трудового договору (контракту) - в частині умов щодо розподілу майнових прав на службовий твір або службове виконання, службову фонограму, службову відеограму; 2) договору про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; 3) договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав; 4) публічної ліцензії на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; 5) іншого правочину щодо розпоряджання майновими правами на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав» [1].

Допускаємо, що законодавець хотів охопити положенням ст. 49 Закону «Передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав за договором» і інші форми розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права та об'єкти суміжних прав.

При цьому, у зв'язку з цим виникає необхідність у співставленні запропонованої законодавцем назви ст. 49 Закону із іншими формами розпоряджання майновими правами, в тому числі, і на об'єкти суміжних прав.

Співставимо договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав із такою формою розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права та об'єкти суміжних прав як трудовий договір (контракт) – в частині умов щодо розподілу майнових прав на службовий твір або службове виконання, службову фонограму, службову відеограму.

Згідно ч. 2 ст. 14 Закону «2. Майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем» [1].

Аналізуючи вищезазначене положення зазначимо, що підґрунтям з набуття роботодавцем автоматично майнових прав на службовий твір, за загальним правилом, у повному складі з моменту створення твору є фактично трудові

відносини, в результаті яких створюється службовий твір, якщо виходити зі змісту ч. 2 ст. 14. Хоча, при цьому, зазначимо, що, на нашу думку, такі майнові права не можуть одразу передаватися до роботодавця, виходячи зі складу первинних суб'єктів суміжних прав, моменту виникнення майнових прав на об'єкти суміжних прав та виходячи з того, що створюється саме об'єкт права інтелектуальної власності і створення даного об'єкту виходить за межі правової природи трудових відносин.

Але, якщо виходити з логіки чинної ч. 2 ст. 14 Закону трудовий договір (контракт) – в частині умов щодо розподілу майнових прав на службовий твір або службове виконання, службове виконання, службову фонограму, службову відеограму відокремлений, за загальним правилом, наведеної ч. 2 ст. 14 Закону від інших форм розпоряджання майновими правами на об'єкти, в тому числі і суміжних прав.

Проте, враховуючи, зазначену нами думку щодо того, що передача майнових прав на службовий твір, враховуючи всі вищенаведені аргументи має відбуватися не за трудовим договором (контрактом) зазначимо, зокрема що одним із таких видів договорів може бути договір про передачу (відчуження) майнових прав на об'єкт суміжних прав. Специфікою даного договору буде створений службовий об'єкт.

Говорячи про таку форму розпоряджання майновими правами як договір про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав зазначимо, що згідно ч. 2 ст. 15 Закону «2. Майнові права на твір, створений за замовленням, переходять до замовника з моменту створення твору у повному складі, якщо інше не передбачено договором замовлення. Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент комп'ютерної програми), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом» [1].

Виходячи з викладеної ч. 2 ст. 15 Закону момент передачі майнових прав на створений за замовленням об'єкт, в тому числі, і суміжних прав відбувається, за загальним правилом з моменту створення твору. Тобто, як такої передачі (відчуження) майнових прав не відбувається згідно вищезазначеному положенню. При цьому, враховуючи суперечність в самій ч. 2 ст. 15 Закону в частині, що «Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент комп'ютерної програми), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом» [1], а також суб'єктний склад в контексті первинних суб'єктів, момент створення об'єкту права інтелектуальної власності вважаємо, що передача (відчуження) майнових прав все ж таки відбувається. Але при цьому, підгрунтям для такої (передачі) майнових прав є замовлення зі створення, в тому числі, і об'єкту суміжних прав.

Таким чином, договір про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкту суміжних прав є відмінним від договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти, в тому числі, і суміжних прав.

У зв'язку із зазначеним вище вбачається за доцільне внести зміни до самої назви ст. 49 Закону, виклавши її наступним чином «Договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права або об'єкти

суміжних прав».

Повертаючись до способів використання об'єктів суміжних прав, оскільки вони нерозривно пов'язані із майновими правами зазначимо, що згідно ч. 1 ст. 38 Закону «1. Суб'єкт суміжних прав на виконання має право використовувати виконання будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання, виконання іншими особами. Способами використання виконання є, зокрема: 1) публічне сповіщення незафіксованого виконання (прямий ефір); 2) фіксування у фонограмі чи відеограмі; 3) відтворення запису виконання; 4) включення зафіксованого виконання до складу іншого об'єкта авторського права або суміжних прав; 5) розповсюдження примірників запису виконання, зафіксованого у фонограмі чи відеограмі; 6) здавання в найм чи в позичку примірників запису виконання, зафіксованого у фонограмі, відеограмі, аудіовізуальному творі; 7) інтерактивне надання доступу до зафіксованого виконання; 8) імпорт оригіналу чи примірників запису виконання. Цей перелік не є вичерпним» [1].

При цьому згідно ч. 2 ст. 38 Закону «2. Майнові права на виконання, зазначені в частині першій цієї статті можуть бути передані (відчужені) іншій особі на підставі закону чи правочину повністю (на всі способи використання виконання на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання виконання на території всіх держав світу або на окремі способи використання виконання на території окремих держав світу, або на всі способи використання виконання на території окремих держав світу)» [1].

Тобто, передання (відчуження) майнових прав на виконання здійснюється на підставі закону чи правочину. Щодо передання (відчуження) майнових прав на підставі закону вважаємо, що очевидно законодавець мав на увазі такі випадки як перехід майнових прав на службовий твір до роботодавця, за загальним правилом, в момент створення службового твору у повному складі згідно ч. 2 ст. 14 Закону «2. Майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем» [1], а також перехід майнових прав на твір створений за замовленням до замовника з моменту створення замовлення у повному складі, за загальним правилом згідно ч. 2 ст. 15 Закону «2. Майнові права на твір, створений за замовленням, переходять до замовника з моменту створення твору у повному складі, якщо інше не передбачено договором замовлення. Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент комп'ютерної програми), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом» [1].

Щодо вищезазначених випадків переходу (відчуження) майнових прав як до роботодавця, так і до замовника, за загальним правилом, вважаємо, що майнові права не можуть бути автоматично передані (відчужені), виходячи із належності майнових прав первинним суб'єктам таких прав, а також моменту виникнення майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності. До

того ж ч. 1 ст. 48 Закону не зазначений серед наведених форм розпоряджання майновими правами. У зв'язку з чим, вбачається ще й додаткова неузгодженість із зазначеною нормою профільного Закону.

У зв'язку з чим, вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 2 ст. 38 Закону, шляхом виключення можливості передання (відчуження) майнових прав за законом.

Згідно ч. 1 ст. 39 Закону «1. Суб'єкт суміжних прав на фонограму має право на використання фонограми будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання фонограми іншими особами. Способами використання фонограми є, зокрема: 1) відтворення у будь-якій формі і будь-яким способом; 2) включення до аудіовізуального твору, відеограми, іншої фонограми; 3) розповсюдження примірників фонограми; 4) здавання в найм чи в позичку примірників фонограми; 5) інтерактивне надання доступу; 6) будь-яка видозміна; 7) публічне сповіщення; 8) імпорт примірників фонограми. Цей перелік не є вичерпним» [1].

Згідно ч. 2 ст. 39 Закону «2. Майнові права на фонограму, зазначені в частині першій цієї статті, можуть бути надані або передані (відчужені) іншій особі на підставі закону чи правочину повністю (на всі способи використання фонограми на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання фонограми на території всіх держав світу або на окремі способи використання фонограми на території окремих держав світу, або на всі способи використання фонограми на території окремих держав світу). Особа, яка набула майнові права на фонограму у повному складі або частково, є суб'єктом суміжних прав у межах набутих прав. Суб'єкт суміжних прав на фонограму має право надавати дозвіл на використання фонограми та розпоряджатися майновими правами на фонограму в інший спосіб, що не суперечить закону» [1].

У зв'язку з зазначеним вище та проведеним аналізом щодо ч. 2 ст. 38 Закону вважається за доцільне в подальшому внести зміни до ч. 2 ст. 39 Закону шляхом виключення можливості щодо передання (відчуження) майнових прав на підставі Закону.

Згідно ч. 1 ст. 40 Закону «1. Суб'єкт суміжних прав на відеограму має право на використання відеограми будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання відеограми іншими особами. Способами використання відеограми є, зокрема: 1) відтворення у будь-якій формі і будь-яким способом; 2) включення до аудіовізуального твору, відеограми, іншої відеограми; 3) розповсюдження примірників відеограми; 4) здавання в найм чи в позичку примірників відеограми; 5) інтерактивне надання доступу; 6) будь-яка видозміна; 7) публічне сповіщення; 8) публічне демонстрування; 9) імпорт примірників відеограми. Цей перелік не є вичерпним» [1].

Згідно ж ч. 2 ст. 40 Закону «2. Майнові права на відеограму, зазначені у частині першій цієї статті, можуть бути передані (відчужені) іншій особі на підставі закону чи правочину повністю (на всі способи використання відеограми на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання відеограми на території всіх держав світу або на окремі способи використання відеограми на території окремих держав світу, або на всі способи використання відеограми на території окремих держав світу). Особа, яка набула майнові права

на відеограму у повному складі або частково, є суб'єктом суміжних прав у межах набутих прав. Суб'єкт суміжних прав на відеограму має право надавати дозвіл на використання відеограми або розпоряджатися майновими правами на відеограму в інший спосіб, що не суперечить закону» [1].

Зазначимо, що так само як стосовно такого об'єкту суміжних прав як фонограма та проаналізованої нами ч. 2 ст. 38 Закону вважаємо, що передача (відчуження) майнових прав на зазначений об'єкт має відбуватися на підставі правочину, у зв'язку з чим, вважаємо за доцільне внести зміни у майбутньому до ч. 2 ст. 40 Закону, шляхом виключення можливості передачі (відчуження) майнових прав на підставі закону.

Переходячи до такого об'єкту суміжних прав як програма організації мовлення зазначимо, що згідно ч. 1 ст. 41 Закону «1. Суб'єкт суміжних прав на програму організації мовлення має право на використання програми організації мовлення будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання програми організації мовлення іншими особами. Способами використання програми організації мовлення є, зокрема: 1) публічне сповіщення; 2) ретрансляція; 3) фіксування; 4) відтворення запису програми організації мовлення; 5) розповсюдження примірників запису програми організації мовлення; 6) публічне демонстрування програми організації мовлення; 7) інтерактивне надання доступу. Цей перелік не є вичерпним» [1].

Згідно ч. 2 ст. 41 Закону «2. Майнові права на програму організації мовлення, зазначені в частині першій цієї статті, можуть бути передані (відчужені) іншій особі на підставі закону чи правочину повністю (на всі способи використання програми організації мовлення на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання програми організації мовлення на території всіх держав світу або на окремі способи використання програми організації мовлення на території окремих держав світу, або на всі способи використання програми організації мовлення на території окремих держав світу). Особа, яка набула майнові права на програму організації мовлення у повному складі або частково, є суб'єктом суміжних прав у межах набутих прав. Суб'єкт суміжних прав на програму організації мовлення має право надавати дозвіл на використання програми організації мовлення та розпоряджатися майновими правами на програму організації мовлення в інший спосіб, що не суперечить закону» [1].

Зауважимо, як вже вище зазначали з аналізу ч. 2 ст. 38 Закону вважаємо за доцільне в майбутньому внести зміни до ч. 2 ст. 41 Закону шляхом виключення можливості передачі (відчуження) майнових прав на програму організації мовлення на підставі закону.

Переходячи до ч. 2 ст. 49 Закону «2. Особа, яка набуває майнові права на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав, стає суб'єктом майнових прав у межах набутого нею обсягу майнових прав на такий об'єкт протягом визначеного законом строку чинності відповідних майнових прав на такий об'єкт. Умова договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав на інший, ніж передбачено законом строк чинності набутих майнових прав, є нікчемною. Особа, яка передає (відчужує) майнові права на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав, зобов'язана надати особі, яка набуває такі права, відомості про наявність

ліцензійних, субліцензійних договорів та інших прав і зобов'язань щодо прав, які передаються. Укладення договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права і об'єкти суміжних прав не впливає на чинність ліцензійних, субліцензійних договорів, які було укладено раніше, якщо інше не передбачено відповідним ліцензійним договором» [1] зазначимо, що в ч. 2 ст. 49 Закону йдеться про строк дії договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти, в тому числі, і суміжних прав, що обмежується, в свою чергу, строком чинності майнових прав на об'єкти суміжних прав.

Аналізуючи ч. 2 ст. 49 Закону вважається за доцільне доповнити зазначену редакцію статті в контексті надання інформації особі, що набуває такі майнові права щодо строку їх чинності, оскільки майнові права особи будуть діяти в межах даних строків.

Згідно, з положенням ч. 1, ч. 2, ч. 3, ч. 4 ст. 45 Закону строк чинності майнових прав на об'єкти суміжних прав, за загальним правилом, становить 50 років. Тобто, строк дії договору, що ми розглядаємо у даній роботі нерозривно зв'язаний зі строком чинності майнових прав на об'єкти суміжних прав.

При цьому виникає питання щодо форми надання такої інформації з приводу строків чинності на об'єкти суміжних прав, що передаються (відчужуються) за договором про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав, оскільки згідно ч. 3 ст. 36 Закону «3. Для виникнення і здійснення суміжних прав не вимагається виконання будь-яких формальностей. За відсутності доказів іншого, виконавцем, виробником фонограми, виробником відеограми вважаються особи, імена (найменування) яких зазначено у фонограмі, відеограмі та їх копіях або на упаковці, що містить примірники фонограми, відеограми» [1].

Отже, проаналізувавши загалом ст. 49 Закону приходимо до висновку, що фактично в положеннях даної статті мова йде лише про такі істотні умови договору як предмет та строк.

Звернемося у зв'язку з цим до правової регламентації даного питання за Цивільним кодексом України.

Зауважимо, що на відміну від ст. 49 Закону, яка має назву «Передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав за договором», ст. 1113 Кодексу сформульована наступним чином «Договір про передання майнових прав інтелектуальної власності». Згідно ч. 1 ст. 1113 Кодексу «1. За договором про передання майнових прав інтелектуальної власності одна сторона (особа, що є суб'єктом майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності) передає другій стороні частково або у повному складі ці права відповідно до закону та на визначених договором умовах. Предметом договору про передання майнових прав не можуть бути об'єкти і майнові права, яких не існувало на момент укладання договору» [3].

Аналізуючи вищезазначене положення Кодексу вважаємо також за доцільне виключити у майбутньому можливість передачі (відчуження) майнових прав на підставі закону з аргументів, що були нами наведені вище при аналізі схожого положення в профільному Законі, у зв'язку з чим, внести зміни у майбутньому до положень ч. 1 ст. 1113 Кодексу, а також внести зміни до даної ж норми в частині того, що предметом договору про передання (відчуження) майнових

прав є майнові права на такий об'єкт.

До речі, варто зауважити, що сама вищезазначена ч. 1 ст. 1113 Кодексу містить суперечності. Так, в абзаці першому ч. 1 ст. 1113 Кодексу мова йде про передачу прав «1. За договором про передання майнових прав інтелектуальної власності одна сторона (особа, що є суб'єктом майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності) передає другій стороні частково або у повному складі ці права відповідно до закону та на визначених договором умовах» [1], в абзаці ж другому ч. 1 ст. 1113 Кодексу мова йде про те, що «Предметом договору про передання майнових прав не можуть бути об'єкти і майнові права, яких не існувало на момент укладання договору» [1]. При цьому відповідно вбачається суперечність абзацу 2 ч. 1 ст. 1113 Кодексу самій назві статті, яка звучить як «Договір про передання майнових прав інтелектуальної власності».

Аналізуючи ч. 2 ст. 1113 Кодексу «2. Умови договору про передання майнових прав інтелектуальної власності на інший строк, ніж визначено законом, або що погіршують становище творця відповідного об'єкта або його спадкоємців порівняно із становищем, передбаченим цим Кодексом та іншим законом, чи обмежують право творця на створення інших об'єктів, є нікчемними» [3] зазначимо, що під строком, як нами вже було зазначено при розгляді відповідного положення у профільному Законі мається на увазі строк чинності суміжних прав, який за загальним правилом, становить 50 річний період.

Згідно ч. 4 ст. 1113 Кодексу «4. Майнові права інтелектуальної власності переходять до набувача за договором про передання майнових прав інтелектуальної власності з моменту його укладення, якщо інше не встановлено договором або законом. Майнові права інтелектуальної власності, набуття яких відповідно до положень цього Кодексу чи іншого закону пов'язується із їх державною реєстрацією, переходять до набувача за договором про передання майнових прав інтелектуальної власності з моменту такої державної реєстрації» [3].

Згідно ж ч. 1 ст. 1114 Кодексу « 1. Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності та договори, визначені статтями 1109, 1112 та 1113 цього Кодексу, не підлягають обов'язковій державній реєстрації. Їх державна реєстрація здійснюється на вимогу ліцензіара або ліцензіата у порядку, встановленому законом. Відсутність державної реєстрації не впливає на чинність прав, наданих за ліцензією або іншим договором, та інших прав на відповідний об'єкт права інтелектуальної власності, зокрема на право ліцензіата на звернення до суду за захистом свого права» [3].

Підсумовуючи положення ст. 1113 Кодексу узагальнимо, що дана стаття приділяє увагу таким істотним умовам договору про передання майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності як предмет договору та строк дії договору, інші ж істотні умови, на жаль, так само як і в профільному Законі залишилися поза змістом статті. В той же час, вважаємо, що сторони договору про передання (відчуження) майнових прав, в тому числі, і на об'єкти суміжних прав є більш визначеними за ч. 1 ст. 1113 Кодексу «1. За договором про передання майнових прав інтелектуальної власності одна сторона (особа, що є суб'єктом майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності) передає другій стороні частково або у повному складі ці права відповідно до закону та на визначених договором

умовах» [3].

У зв'язку із зазначеним вище вважається за доцільне введення як до положень Кодексу, так і до профільного Закону положення щодо типового договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності, в тому числі, і суміжних прав. Пропонується викласти положення наступним чином: «1. Уповноважені відомства або творчі спілки можуть затверджувати типові договори про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності. 2. Договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності може містити умови, не передбачені типовим договором про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності. Умови договору про передання (відчуження) майнових прав інтелектуальної власності на об'єкти прав інтелектуальної власності, укладеного з творцем об'єкта права інтелектуальної власності, що погіршують його становище порівняно з становищем, передбаченим законом або типовим договором, є нікчемними і замінюються умовами, встановленими типовим договором або законом». Зауважимо при цьому, що Кодекс містить статтю 1111, положення, якої присвячені типовому ліцензійному договору.

Окрім цього, з метою узгодження змісту ст. 49 Закону із ч. 2 ст. 48 Закону «2. Правочини щодо розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав вчиняються у письмовій (електронній) формі, крім договору про використання твору в періодичних виданнях (газетах, журналах, електронних засобах масової інформації тощо), які можуть укладатися в усній формі. У договорі щодо розпоряджання майновими правами на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав визначаються: 1) відомості, що дозволяють ідентифікувати відповідний об'єкт (назва та/або інші характерні ознаки); 2) обсяг майнових прав на відповідний об'єкт, що передаються (надаються) за договором; 3) розмір чи спосіб визначення плати (винагороди) або зазначення про безвідплатний характер договору» [1] вважається за доцільне доповнити зміст ст. 49 Закону положенням в частині необхідності зазначення про плату за договором чи зазначення про безвідплатний характер договору, а також внесення аналогічних доповнень і до змісту ст. 1113 Кодексу з метою узгодженості профільного Закону із Кодексом. При цьому зауважимо, що на наш погляд, даний вид договору може носити виключно платний характер, виходячи зі своєї правової природи. До того ж, згідно змісту ч. 1 ст. 48 Закону формою розпоряджання майновими правами на об'єкти, в тому числі, і суміжних прав є «інший правочин щодо розпоряджання майновими правами на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав» [1], яким, в свою чергу, може бути той же договір дарування.

Висновки і пропозиції. У зв'язку із проведеним розмежуванням у роботі договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти суміжних прав від інших форм розпоряджання майновими правами на об'єкти права інтелектуальної власності пропонується викласти назву статті 1113 Кодексу наступним чином: «Договір про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності».

Пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 49 Закону та викласти дане положення у наступній редакції: «1. Суб'єкт авторського права або суміжних прав може пе-

редати (відчужити) свої майнові права на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав, передбачені відповідно частиною першої статті 12, частиною першої статті 38, частиною першою статті 39, частиною першою статті 40 цього Закону будь-якій іншій особі у повному складі на території всіх держав світу або частково на окремі способи використання на території окремих держав світу, або на всі способи використання на території окремих держав світу за плату. У разі передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав частково майнові права в обсязі, не передбаченому у договорі, є такими, що не передані (не відчужені). Предметом договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права і об'єкти суміжних прав не можуть бути майнові права, яких не існувало на момент укладення договору».

Викласти ч. 1 ст. 1113 Кодексу в наступній редакції: «1. За договором про передання майнових прав інтелектуальної власності одна сторона (особа, що є суб'єктом майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності) передає другій стороні частково або у повному складі ці права на підставі договору та на визначених ним або законом умовах за плату. Предметом договору про передання майнових прав не можуть бути майнові права, яких не існувало на момент укладання договору».

Викласти ч. 2 ст. 38 Закону в наступній редакції: «2. Майнові права на виконання, зазначені в частині першій цієї статті, можуть бути передані (відчужені) іншій особі на підставі правочину повністю (на всі способи використання виконання на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання виконання на території всіх держав світу або на окремі способи використання виконання на території окремих держав світу, або на всі способи використання виконання на території окремих держав світу). Особа, яка набула майнові права на виконання у повному складі або частково, є суб'єктом суміжних прав у межах набутих прав. Суб'єкт права на виконання має право надати дозвіл та розпорядитися майновими правами на виконання в інший спосіб, що не суперечить закону».

Викласти ч. 2 ст. 39 Закону в наступній редакції: «2. Майнові права на фонограму, зазначені в частині першій цієї статті, можуть бути надані або передані (відчужені) іншій особі на підставі правочину повністю (на всі способи використання фонограми на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання фонограми на території всіх держав світу або на окремі способи використання фонограми на території окремих держав світу, або на всі способи використання фонограми на території окремих держав світу). Особа, яка набула майнові права на фонограму у повному складі або частково, є суб'єктом суміжних прав у межах набутих прав. Суб'єкт суміжних прав на фонограму має право надавати дозвіл на використання фонограми та розпоряджатися майновими правами на фонограму в інший спосіб, що не суперечить закону».

Викласти ч. 2 ст. 40 Закону в наступній редакції: «2. Майнові права на відеограму, зазначені в частині першій цієї статті, можуть бути передані (відчужені) іншій особі на підставі правочину повністю (на всі способи використання відеограми на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання відеограми на території всіх держав світу або на окремі способи використання відеограми на території окремих держав світу, або на всі способи

використання відеограми на території окремих держав світу). Особа, яка набула майнові права на відеограму у повному складі або частково, є суб'єктом суміжних прав у межах набутих прав. Суб'єкт суміжних прав на відеограму має право надавати дозвіл на використання відеограми або розпоряджатися майновими правами на відеограму в інший спосіб, що не суперечить закону».

Викласти ч. 2 ст. 41 Закону в наступній редакції: «2. Майнові права на програму організації мовлення, зазначені в частині першій цієї статті, можуть бути передані (відчужені) іншій особі на підставі правочину повністю (на всі способи використання програми організації мовлення на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання програми організації мовлення на території всіх держав світу або на окремі способи використання програми організації мовлення на території окремих держав світу, або на всі способи використання програми організації мовлення на території окремих держав світу). Особа, яка набула майнові права на програму організації мовлення у повному складі або частково, є суб'єктом суміжних прав у межах набутих прав. Суб'єкт суміжних прав на програму організації мовлення має право надавати дозвіл на використання програми організації мовлення та розпоряджатися майновими правами на програму організації мовлення в інший спосіб, що не суперечить закону».

Викласти ч. 2 ст. 49 Закону в наступній редакції: «2. Особа, яка набуває майнові права на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав, стає суб'єктом майнових прав у межах набутого нею обсягу майнових прав на такий об'єкт протягом визначеного законом строку чинності відповідних майнових прав на такий об'єкт. Умова договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав на інший, ніж передбачено законом строк чинності набутих майнових прав, є нікчемною. Особа, яка передає (відчужує) майнові права на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав, зобов'язана надати особі, яка набуває такі права, відомості, пов'язані із ідентифікацією об'єкта (в тому числі, строки чинності майнових прав на такий об'єкт), наявність ліцензійних, субліцензійних договорів та інших прав і зобов'язань щодо прав, які передаються. Укладення договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права і об'єкти суміжних прав не впливає на чинність ліцензійних, субліцензійних договорів, які було укладено раніше, якщо інше не передбачено відповідним ліцензійним договором».

Окрім цього вважається доцільним введення до змісту як ст. 49 профільного Закону, так і до змісту ст. 1113 Кодексу положення про невідчужуваність особистих немайнових прав і їх належність творцеві.

Список використаної літератури

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855.
2. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
3. Цивільний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
4. Іваночко І. Б., Паєнок А. О. Правова характеристика договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності як підстави для виникнення правонаступництва щодо майнових авторських прав. Право і суспільство. 2021. № 5. С. 55-64. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/5_2021/10.pdf.

References

1. On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855 [in Ukrainian].
2. Constitution of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
3. Civil Code of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].
4. Ivanochko I. B., Payenok A. O. (2021). Legal characteristics of the contract on the transfer of exclusive property rights of intellectual property as a basis for the emergence of legal succession regarding property copyrights. Law and society. No. 5. P. 55-64. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/5_2021/10.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.10.2024 р.

N. H. Pecherova, Candidate of Juridical Sciences, Doctoral Student
National Academy of Sciences of Ukraine
V. M. Koretsky Institute of State and Law
4 Triochsviatytelska St, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: mrs.pecherova@gmail.com

PECULIARITIES OF THE CONTRACT ON THE TRANSFER (ALIENATION) OF PROPERTY RIGHTS TO OBJECTS OF ADJACENT RIGHTS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary

The work is devoted to consideration of the peculiarities of the contract on the transfer (alienation) of property rights to objects of related rights under the legislation of Ukraine. An agreement on the transfer (alienation) of property rights to objects, including related rights, is one of the forms of disposition of property rights along with such forms of disposition, for example, as a license agreement for the use of an object of copyright or an object of related rights, a public license for the use of an object of copyright or an object of related rights, an agreement on the creation to order and use of an object of copyright or an object of related rights, an employment contract (contract) - in terms of the conditions for the distribution of property rights to service work or service performance, service phonogram, service videogram, other transaction regarding the disposal of property rights to the object of copyright or the object of related rights. In contrast to the above-mentioned forms of disposal of property rights, including for objects of adjacent rights, the contract on the transfer (alienation) of property rights for objects of adjacent rights is a form of disposal that does not provide for the provision of the corresponding property rights for use, we are talking about the transfer (alienation) of such property rights in whole or in part from one subject of property rights, including objects of adjacent rights, to another subject who receives the corresponding property rights. Note that the term "alienation" appears in the specific Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights", in the Civil Code of Ukraine this term is not used alongside the name of the contractual structure. We believe that the use of this term in the contractual construction allows us to immediately understand the legal nature of this form of disposition, because the transfer of property rights can also be understood as the transfer of use.

Note that in the work, considerable attention is paid to distinguishing the contract on the transfer (alienation) of property rights to objects, including related rights, from other forms of disposal. The reason for this is the setting of the title of the article of the relevant Law (which we mentioned above) not as an agreement on the transfer (alienation) of property rights to objects

of copyright and related rights, but as "Transfer (alienation) of property rights to objects, objects of copyright or objects of related rights under the contract", as well as the legal nature of such forms of disposal of property rights as an employment contract (contract) - in terms of conditions for the distribution of property rights to an official work or official performance, official phonogram, official videogram and an agreement on the creation to order and use of an object of copyright or an object of related rights. When making this distinction, the author draws attention to the moment of emergence of property rights, including related rights of primary subjects, and the legal basis for the emergence of legal relations under each of the above-mentioned forms of disposition. The above-mentioned forms of disposition are not the same as a contract on the transfer (alienation) of property rights, including on objects of adjacent rights. At the same time, analyzing the provisions of the relevant Law on the grounds for the transfer (alienation) of property rights, including related rights, the author advocates the point of view that such transfer (alienation) can only take place on the basis of a deed.

In addition, the author conducts a thorough analysis of the provisions of both the relevant Law and the Civil Code of Ukraine for the purpose of mutual agreement and determination of the essential conditions of this type of contract. Thus, as a result of the work carried out by the author, a conclusion is drawn regarding the need to exclude the object of intellectual property rights from the subject of the contract on the transfer (alienation) of property rights, because it is not the object of intellectual property rights that is transferred under this type of contract, but the property rights to the corresponding object. Object, which in turn are related to the ways of using this or that object. The list of these methods of use for one or another object of related rights is not exhaustive and includes a corresponding list of methods of use. That is why the transfer (alienation) of property rights can take place both completely and partially. And accordingly, property rights to the object, including related rights, that were not transferred under this type of contract are considered to be those that remained with their subject (owner). In addition, attention is paid to the term of validity of the contract analyzed in this work, comparing it with the general term of validity of property rights to objects of adjacent rights.

Based on the results of the research, the author proposed a number of new revisions of the articles of both the Civil Code of Ukraine and the relevant Law, as well as the introduction of provisions on the standard contract on the transfer (alienation) of property rights to objects of law to both the Civil Code of Ukraine and the relevant Law intellectual property, as well as changing the very name of the article of the Civil Code of Ukraine to "Agreement on transfer (alienation) of property rights to objects of intellectual property law".

Finally, let us note that such scientists as I. Ye. Yakubivskyi, I. B. Ivanochko and A. O. Payenok dealt with issues related to the topic presented in the article and others.

Keywords: objects of contiguous rights, property rights, methods of using objects of contiguous rights, property rights as the subject of a contract on the transfer (alienation) of property rights to objects of contiguous rights under the legislation of Ukraine, the term of validity of the contract on transfer (alienation) of property rights to objects of related rights according to the legislation of Ukraine, the term of validity of property rights to objects of related rights according to the legislation of Ukraine, a standard agreement on the transfer (alienation) of property rights to objects of intellectual property rights.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.316217
УДК 347.787 (477)

І. Є. Якубівський, докт. юрид. наук, професор
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра цивільного права та процесу
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: yakubivskyy@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-5322-249X

ТВОРИ АРХІТЕКТУРИ ТА ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Актуальність дослідження проблем авторського права на твори архітектури обумовлена посиленням ролі інтелектуальної власності як важливого чинника економічного та соціального розвитку, а також процесом оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства у напрямку його наближення до європейських стандартів. Твори архітектури не одразу стали об'єктами авторсько-правової охорони, проте станом на сьогодні закріплені в якості таких як в міжнародних актах, так і на рівні національного законодавства більшості сучасних країн світу. Це породжує питання щодо авторсько-правової природи твору архітектури та його місця серед об'єктів авторського права. Ці питання вже ставали предметом наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних науковців, проте станом на сьогодні вони так і не отримали остаточного вирішення. У статті звернуто увагу на те, що законодавство України, так само, як і Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів та законодавство багатьох інших країн, визнає об'єктами авторського права, з одного боку, самі твори архітектури і, з іншого боку, креслення, ілюстрації, пластичні твори та ін., що стосуються архітектури (будівництва). Наведено аргументи на користь такого підходу та доцільності його збереження в законодавстві України. Наголошено на недоцільності віднесення твору архітектури до творів образотворчого мистецтва. Зроблено висновок, що в системі об'єктів авторського права твори архітектури разом із творами містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтного дизайну, утворюють відносно самостійну групу, проте в межах цієї групи становлять окремий вид. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавчого визначення твору архітектури. Проведено розмежування твору архітектури, з одного боку, та проєктної документації, будівлі, споруди тощо як матеріальних об'єктів, у яких виражено такий твір.

Ключові слова: інтелектуальна власність; авторське право; об'єкт авторського права; оригінальність; об'єктивна форма вираження; твір архітектури; проєктна документація; будівля; споруда; твір образотворчого мистецтва.

Постановка проблеми. Сучасне авторське право охороняє широке коло результатів духовної творчості людини в таких галузях, як література, різні види мистецтва, наука тощо. До кола об'єктів авторського права належать, зокрема твори архітектури. Закріплення такого виду об'єктів авторського права, як твори архітектури, вимагає вирішення питання про те, що таке твір архітектури з позиції авторського права, та яке його місце в системі об'єктів авторсько-правової охорони. Вирішення означених вище та пов'язаних з ними питань є необхідним

© І. Є. Якубівський, 2024

в умовах оновлення законодавства України у сфері авторського права у напрямі його європеїзації, що виразилося, насамперед, у прийнятті у 2022 році нового Закону України «Про авторське право і суміжні права». Триваючий зараз процес оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України передбачає, у тому числі, модернізацію положень Книги 4 «Право інтелектуальної власності», включаючи ті, що стосуються авторського права та його об'єктів, що посилює актуальність проблематики авторсько-правової охорони творів архітектури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику авторського права на твори архітектури досліджували такі науковці, як А. О. Вербицька, Є. А. Греков, Н. М. Мироненко, Л. І. Работягова, Х. Ю. Тарасенко, А. С. Штефан, О. С. Яворська та ін. Проте, у роботах зазначених авторів питання про сутність твору архітектури та його місце серед інших видів об'єктів авторського права не отримали остаточного вирішення, а, відтак, існує потреба у подальшому їх дослідженні.

Мета статті полягає у виявленні, аналізі та вирішенні основних теоретико-прикладних проблем, пов'язаних із визначенням поняття твору архітектури та його місця в системі об'єктів авторського права, а також у формулюванні пропозицій щодо удосконалення законодавства України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Твори архітектури як окрема категорія об'єктів авторського права почали користуватися правовою охороною не одразу. Це можна простежити як на рівні міжнародних актів у сфері авторського права, так і в національному законодавстві різних країн.

У первісному тексті Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів 1886 року [1] серед видів літературних та художніх творів називалися лише ілюстрації, географічні карти, плани, ескізи і пластичні твори, що відносяться до географії, топографії, архітектури або наук, тоді як твори архітектури в цьому переліку не фігурували. Останні з'явилися лише у Берлінському акті Бернської конвенції 1908 року [2], причому такі види творів, як ілюстрації, плани, ескізи і пластичні твори, що відносяться до архітектури, були залишені. Даний підхід був збережений і в наступних редакціях Бернської конвенції. Відповідно до діючої редакції ст. 2(1) Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів [3], поняття «Літературні і художні твори» охоплює, з одного боку, малюнки, твори живопису, архітектури, скульптури, графіки і літографії і, водночас, ілюстрації, географічні карти, плани, ескізи і пластичні твори, що відносяться до географії, топографії, архітектури або наук.

На рівні національного законодавства окремих країн закріплення творів архітектури, як окремої категорії об'єктів авторського права теж відбулося не одразу. Наприклад, Авторський закон Австрії 1895 р., який певний час діяв на окремих територіях Західної України, відносив до творів літератури і мистецтва твори образотворчого мистецтва, зокрема «малюнки, рисунки, пляни та начерки для архітектонічних робіт». Причому містилося застереження, що «твори будівельної штуки сюди не належать» [4, с. 919-920].

У праві Великобританії «художні твори архітектури» (architectural work of art) як різновид художніх творів вперше були передбачені Законом про авторське право 1911 року [5]. Стаття 4 чинного на даний час Закону про авторське право, патенти і дизайн 1988 року [6] відносить до поняття «художні твори», з одного боку твори архітектури, що є будівлею або моделлю для будівлі, і, з другого

боку, графічні твори, зокрема будь-який малюнок, рисунок, діаграма, карта, діаграма чи план. Особливістю права Великобританії, було і залишається те, що поняття «твір архітектури» стосується лише тривимірних об'єктів – будівель та їх макетів (моделей). У свою чергу, плани (креслення) об'єкта архітектури за Законом 1911 року охоронялися як літературні твори, а за чинним Законом 1988 року охороняються як графічні твори.

У США твори архітектури як окремий об'єкт авторського права почали охоронятися лише після прийняття у 1990 році Закону про охорону авторського права на твори архітектури (Architectural Copyright Protection Act), який був спрямований на приведення законодавства США у відповідність до вимог Бернської конвенції [7, с. 873-874]. Відтак, у діючій редакції Глави 17 Зводу законів США (U.S.C.) до творів, які охороняються авторським правом, віднесено, зокрема твори живопису, графіки та скульптури (§ 102 (a)(5) U.S.C.) та архітектурні твори (§ 102 (a)(8) U.S.C.). При цьому у § 101 U.S.C. закріплено визначення відповідних понять. Архітектурний твір – це проєкт будівлі, втілений у будь-якому матеріальному носії вираження, включаючи будівлю, архітектурні плани чи креслення. Твір включає загальну форму, а також розташування та композицію просторів і елементів у дизайні, але не включає окремі стандартні елементи. У свою чергу, до творів живопису, графіки та скульптури належать двовимірні та тривимірні твори образотворчого, графічного та прикладного мистецтва, фотографії, гравюри та художні репродукції, карти, глобуси, діаграми, схеми, макети та технічні креслення, у тому числі, архітектурні плани [8]. Як зазначають американські дослідники, архітектурний дизайн, втілений у будівлі, отримує лише обмежений захист, який надається архітектурному твору відповідно до 17 U.S.C. § 102(a)(8). Дизайн, втілений у будь-якому матеріальному носії вираження, крім будівлі (наприклад, архітектурні плани та макети), має «подвійний» захист. Закони США надають архітектору одне авторське право на архітектурний твір, а інше – на плани чи креслення відповідно до 17 U.S.C. § 102(a)(5). Копіювання може порушувати одне або обидва ці авторські права [9, с. 19].

Відповідно до ст. L112-2 Кодексу інтелектуальної власності Франції [10] творами у розумінні цього Кодексу вважаються, зокрема твори малюнка, живопису, архітектури, скульптури, гравюри, літографії і, з іншого боку, плани, ескізи та пластичні роботи, що стосуються географії, топографії, архітектури та науки.

Схожі підходи зустрічаємо і в законодавстві інших країн, таких як Грузія (ст. 6 Закону Грузії «Про авторське право і суміжні права» [11]), Литва (ст. 4 Закону Литовської Республіки «Про авторське право і суміжні права» [12]), Молдова (ст. 7 Закону Республіки Молдова «Про авторське право і суміжні права» [13], Німеччина (ст. 2 Закону про авторське право і суміжні права Німеччини [14]) та ін.

Законодавство України у сфері авторського права теж ґрунтується на подібній позиції.

Згідно із п. 1 ч. 1 ст. 433 ЦК України [15], до творів, що є об'єктами авторського права, належать, з одного боку, твори архітектури (абз. 7) і, з іншого боку, ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються, зокрема архітектури (абз. 10).

Відповідно до ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» [16], об'єктами авторського права є, зокрема твори архітектури, містобудування,

садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень (п. 11) і, водночас, ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, будівництва та інших сфер діяльності (п. 15).

Такий же підхід відтворений і в ЗУ «Про архітектурну діяльність» [17], відповідно до ст. 29 якого, об'єктами авторського права в галузі архітектури є твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва, а також плани, креслення, пластичні твори, ілюстрації, карти та ескізи, що стосуються архітектури.

Отже, законодавство України про авторське право і про архітектурну діяльність визнає об'єктами авторського права у сфері архітектури:

- по-перше, самі твори архітектури (абз. 7 п. 1 ст. 1 ст. 433 ЦК України, п. 11 ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про авторське право і суміжні права»);

- по-друге, креслення, пластичні твори та ін., що стосуються архітектури (будівництва) (абз. 10 п. 1 ст. 1 ст. 433 ЦК України, п. 15 ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про авторське право і суміжні права»).

У зв'язку із цим, постає питання про правильність такого законодавчого регулювання. У літературі щодо цього висловлені різні точки зору.

Так, Є. А. Греков наголошує на невідповідності теоретичним розробкам положень чинного законодавства, які визначають два самостійні об'єкти авторського права в галузі архітектурної діяльності: по-перше, твори архітектури, та, по-друге, ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються архітектури. На думку дослідника, наведений розподіл суперечить нематеріальній сутності твору, яка визнана та обґрунтована в доктрині авторського права [18, с. 9].

На противагу такій позиції, Х. Ю. Тарасенко вважає аргументованим підхід законодавця щодо розподілу об'єктів авторського права на твори архітектури та ілюстрації, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються архітектури. Такий поділ, на думку вченої, зумовлений особливими вимогами щодо об'єктів для поширення на них правового режиму твору архітектури. Йдеться, зокрема про відповідність конкретного об'єкту (змістовних чи зовнішніх його характеристик) вимогам державних будівельних норм, містобудівної документації як подальша умова їх реального втілення на конкретній земельній ділянці в межах населеного пункту чи території України та подальшого використання за цільовим призначенням суспільством [19, с. 102].

Стосовно зазначеного вище варто відзначити, що, як було показано вище, подібний підхід до визначення об'єктів авторсько-правової охорони у сфері архітектури міститься у міжнародних актах та законодавстві багатьох іноземних держав. Тобто, законодавство про авторське право України у цьому питанні, загалом, базується на положеннях Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів та корелює із підходами, які відображені у національному законодавстві багатьох розвинених країн.

Варто зазначити, що подібний підхід сформувався історично: спочатку об'єктами охорони авторським правом виступали як такі креслення, плани, проєкти у сфері архітектури. Але, в такому варіанті авторсько-правова охорона результатів творчої праці архітекторів, фактично, зводилася до заборони

несанкціонованого копіювання та деяких інших способів використання самих цих креслень (планів, проєктів тощо) як графічних творів. Як зазначається в літературі, до прийняття у 1990 році у США Закону про охорону авторського права на твори архітектури, автор архітектурного проєкту не мав права захисту авторських прав, якщо будівельну споруду було побудовано за оригінальними кресленнями та специфікаціями або за допомогою перегляду самої будівлі, за умови, що креслення та специфікації не були скопійовані. Порушники могли копіювати будівлі, не побоюючись, що проти них будуть вжиті заходи [20, с. 713].

Наведене вище дає підстави для висновку про відсутність достатніх підстав для зміни законодавства України про авторське право у напрямку вилучення з кола охоронюваних об'єктів ілюстрацій, карт, планів, креслень, ескізів, пластичних творів, що стосуються архітектури (будівництва). Хоча виокремлення зазначених об'єктів правової охорони поряд із творами архітектури не є бездоганним варіантом з позиції «теоретичної чистоти», проте такий варіант є виправданим із практичної точки зору, оскільки надає архітекторам ширші можливості правової охорони результатів їхньої творчої діяльності. Адже в такому випадку порушенням авторських прав буде вважатися не тільки використання виражених в архітектурному творі архітектурних рішень щодо просторової, планувальної, функціональної організації, зовнішнього вигляду й інтер'єру об'єкта архітектури, але і, до прикладу, відтворення креслень, планів, макетів тощо у друкованих виданнях, розміщення на вебсайтах в мережі Інтернет тощо. Зрештою, створені архітектором ескізи, креслення, макети тощо можуть в подальшому і не бути реалізованими в проєктній документації та (або) в об'єкті архітектури (у тому числі через невідповідність державним будівельним нормам, містобудівній документації). Але, це не повинно позбавляти архітектора правової охорони ескізів, креслень, макетів як таких від їх несанкціонованого використання третіми особами.

Щодо поняття твору архітектури в законодавстві України, то його нормативне визначення міститься у ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» твору архітектури – твір у галузі спорудження будівель, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних утворень у формі креслення, ескізів, моделей, збудованих будівель чи споруд, планів населених пунктів тощо (п. 57).

В літературі запропоновані доктринальні дефініції твору архітектури. Так, Є. А. Греков дійшов висновку, що в галузі архітектурної діяльності існує єдиний об'єкт авторського права – твір архітектури, під яким дослідник запропонував розуміти авторський задум щодо просторової, планувальної, функціональної організації, зовнішнього вигляду й інтер'єрів об'єкта архітектури або його частини, створений автором у процесі його творчої діяльності та втілений в одній або в кількох із наступних форм: креслення архітектурної частини проекту, зафіксовані у матеріальній або електронній формі; макет або електронна модель об'єкта архітектури; об'єкт архітектури (крім малих архітектурних форм) [18, с. 4, 10].

У свою чергу, А. В. Вербицька пропонує два розуміння твору архітектури: через призму архітектурної діяльності і з позиції авторського права. На думку дослідниці, твір архітектури через призму авторського права – це специфічний

об'єкт авторського права, в якому матеріалізується авторський задум та рішення, що безпосередньо стосується архітектурного мистецтва (креслення, плани, макети, споруди, будівлі тощо), який може бути практично реалізований у процесі архітектурної діяльності [21, с. 209].

Важко погодитися із доцільністю виокремлення двох різних значень твору архітектури – з позиції авторського права і з позиції законодавства про архітектурну діяльність. Такий підхід призведе до розмивання суті цього поняття і не сприятиме чіткому і однозначному його розумінню на практиці. Законодавство про авторське право має оперувати єдиним поняттям «твір архітектури» і закріплювати режим правової охорони такого твору як об'єкта авторського права. При цьому норми, які стосуються авторських прав на твори архітектури, мали би бути закріплені у ЗУ «Про авторське право і суміжні права», а не, як сьогодні, бути розпорошеними по різних законах: частина – у ЗУ «Про авторське право і суміжні права», частина – в ЗУ «Про архітектурну діяльність». Це лише призводить до термінологічних та інших колізій у правовому регулюванні. У свою чергу, законодавство про архітектурну діяльність регулює останню як вид діяльності, оперуючи таким поняттям, як «об'єкт архітектури». Відповідно, у законодавстві про архітектурну діяльність не повинно міститися якогось іншого розуміння твору архітектури, так само, як в законодавство про авторське право не потрібно додатково вводити ще поняття «об'єкт архітектури».

Не зовсім правильним видається також розкриття сутності твору архітектури через поняття «авторський задум». Власне, поняття «авторський задум» вживається для позначення сформованих у свідомості автора образів, думок тощо, які не виражені в будь-якій об'єктивній формі. У цьому відношенні «авторський задум» є поняттям, яке у певному сенсі протиставляється твору, відмінне від нього, оскільки позначає те́, що авторським правом не охороняється. З іншого боку, авторський задум, будучи вираженим у будь-якій об'єктивній формі, трансформується у твір – об'єкт авторського права.

З цих міркувань більш правильним є підхід, закріплений у ЗУ «Про авторське право і суміжні права», відповідно до якого в основі визначення поняття «твір архітектури» лежить родове щодо нього, більш загальне поняття – «твір». До речі, чинний ЗУ «Про авторське право і суміжні права», на відміну від попереднього профільного закону, закріпив законодавче визначення поняття «твір» та такої його конститутивної ознаки, як «оригінальність». Виходячи із цього визначення, ознаками твору як об'єкта авторського права є:

- оригінальність – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору;

- сфери творчої діяльності, в яких може бути створено твір – наука, література, мистецтво тощо;

- об'єктивна форма вираження – письмова, усна, матеріальна, електронна тощо.

Відтак, твір архітектури, будучи видом твору, має усі ті самі ознаки, що і будь-який твір, який охороняється авторським правом. З іншого боку, будучи видом твору, твір архітектури має низку видових відмінностей, які відрізняють його від інших творів. Із наведеної вище законодавчої дефініції твору архітектури випливають такі видові ознаки твору архітектури:

- сфера (галузь) творчої діяльності – спорудження будівель, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних утворень;

- форми вираження – креслення, ескізи, моделі, збудовані будівлі чи споруди, плани населених пунктів тощо.

Щодо першої із зазначених видових ознак, то тут законодавство є не достатньо послідовним. Адже, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», об'єктами авторського права є твори архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень (п. 11). Тобто в переліку об'єктів авторського права твори архітектури названі в одному пункті поряд із творами містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень, що дозволяє припустити, що в даному випадку законодавець розглядає перелічені види творів як окрему групу в системі об'єктів авторського права. Види творів, що належать до цієї групи, об'єднує два моменти.

По-перше, наявність в них, крім художнього (естетичного), також прикладного (утилітарного) елемента. Будівлі, споруди, парки та інші об'єкти, в яких врешті втілюються твори, перелічені в п. 11 ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», призначені для задоволення конкретних утилітарних потреб людини. Це відрізняє їх від творів образотворчого мистецтва, таких як твори живопису, графіки, скульптури, які мають художньо-естетичну природу і практично позбавлені утилітарного елемента. У цьому аспекті звертає на себе увагу те, що в ст. 433 ЦК України твори архітектури передбачені в одному абзаці поряд із творами живопису, скульптури та графіки. З цього формально може випливати висновок про певну однорідність зазначених об'єктів з позиції системи об'єктів авторського права, що певною мірою підтверджується на рівні науково-практичних коментарів до ст. 433 ЦК України, де твори живопису, архітектури, скульптури та графіки розглядаються в якості однієї групи об'єктів авторського права – творів образотворчого мистецтва [22, с. 317; 23, с. 586; 24, с. 115]. Проте ЗУ «Про авторське право і суміжні права» містить інший підхід – в переліку видів творів, які є об'єктами авторського права (ч. 1 ст. 6), твори образотворчого мистецтва та твори архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень подані окремими пунктами. Закріплені у ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» визначення понять «твір образотворчого мистецтва» та «твір архітектури» теж вказують на самостійність цих категорій об'єктів. Це відповідає доктринальним позиціям, представленим у дисертаційних дослідженнях, присвячених проблематиці авторського права та твори образотворчого мистецтва [25, с. 4] та твори архітектури [18, с. 8-10; 21, с. 81-95].

З огляду на вищесказане, твори архітектури не мають відноситися до творів образотворчого мистецтва. У цьому відношенні ст. 433 ЦК України потребує приведення її у відповідність до ЗУ «Про авторське право і суміжні права» шляхом відмежування творів архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень від творів образотворчого мистецтва (живопис, графіка, скульптура) та закріплення їх окремим абзацом в ч. 1 ст. 433 ЦК України.

По-друге, твори архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень стосуються об'єктів, які прив'язані до відповідних зе-

мельних ділянок (будівлі, споруди, парки тощо), і розраховані, як правило, на їх одноразове використання. Це відрізняє зазначені об'єкти від творів ужиткового (декоративно-прикладного) мистецтва, які втілюються у певних рухомих речах (посуд, килими, ювелірні вироби і т.д.), виготовлених ручним чи промисловим способом, що допускає у тому числі їх багаторазове використання.

В межах групи об'єктів авторського права, передбаченої у п. 11 ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» закон виокремлює такі їх види, як твори архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень. В літературі переважає підхід, відповідно до якого твори архітектури, твори містобудування та твори садово-паркового мистецтва розглядаються в якості окремих категорій об'єктів авторського права [21, с. 85; 26, с. 33; 27, с. 128; 28, с. 110; 29, с. 17]. Трапляються, однак, роботи, в яких пропонується інше бачення [19, с. 102, 187; 30, с. 13]. Проте є підстави підтримати першу із наведених позицій, оскільки вона враховує специфіку архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтного дизайну як відносно самостійних сфер творчої діяльності, що, відповідно, обумовлює особливості і результатів цих видів творчої діяльності. Отже, твори містобудування, садово-паркового мистецтва, та ландшафтних утворень є самостійними по відношенню до творів архітектури видами творів.

У законодавчому визначенні твору архітектури зазначено, що це «твір у галузі спорудження будівель». Тобто серед об'єктів, яких може стосуватися твір архітектури, не названо споруди. У законодавстві про архітектурну діяльність серед об'єктів архітектури розмежовуються будівлі і споруди. Відповідно, твір архітектури може стосуватися не тільки будівель, але й споруд (мости, естакади, тунелі, дамби тощо). Наприклад, в зарубіжній судовій практиці відомі кейси, де йшлося про авторське право на такі об'єкти, як мости [31], плавальні басейни [32, с. 79-80]. В Україні такі об'єкти, як мости, відкриті басейни, належать до інженерних споруд [33], проте це не повинно позбавляти їх авторсько-правової охорони як творів архітектури.

Однією із видових ознак твору архітектури є форми його об'єктивного вираження. Враховуючи стадійність створення об'єкта архітектури, його може бути виражено в електронній формі (наприклад, ескіз майбутнього об'єкта архітектури, записаний у вигляді файлу на жорсткому диску комп'ютера), у письмовій формі (наприклад, креслення у підготовленій проєктній документації), у речовій формі (наприклад, у збудованому об'єкті архітектури).

Свого часу у літературі було висловлено позицію, що твори архітектури як об'єкти авторського права можуть бути втілені виключно в таких об'єктивних формах (причому один твір архітектури може бути втілений в одній або одночасно в кількох із вказаних форм): кресленнях архітектурної частини проекту, зафіксованих у матеріальній або електронній формі; макеті або електронній моделі об'єкта архітектури; об'єкті архітектури (крім малих архітектурних форм) [18, с. 4].

Загалом, наведена позиція враховує ті можливі форми об'єктивного вираження твору архітектури, які є актуальними станом на теперішній час. Проте обмежувати на рівні закону можливі об'єктивні форми вираження твору архітектури є недоцільним з огляду на те, що розвитком техніки і технологій

можуть з'явитися нові варіанти об'єктивного вираження твору архітектури.

Враховуючи наведене вище, законодавча дефініція поняття «твір архітектури» у п. 57 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» потребує внесення змін і, з урахуванням викладеного вище, може бути сформульована так: «твір архітектури – твір у галузі спорудження будівель та споруд у формі креслення, ескізів, моделей, збудованих будівель чи споруд тощо».

У літературі слушно звертається увага на те, що один і той самий твір архітектури може існувати в різних об'єктивних формах вираження, які не становлять окремих об'єктів авторського права [18, 9-10; 29, с. 17]. Трапляться, однак, роботи, в яких твором архітектури пропонується вважати будівлі, споруди, проекти, рисунки, креслення, плани та макети, підготовлені для їх спорудження [34, с. 158]; креслення, а саме генеральний план, принципові рішення з вертикального планування, благоустрою та озеленення; плани фундаментів, поверхів, фасади, розрізи будинків та споруд, інтер'єри основних приміщень [30, с. 18]; будівлі, споруди (чи їх комплекси) та проектну документацію [19, с. 26, 97-98].

З цього приводу варто наголосити на необхідності розмежування самого твору архітектури та об'єктивної форми його вираження. Твір архітектури – це нематеріальний результат творчої діяльності автора, виражений в об'єктивній формі (креслення, макет, збудований об'єкт тощо). Проте останні не можуть ототожнюватися з самим твором архітектури. Загальноприйнятим є визнання нематеріальної природи об'єктів права інтелектуальної власності [35, с. 367-370; 36, с. 55-56], до яких відносяться і твори архітектури. Це прямо передбачено у ЦК України, глава 15 якого відносить об'єкти права інтелектуальної власності до нематеріальних благ. Проєктна документація, збудована будівля чи споруда – це матеріальні об'єкти, в яких виражено (втілено) твір архітектури. Ставити знак рівності між твором архітектури і такими матеріальними об'єктами, – це те саме, що ототожнювати літературний твір із примірником книги, придбаним у книжковій крамниці, чи, скажімо, комп'ютерну програму із диском, на якому вона записана.

Вищезазначене розмежування має важливе правове значення. Адже, відповідно до ст. 419 ЦК України, ст. 10 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», авторське право і право власності на матеріальний, електронний (цифровий) об'єкт, в якому втілено (зафіксовано) твір, не залежать одне від одного. Відчуження матеріального, електронного (цифрового) об'єкта, в якому втілено (зафіксовано) твір, не означає передання (відчуження) майнових прав на твір і навпаки.

Наприклад, якщо підрядник за договором підряду на проєктні та пошукові роботи передав замовникові підготовлену проєктну документацію, це не означає автоматичного переходу до замовника майнових авторських прав на твір архітектури, який втілений у такій проєктній документації. Тому на практиці договори підряду на проєктні та пошукові роботи часто містять умови (іноді доволі деталізовано – у вигляді окремого розділу договору) щодо передання замовнику майнових авторських прав на твір архітектури.

Висновки і пропозиції. Проведений вище аналіз дозволяє виснувати, що в цілому законодавство України, закріплюючи серед об'єктів авторського права твори архітектури, а також плани, ілюстрації, креслення, ескізи, пластичні

твори, що стосуються архітектури, відповідає підходам, які сформувалися щодо цього у міжнародних актах та в національному законодавстві багатьох іноземних країн. Твір архітектури, зважаючи на наявність в ньому крім художньо-естетичного, також утилітарного елементу, не може бути віднесений до творів образотворчого мистецтва. У зв'язку з цим, п. 1 ч. 1 ст. 433 ЦК України доцільно доповнити новим абзацом «твори архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтного дизайну», а в абзаці 7 слово «архітектури» виключити. В системі об'єктів авторського права твори архітектури разом із творами містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтного дизайну, утворюють відносно самостійну групу, проте в межах цієї групи становлять окремий вид. Враховуючи це, запропоновано законодавче визначення твору архітектури у ЗУ «Про авторське право і суміжні права» викласти в такій редакції: «твір архітектури – твір у галузі спорудження будівель та споруд у формі креслення, ескізів, моделей, збудованих будівель чи споруд тощо». Твір архітектури як нематеріальний результат творчої діяльності автора, виражений в об'єктивній формі, не може ототожнюватися із проєктом, макетом, будівлею чи спорудою та іншими формами об'єктивного вираження твору архітектури.

Список використаної літератури

1. Convention de Berne pour la protection des oeuvres littéraires et artistiques (1886). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/text/278701.
2. Convention de Berne pour la protection des oeuvres littéraires et artistiques. Acte de Berlin (1908). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/text/278699.
3. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (Паризький Акт від 24 липня 1971 року, змінений 2 жовтня 1979 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.
4. Дністрянський С. Цивільне право. Відень, 1919. Т. І. 1063 с. С. 919-920.
5. Copyright Act, 1911. [1 & 2 Geo. 5. Ch. 46]. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1911/46/pdfs/ukpga_19110046_en.pdf.
6. Copyright, Designs and Patents Act 1988. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22226.
7. Andrew S. Pollock. The Architectural Works Copyright Protection Act: Analysis of Probable Ramifications and Arising Issues. Nebraska Law Review. 1991. Vol. 70. Issue 4. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/188094777.pdf.
8. United States Code, Title 17 - Copyrights, (17 U.S.C., amended up to Public Law № 117-263). https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22356.
9. Clark T. Thiel. The Architectural Works Copyright Protection Gesture of 1990, Or, «Hey, That Looks Like My Building!». DePaul Journal of Art, Technology & Intellectual Property Law. 1996. Vol. 7. Issue 1. URL: https://via.library.depaul.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1351&context=jatip.
10. Code de la propriété intellectuelle. Adopté le 1er juillet 1992. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22588.
11. Law of Georgia No. 2112-IIS of June 22, 1999, on Copyright and Neighboring Rights. URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/1762.
12. Law of Lithuania on Copyright and Related Rights № VIII-1185 of May 18, 1999. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21605.
13. Law of Moldova on Copyright and Related Rights № LP230/2022 of July 28, 2022. https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21987.
14. Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz) UrhG vom 9. September 1965. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21825.
15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

16. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text.
17. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20 травня 1999 року № 687-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text.
18. Греков Є. А. Авторське право на твори архітектури: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2007. 20 с.
19. Тарасенко Х. Ю. Охорона прав інтелектуальної власності у сфері будівництва: дис. … д-ра філософії у галузі знань 08 – Право. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 243 с.
20. Mann Ph., Denoncourt J. Copyright issues on the protection of architectural works and designs. 25th Annual Conference of Association of Researchers in Construction Management (ARCOM), September 2009, Albert Hall. Nottingham, 2009. P. 713. URL: https://centaur.reading.ac.uk/4621/1/Mann-Denoncourt.pdf.
21. Вербицька А. О. Твір архітектури як об'єкт авторського права: дис. … канд. юрид. наук. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2018. 237 с.
22. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. Київ: Істина, 2004. 928 с.
23. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 ч. Ч. 1. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ: Ін Юре, 2004. 692 с.
24. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 4: Право інтелектуальної власності / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Екус, 2023. 616 с.
25. Чурпіта Г. В. Авторське право на твори образотворчого мистецтва: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ: НУВС, 2003. 20 с.
26. Посібник для суддів з інтелектуальної власності / Бенедисюк І. М. та ін. Київ: К.І.С., 2018. 424 с.
27. Інтелектуальне право України: підручник / за заг. ред. О. С. Яворської. Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. 608 с.
28. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 6: Право інтелектуальної власності / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ФО-П Лисяк Л. С., 2011. 592 с.
29. Штефан А. С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту: монографія. Київ : НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ, ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 150 с.
30. Мироненко Н., Работягова Л. Твір архітектури як об'єкт договірних відносин. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2013. № 6. С. 10-18.
31. Copyright issues in the protection of architectural works / IPSnipe. June 5, 2015. URL: https://ipsnipe.wordpress.com/2015/06/05/copyright-issues-in-the-protection-of-architectural-works/
32. Bently L., Sherman B. Intellectual Property Law. 4-th edition. Oxford University Press, 2014. 1296 p.
33. Класифікатор будівель і споруд НК 018:2023, затверджений Наказом Міністерства економіки України від 16 травня 2023 року № 3573. URL: https://mtu.gov.ua/files/shadura/%D0%9D%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%97_(%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B8__%D1%89%D0%BE_%D0%97%D0%90%D0%A2%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%94%D0%96%D0%A3%D0%AE%D0%A2%D0%AC)_%D0%9D%D0%9A018_3573.pdf.
34. Дроб'язко В. С., Дроб'язко Р. В. Право інтелектуальної власності: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 512 с.
35. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків: Право, 2013. 760 с.
36. Якубівський І. Є. Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 522 с.

References

1. Convention de Berne pour la protection des oeuvres littéraires et artistiques. (1886, September 9). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/text/278701 [in French].
2. Convention de Berne pour la protection des oeuvres littéraires et artistiques. Acte de Berlin. (1908, November 13). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/text/278699 [in French].
3. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (Paris Act). (1979, October 2). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text [in Ukrainian].
4. Dnistryanskyi, St. (1919). Civil Law. (Vol. I). Vienna [in Ukrainian].
5. Copyright Act [1 & 2 Geo. 5. Ch. 46]. (1911). URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1911/46/pdfs/ukpga_19110046_en.pdf.
6. Copyright, Designs and Patents Act. (1988, November 15). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22226.
7. Pollock, A. S. (1991). The Architectural Works Copyright Protection Act: Analysis of Probable Ramifications and Arising Issues. Nebraska Law Review. 70, 873-899. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/188094777.pdf.
8. United States Code, Title 17 – Copyrights (1976, October 19). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22356.
9. Thiel, C. T. (1996). The Architectural Works Copyright Protection Gesture of 1990, Or, «Hey, That Looks Like My Building!». DePaul Journal of Art, Technology & Intellectual Property Law. 7, 1-36. URL: https://via.library.depaul.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1351&context=jatip.
10. Code de la propriété intellectuelle. (1992, July 1). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22588 [in French].
11. Law of Georgia on Copyright and Neighboring Rights № 2112-IIS. (1999, June 22). URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/1762.
12. Law of Lithuania on Copyright and Related Rights № VIII-1185. (1999, May 18). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21605 [in Lithuanian].
13. Law of Moldova on Copyright and Related Rights № LP230/2022. (2022, July 28). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21987.
14. Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz – UrhG). (1965, September 9). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21825 [in German].
15. Civil Code of Ukraine № 435-IV. (2003, January 16). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].
16. Law of Ukraine on Copyright and Related Rights № 2811-IX. (2022, December 1). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text [in Ukrainian].
17. Law of Ukraine on Architectural Activity № 687-XIV. (1999, May 20). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text [in Ukrainian].
18. Hrekov, Ye. A. (2007). Copyright on Architectural Works. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: RDI of Private Law and Entrepreneurship NALS of Ukraine [in Ukrainian].
19. Tarasenko, Kh. Yu. (2022). Intellectual Property Protection in the Building Field. PhD thesis 08 – Law. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
20. Mann, Ph., Denoncourt, J. (2009). Copyright issues on the protection of architectural works and designs. 25th Annual Conference of Association of Researchers in Construction Management (ARCOM), September 2009, Albert Hall. Nottingham, 713. URL: https://centaur.reading.ac.uk/4621/1/Mann-Denoncourt.pdf
21. Verbytska, A. O. (2018). The Architectural Work as a Copyright Subject Matter. Candidate's thesis. Kyiv: KNU of T. Shevchenko [in Ukrainian].
22. The developers of the Civil Code of Ukraine project. (Ed.). (2004). Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
23. Shevchenko, Ya. M. (Ed.). (2004). Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary. (Vol.1). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
24. Spasybo-Fateeva, I. V. (Ed.). (2023). Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary. (Vol. 4: Intellectual Property Law). Kharkiv: Ekus [in Ukrainian].
25. Churpita, H. V. (2003). Copyright on Fine Arts Works. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NUIA [in Ukrainian].
26. Benedysyuk, I. M. and others. (2018). Intellectual Property Guide for Judges. Kyiv: K.I.S.

[in Ukrainian].
27. Yavorska, O. St. (Ed.). (2016). Intellectual Law of Ukraine. Ternopil: Pidruchnyky i Posibnyky [in Ukrainian].
28. Spasybo-Fateeva, I. V. (Ed.). (2011). Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary. (Vol. 6: Intellectual Property Law). Kharkiv: IE Lysyak L.S. [in Ukrainian].
29. Shtefan, A. S. (2017). Copyright and Related Rights: Features of Legal Protection, Realization, and Defense. Kyiv: RDI of Intellectual Property of NALS of Ukraine, L.L.C. «NVP Interservis» [in Ukrainian].
30. Myronenko, N., Rabotyagova, L. (2013). Architectural Work as a Subject Matter of Contractual Relations. Theory and Practice of Intellectual Property. 6, 10-18 [in Ukrainian].
31. IPSnipe. (2015, June 5). Copyright issues in the protection of architectural works. URL: https://ipsnipe.wordpress.com/2015/06/05/copyright-issues-in-the-protection-of-architectural-works/
32. Bently, L., Sherman, B. (2014). Intellectual Property Law. Oxford: Oxford University Press.
33. Classifier of buildings and structures NC 018:2023. (2023, May 16). URL: https://mtu.gov.ua/files/shadura/%D0%9D%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%97_(%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B8__%D1%89%D0%BE_%D0%97%D0%90%D0%A2%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%94%D0%96%D0%A3%D0%AE%D0%A2%D0%AC)_%D0%9D%D0%9A018_3573.pdf [in Ukrainian].
34. Drobyazko, V. S., Drobyazko, R. V. (2004). Intellectual Property Law. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
35. Kuznetsova, N. S. (Ed.). (2013). Legal Doctrine of Ukraine. (Vol. 3: Private Law Doctrine of Ukraine). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
36. Yakubivskyi, Ih. Ye. (2018). Acquisition, Exercising and Protection of Intellectual Property Rights in Ukraine. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.11.2024 р.

I. Ye. Yakubivskyi, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Ivan Franko Lviv National University
the Department of Civil Law and Procedure
1 Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: yakubivskyy@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-5322-249X

ARCHITECTURAL WORKS AND THEIR PLACE IN THE SYSTEM OF COPYRIGHT OBJECTS

Summary

The relevance of studying the problems of copyright on architectural works is due to the strengthening of the role of intellectual property as an important factor of economic and social development, as well as the process of updating (recodification) of civil legislation in the direction of its approximation to European standards. Architectural works did not immediately become objects of copyright protection, but as of today they are enshrined as such both in international acts and at the level of national legislation of most modern countries of the world. This raises questions about the copyright nature of an architectural work and its place among copyright subject matters. These issues have already become the subject of scientific researches by domestic and foreign scientists, but as of today they have not received a final solution. The article draws attention to the fact that the legislation of Ukraine, as well as the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works and the legislation of many other coun-

tries, recognizes as objects of copyright, on the one hand, works of architecture themselves and, on the other hand, drawings, illustrations, plastic works, etc. related to architecture (construction). Arguments are given in favor of such approach and the expediency of its preservation in the legislation of Ukraine. The inexpediency of attributing a work of architecture to works of fine art is emphasized. The conclusion is made that in the system of copyright subject matters, works of architecture, together with works of urban planning, garden and park art and landscape design, form a relatively independent group, but within this group they constitute a separate kind. Proposals are formulated to improve the legislative definition of a work of architecture. A distinction is made between a work of architecture, on the one hand, and design documentation, a building, a structure, etc. as material objects in which such work is expressed.

Keywords: intellectual property; copyright; copyright object; originality; objective form of expression; architectural work; project documentation; building; structure; work of fine art.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315691
УДК 343.1

О. Ю. Амелін, канд. юрид. наук, доцент
старший радник юстиції,
Почесний працівник прокуратури України,
прокурор Офісу Генерального прокурора
вул. Різницька, 13/15, Київ, 01001, Україна
професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом
вул. Фрометівська, 2, Київ, 03039, Україна
e-mail: amelin.au@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0933-2111

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАМІНИ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню процесуальних та правових аспектів інституту призначення та заміни прокурора (групи прокурорів) у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності. Визнано, що правильне розуміння процедур та умов, за яких прокурор може бути призначений чи замінений, є ключовим для забезпечення об'єктивного, прозорого та ефективного кримінального процесу.

Вироблено критерії прийняття керівником органу прокуратури рішень про призначення (заміну) того чи іншого прокурора у кримінальних провадженнях цієї категорії, які поділено на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних факторів віднесено складність кримінального провадження та суспільний резонанс кримінального правопорушення. Як суб'єктивні фактори розглянуто загальний обсяг роботи та індивідуального навантаження, теоретичну підготовку, спеціалізацію та практичний досвід прокурора. Увагу зосереджено на такому критерії для вибору прокурорів, як спеціалізація, що дозволяє забезпечити ефективний нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва ним, підтримання публічного обвинувачення, оскарження судових рішень та здійснення інших передбачених законом повноважень.

Розглянуто рішення національних судів України, які відображають практичний аспект застосування кримінального процесуального законодавства в частині призначення (заміни) прокурора чи групи прокурорів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності. Обрані справи відібрані з огляду на їх значимість та актуальність для теми дослідження, а також для демонстрації специфічних аспектів, що враховуються під час призначення (заміни) прокурора чи групи прокурорів для здійснення процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини цієї категорії.

© О. Ю. Амелін, 2024

Ключові слова: прокуратура, прокурор, керівник органу прокуратури, визначення прокурора, дискреція (розсуд), незмінність прокурора, постанова, група прокурорів, суд, слідчий суддя, судова справа, службові злочини, кримінальні провадження, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, розслідування, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, підтримання публічного обвинувачення в суді, належна правова процедура, Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Постановка проблеми. В умовах сучасних реформ, спрямованих на підвищення прозорості та ефективності судової системи, важливим є встановлення чітких правил призначення та заміни прокурорів у кримінальних провадженнях, передусім про злочини у сфері службової діяльності, протидія яким є лакмусом запобігання корупції в державі. Порушення належної правової процедури та законодавчих норм у цьому питанні може створити ризики, пов'язані з безпідставною заміною прокурора, що шкодить об'єктивності та ефективності розслідування.

Проблематика, пов'язана із призначенням та заміною прокурора у кримінальному провадженні, є надзвичайно гострою, оскільки виникає необхідність забезпечення незалежності прокурора від зовнішніх впливів та політичного тиску, що було предметом окремого дослідження автора [1]. Від того, наскільки компетентним і незалежним є прокурор, залежить результат справи, а також впевненість суспільства у правосудді. Тому питання про те, хто і за яких умов виконує обов'язки прокурора, є принципово важливим, особливо у кримінальних провадженнях про службові злочини. Заміна ж прокурора, якщо вона відбувається необґрунтовано або з надуманих підстав, може викликати сумніви в законності та об'єктивності розслідування і призвести до відтермінування правосуддя.

У зв'язку з цим є нагальна необхідність у дослідженні окремих аспектів призначення та заміни прокурора в кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності, в яких забезпечення об'єктивності та неупередженості фігури прокурора стає одним із ключових завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням загальних аспектів призначення та заміни прокурора у кримінальному провадженні займалися О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Г. В. Денісова, О. В. Єні, О. В. Крикунов, А. В. Лапкін, А. В. Столітній, О. М. Толочко, О. О. Шпак та інші. Проте вказане питання в контексті кримінальних проваджень про злочини у сфері службової діяльності, з огляду на їх специфіку та особливості, досі не ставало предметом уваги вчених, що робить цю наукову працю нагальною й актуальною.

Мета статті. Всебічний аналіз чинного законодавства та практики його застосування щодо призначення (визначення) та заміни прокурора (групи прокурорів) у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності, виявлення впливу специфіки цих злочинів на керівників органів прокуратури під час прийняття відповідних рішень, визначення критеріїв вибору кваліфікованих прокурорів для участі в таких провадженнях.

Методи дослідження. Дослідження базується на методах аналізу та синтезу, системного підходу, що дозволяють глибше зрозуміти особливості та проблематику досліджуваної теми. За допомогою методу кейс-стаді розглянуто конкретні судові рішення з метою показати різні підходи до тлумачення

та застосування норм кримінального процесуального права, пов'язаних із призначенням та заміною прокурорів у справах про злочини у сфері службової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час проблематика визначення повноважень прокурора на здійснення процесуального керівництва у кримінальному провадженні не втрачає своєї актуальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) прокурор, який здійснюватиме повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування [2], яке згідно з ч. 2 ст. 214 КПК України розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

За пп. 1 п. 2 розділу ІІ Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затвердженого наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 298 (далі – Положення) [3], відомості про призначення процесуального керівника вносяться до ЄРДР невідкладно, що надає останньому доступ до внесених до реєстру відомостей за відповідними кримінальними провадженнями.

У разі необхідності керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів (ч. 1 ст. 37 КПК України) [2]. З урахуванням вимог ч. ч. 3, 5, 6 ст. 110 КПК України рішення з цього питання, як і про призначення процесуального керівника, також приймається у формі постанови, в якій відображаються підстави такого рішення, дані про склад групи прокурорів та старшого прокурора такої групи. Сама ж постанова виготовляється на офіційному бланку та підписується службовою особою, яка прийняла процесуальне рішення. Відповідно до КПК України така постанова оскарженню під час досудового розслідування не підлягає.

Крім того, законом передбачено підставу визначення групи прокурорів – наявність необхідності. Проте що саме слід розуміти під «необхідністю» та в чому вона полягає, не розкрито. Тому це питання має вирішуватися керівником органу прокуратури в кожному окремому випадку.

Згідно з ч. 2 ст. 37 КПК України прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні з його початку до завершення [2]. Правило про незмінність прокурора у кримінальному провадженні варто розглядати саме через призму ефективності його діяльності та досягнення завдань кримінального провадження.

Водночас у ч. ч. 2, 3 ст. 37 КПК України наведено перелік підстав, передбачених ч. ч. 4, 5 ст. 36, ч. 3 ст. 37, ч. 1 ст. 83, ч. 3 ст. 313, ч. 2 ст. 341 КПК України, за яких можливе покладення повноважень прокурора у кримінальному провадженні на іншого прокурора. Серед цих конкретних підстав закон вказує й на інші поважні причини, що унеможливлюють участь прокурора в кримінальному провадженні, що є зрозумілим, оскільки заздалегідь неможливо в законодавчому порядку передбачити вичерпні підстави необхідності заміни прокурора, які можуть виникнути в житті.

Слід також зауважити, що в практичній діяльності поняття «заміна», про яке йдеться в ст. 37 КПК України, часто підміняється поняттям «зміна» прокурора чи групи прокурорів, що не впливає на процесуальні наслідки такого рішення. Водночас тлумачні словники не ототожнюють змістовне наповнення цих понять. Так, термін «заміна» тлумачиться як: «1) дія, при якій замість одного предмета, явища і т. ін. виступає інший предмет, інше явище і т. ін., замість одного предмета, однієї особи береться інший предмет, інша особа; 2) той, хто (або те, що) замінює, може замінювати кого-, що-небудь.; 3) те саме, що обмін» [4]. Таким чином, саме дефініція «заміна» більш точно відображає сутність процедури. Натомість поняття «зміна» передбачає значно ширшу палітру тлумачень: «1) перехід, перетворення чого-небудь (перев. стану, руху, ознаки, властивості і т. ін.) у щось якісно інше, змінювання; 2) заміна кого-, чого-небудь кимось, чимось іншим; 3) частина доби, протягом якої одна група людей виконує певну роботу і змінюється іншою, коли минає цей час; 4) група людей, які виконують одночасно певну роботу (або відпочивають) і змінюються іншими через відповідний проміжок часу; 5) молоде покоління, що має змінити старших; 6) комплект одягу, білизни, який міняють час від часу» [5]. Нескладно помітити, що єдиним прийнятним варіантом доречного застосування дефініції «зміна» у контексті цього дослідження є друге тлумачення, що містить відсилку саме до заміни кого-, чого-небудь. Інші варіанти більш прийнятні для опису груп осіб чи проміжків часу, ніж для призначення однієї особи замість іншої. Не кажучи вже про те, що побутове використання терміну «зміна» для позначення комплекту білизни може провокувати у свідомості людей зовсім неприйнятний асоціативний ряд (між змінюваним прокурором і брудною білизною).

Варто зазначити, що кримінальний процесуальний закон не містить критеріїв прийняття керівником органу прокуратури рішення про призначення (заміну) того чи іншого прокурора. Водночас для вибору певного прокурора можливо використовувати загальні засади кримінального провадження, положення законодавчих та відомчих нормативно-правових актів стосовно організації роботи органів прокуратури, розподілу обов'язків між прокурорами, їх кваліфікації та професійного досвіду [6].

Так, відповідно до п. 9.3 наказу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 30 вересня 2021 року № 309 (далі – наказ ГП № 309) [7] керівників прокуратур усіх рівнів, їх перших заступників і заступників зобов'язано при визначенні прокурора, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, ураховувати: територіальну юрисдикцію прокуратури; кількість слідчих, які здійснюють досудове розслідування у конкретному кримінальному провадженні, їхній досвід роботи та спеціалізацію; кількість кримінальних проваджень, у яких відповідний прокурор здійснює повноваження прокурора самостійно та у складі групи прокурорів, досвід роботи, спеціалізацію; кількість прокурорів у конкретному кримінальному провадженні; навантаження (складність кримінальних проваджень, у яких прокурором здійснюється процесуальне керівництво, зокрема багатоепізодність, суспільний резонанс, тяжкість кримінального правопорушення, місце скоєння, необхідність проведення першочергових, невідкладних слідчих (розшукових) і негласних

слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, їх обсяг та участь прокурора в розгляді слідчими суддями клопотань, скарг під час досудового розслідування, строк досудового розслідування та запобіжного заходу стосовно підозрюваного, необхідність підготовки документів для їх продовження, участь у продовженні строків, кількість учасників кримінального провадження тощо).

Таким чином, при визначенні прокурора керівником органу прокуратури мають враховуватися низка об'єктивних та суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів належать ті обставини, що мають очевидний та безспірний характер. Зокрема, до таких факторів може бути віднесено складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо (п. 1 ч. 3 ст. 28 КПК України), суспільний резонанс кримінального правопорушення [6]. Суб'єктивні фактори передбачають застосування методу дискреції (розсуду) керівником відповідного органу прокуратури, що ґрунтується на його власній оцінці діяльності підлеглого прокурора. Як суб'єктивні фактори можуть розглядатися загальний обсяг роботи та індивідуального навантаження, теоретична підготовка, практичний досвід та спеціалізація прокурора [6].

Призначення та заміна прокурора у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності має низку особливостей, пов'язаних зі специфікою цих правопорушень та великими вимогами до компетентності й об'єктивності прокурора. Злочини у сфері службової діяльності зазвичай пов'язані з порушеннями, які здійснюються представниками влади або місцевого самоврядування, що ускладнює розслідування та зумовлює підвищений рівень уваги до професійних і моральних якостей прокурора, який здійснюватиме процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, а надалі підтримуватиме публічне обвинувачення в таких провадженнях.

Зважаючи на специфіку службових злочинів, прокурор у цих провадженнях повинен мати достатній досвід, високу кваліфікацію та розуміння особливостей службової діяльності. Призначення прокурора вимагає врахування його знань у сфері антикорупційного законодавства, адміністративних процедур, а також розуміння економічних і управлінських процесів, оскільки багато службових злочинів пов'язані з порушенням правових норм у цих сферах. Відповідний досвід і компетентність прокурора сприятимуть його здатності всебічно та об'єктивно оцінювати матеріали кримінального провадження.

Однією з основних вимог до прокурора у таких провадженнях є неупередженість. Враховуючи, що службові злочини часто стосуються представників органів державної влади, місцевого самоврядування або інших впливових осіб, призначення прокурора повинно передбачати суворе дотримання принципу незалежності від стороннього впливу. Це необхідно, щоб уникнути будь-яких конфліктів інтересів та виключити можливість необ'єктивності. Зокрема, важливо, щоб прокурор не мав особистих або професійних зв'язків із фігурантами справи чи органами, в яких вони працюють. В іншому випадку за наявності конфлікту інтересів чи інших обставин, які можуть викликати сумнів у процесуальній незалежності, прокурор згідно з приписами п. 21.1 наказу ГП

№ 309 зобов'язаний заявити самовідвід у судовому провадженні відповідно до вимог законодавства [7].

Для забезпечення якості розслідування і судового розгляду важливо дотримуватися також принципу спеціалізації прокурорів, тобто призначати прокурора, який має досвід саме у провадженнях щодо службових злочинів. Це пояснюється тим, що такі справи можуть включати складні юридичні та технічні питання, зокрема виявлення схем незаконного привласнення або розтрати державного майна, випадків зловживання владою або службовим становищем, одержання неправомірної вигоди тощо. Прокурори, які спеціалізуються у цій сфері, краще знайомі з типовими схемами вчинення службових злочинів, що дозволяє їм ефективніше здійснювати процесуальне керівництво розслідуванням. Запровадження спеціалізації прокурорів, передбачене ч. 6 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [8], суттєво сприятиме підвищенню рівня організації роботи з процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Разом із тим вивченням судової практики з досліджуваного питання встановлено випадки порушення законодавства, пов'язаного з призначенням (визначенням) та заміною прокурора (групи прокурорів) у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (таблиця 1).

Так, у справі № 357/7753/22 [9] суд розглянув питання відповідності прокурора законодавчим вимогам і визнав його призначення порушенням, що викликає сумніви в його неупередженості. У справі № 501/1087/23 [10] суд зосередився на юридичній обґрунтованості зміни прокурорів і визнав її порушенням, яке суперечить принципу законності, що вимагає чіткої мотивації та відповідності КПК України. Водночас у справах № 519/569/23 [11] та № 317/1703/21 [12] акцентовано, у тому числі, на важливості належного оформлення процесуальних повноважень прокурора, зазначено, що відсутність постанови про призначення (визначення) прокурора або групи прокурорів позбавила можливості слідчого суддю встановити, чи повноважні особи звернулись до суду з відповідним клопотанням.

Ці приклади демонструють, що суди можуть по-різному інтерпретувати і застосовувати законодавство, що свідчить про потребу в удосконаленні процесуальних норм та забезпеченні єдиних стандартів у діяльності прокурорів. Відсутність законних підстав та належної мотивації при зміні складу групи прокурорів може призвести до серйозних процесуальних порушень. Це підкреслює необхідність суворого дотримання процесуальних норм, щоб забезпечити законність та неупередженість дій прокурорів.

Таблиця 1. Узагальнення судової практики щодо окремих порушень законодавства, пов'язаних із призначенням (визначенням) та заміною прокурора (групи прокурорів) у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності

№ з/п	№ справи, стаття, суд	Коротка фабула	Рішення суду (слідчого судді)
1.	357/7753/22 ч. 3 ст. 368 КК України Білоцерківський міськрайонний суд Київської області	Захисник обвинуваченого заявив відвід прокурору через те, що останній не має відповідних процесуальних повноважень для участі в цьому судовому провадженні, оскільки його призначення здійснено з порушенням вимог закону	Заяву захисника обвинуваченого про відвід прокурора задоволено, прокурора відведено від участі у цьому судовому провадженні. Суд дійшов висновку, що прокурор у справі – прокурор Білоцерківської окружної прокуратури Київської області є неналежним прокурором, оскільки його включення до складу групи прокурорів здійснено без дотримання вимог Конституції України, КПК України, Закону України «Про прокуратуру». З огляду на це участь та правова позиція прокурора викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості
2.	501/1087/23 ч. 1 ст. 366 КК України Іллічівський міський суд Одеської області	Захисник обвинуваченого заявила в судовому засіданні, що прокурор не може підтримувати обвинувачення через невідповідність постанови про зміну групи прокурорів у справі вимогам КПК України. Зокрема, постанова невмотивована, у її змісті відсутня нормативно визначена підстава для зміни прокурорів у кримінальному провадженні	У допуску до участі у кримінальному провадженні прокурору Чорноморської окружної прокуратури відмовлено, про що повідомлено Одеську обласну прокуратуру. Суд зазначив, що постанова не лише не містить підстав для зміни групи прокурорів, передбачених ст. 37 КПК України, а й обґрунтована переведенням до іншого відділу прокурора, який не входив до складу групи прокурорів. За таких обставин суд вважає зміну прокурорів необґрунтованою, що не відповідає законності як одній із засад кримінального судочинства
3.	519/569/23 ч. 1 ст. 367 КК України Южний міський суд Одеської області	Слідчий поліції звернувся до слідчого судді з клопотанням про надання тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні	Клопотання слідчого поліції повернуто, оскільки в доданих до нього матеріалах відсутні постанови про призначення (визначення) прокурора (групи прокурорів), який здійснюватиме повноваження прокурора у цьому кримінальному провадженні, та про призначення слідчого чи групи слідчих. За таких обставин слідчий суддя позбавлений можливості здійснити розгляд клопотання по суті, а тому вважає необхідним повернути клопотання слідчому для приведення у відповідність до вимог процесуального закону
4.	317/1703/21 ч. 2 ст. 364 КК України Запорізький районний суд Запорізької області	Слідчий поліції звернувся до слідчого судді з клопотанням про надання тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні	У задоволенні клопотання слідчого відмовлено, оскільки до нього не надано належних доказів на підтвердження повноважень слідчого та прокурора у кримінальному провадженні. За таких обставин слідчий суддя позбавлений можливості встановити, чи повноважні особи звернулись до суду з відповідним клопотанням, у зв'язку з чим підстав для його задоволення не вбачається

Джерело: витяги з рішень національних судів (ухвали Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 23.04.2024, 03.06.2024, 05.08.2024 у справі № 357/7753/22 [9]; ухвала Іллічівського міського суду Одеської області від 07.06.2023 у справі № 501/1087/23 [10]; ухвала слідчого судді Южного міського суду Одеської області від 27.03.2023 у справі № 519/569/23 [11]; ухвала слідчого судді Запорізького районного суду Запорізької області від 02.02.2022 у справі № 317/1703/21[12]).

Аналіз наведених судових справ у сфері службових кримінальних правопорушень виявляє важливі аспекти роботи прокурорів у контексті процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення в суді, успішне забезпечення яких вимагає додержання вимог законодавства щодо призначення (визначення) та заміни прокурорів (групи прокурорів) у конкретних кримінальних провадженнях.

Вказане стало ключовим у рішенні суду у справі № 501/1087/23 [10], в якій зміна групи прокурорів без належного обґрунтування та зазначення конкретних підстав для такої зміни, передбачених ст. 37 КПК України, була визнана порушенням принципу законності.

У справі № 357/7753/22 [9] суд констатував порушення вимог Конституції України, КПК України та Закону України «Про прокуратуру» при включенні прокурора окружної прокуратури до складу групи прокурорів, оскільки його призначення здійснено неналежним суб'єктом владних повноважень – заступником керівника обласної прокуратури. Як наслідок, прокурора окружної прокуратури визнано неналежним прокурором у судовому провадженні, а його участь та позицію такими, що викликають обґрунтовані сумніви в неупередженості.

Важливим є також обов'язкове оформлення у вигляді постанов та долучення до матеріалів клопотань процесуальних рішень щодо призначення (визначення) прокурора (групи прокурорів), як показано у справах № 519/569/23 [11] та № 317/1703/21 [12], в яких недотримання в цій частині вимог законодавства призвело в одному випадку до повернення клопотання слідчому (справа № 519/569/23 [11]), а в іншому – до відмови в його задоволенні (справа № 317/1703/21 [12]). При цьому в рішеннях слідчих суддів зазначено, що наявні в матеріалах цих справ витяги з ЄРДР не можуть замінити постанов керівників відповідного органу прокуратури про призначення (визначення) прокурора або групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження у конкретному кримінальному провадженні, оскільки вони не є кримінально-процесуальними рішеннями, що породжують зазначені правові наслідки в конкретному кримінальному провадженні. При розгляді ж обвинувальних актів по суті в судах такі порушення призводять до визнання доказів, одержаних під час досудового розслідування, недопустимими.

Ці приклади свідчать про критичну важливість дотримання процесуальних норм при призначенні (визначенні) та заміні прокурора (групи прокурорів) у кримінальному провадженні та демонструють роль судів у забезпеченні законності рішень та дій прокурорів.

Водночас слід звернути увагу на те, що ухвали судів першої інстанції про відвід прокурора не підлягають окремому оскарженню в апеляційному порядку і відповідно не можуть бути предметом перегляду суду касаційної інстанції. Кримінальний процесуальний закон не передбачає оскарження таких судових рішень, що не є свідченням обмеження доступу до правосуддя та з огляду на положення ч. 6 ст. 9 КПК України не свідчить про порушення загальних засад кримінального провадження.

Висновки і пропозиції. Призначення та заміна прокурора в кримінальному провадженні є виключним повноваженням керівника органу прокуратури відповідного рівня (Генерального прокурора, керівника обласної прокуратури,

керівника окружної прокуратури, їх перших заступників і заступників) та здійснюється ним особисто. Після визначення керівником органу прокуратури прокурора в конкретному кримінальному провадженні лише останній уповноважений здійснювати відповідні процесуальні та слідчі (розшукові) дії. Відомості про призначення, заміну прокурора (групи прокурорів) обов'язково вносяться до ЄРДР (ч. 5 ст. 214 КПК України, пп. 1 п. 2 розділу ІІ Положення) [6].

У кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності призначення прокурора вимагає врахування комплексу факторів, таких як професійна компетенція, досвід, незалежність, спеціалізація та здатність взаємодіяти з антикорупційними структурами. Всі ці елементи спрямовані на забезпечення ефективного, неупередженого та об'єктивного розгляду справ, що має ключове значення для підвищення рівня суспільної довіри до системи правосуддя та запобігання службовим правопорушенням.

Одним із ключових аспектів є необхідність належного документального оформлення повноважень прокурора, що має бути зафіксовано в постановах, як це видно у справах № 519/569/23 [11] та № 317/1703/21 [12], в яких йдеться про обов'язок сторони обвинувачення надавати докази на підтвердження своїх повноважень у конкретному кримінальному провадженні. У справах щодо службових злочинів часто виникають ситуації, коли заміна прокурора або його включення до групи прокурорів здійснюються з порушенням вимог кримінального процесуального законодавства, що підриває законність судових процесів, як у справах № 357/7753/22 [9] та № 501/1087/23 [10].

Судова практика підкреслює особливу відповідальність керівників органів прокуратури у забезпеченні належної правової процедури під час призначення та заміни прокурорів у кримінальних провадженнях, що є визначальним для успішного проведення розслідувань та підтримання обвинувачення у справах про злочини у сфері службової діяльності. Наслідком недотримання належної правової процедури як складового елементу принципу верховенства права є визнання доказів, одержаних під час досудового розслідування, недопустимими на підставі ст. 86, п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України як таких, що зібрані під наглядом і процесуальним керівництвом прокурора (прокурорів), який не мав на те законних повноважень у конкретному кримінальному провадженні.

Таким чином, подальшої уваги дослідників заслуговують питання конкретизації законодавчих пропозицій щодо оптимізації процедури призначення та заміни прокурора (групи прокурорів) у кримінальних провадженнях з огляду на їх специфіку, що дозволить мінімізувати ризики упередженості та забезпечити законність на кожному етапі кримінального процесу.

Список використаної літератури

1. Amelin, O. Yu., Kyslyi, A. M., Pidpalyi, V., Rovnyi, V, Surzhyk, Y. (2024). Independence of Prosecutors and Judges in Criminal Proceedings in Ukraine and Foreign Countries in the Context of International Practices. Pakistan Journal of Criminology, 16 (3), pp. 191-207. DOI: 10.62271/pjc.16.3.59.74 (дата звернення 08.11.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. -URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 08.11.2024).
3. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань,

порядок його формування та ведення: Наказ Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 298. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text (дата звернення 08.11.2024).
4. Заміна. Словник UA (портал української мови та культури). URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%97%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0 (дата звернення 08.11.2024).
5. Зміна. Словник UA (портал української мови та культури). URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0 (дата звернення 08.11.2024).
6. Методичні рекомендації «Процесуальні повноваження керівника органу прокуратури під час кримінального провадження», схвалені рішенням методичної ради (протокол від 28.10.2021 р. № 8), затверджені Генеральним прокурором 16.11.2021 р., розробники – Шмаленя С. В., Малецький А. С. Київ. Офіс Генерального прокурора, 2021. 64 с. (дата звернення 08.11.2024).
7. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генерального прокурора від 30 вересня 2021 року № 309. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text (дата звернення 08.11.2024).
8. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення 08.11.2024).
9. Білоцерківський міськрайонний суд Київської області: ухвала від 23 квітня 2024 року, 357/7753/22 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118538869 (дата звернення 08.11.2024).
10. Іллічівський міський суд Одеської області: ухвала від 07 червня 2023 року, 501/1087/23 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111402322 (дата звернення 08.11.2024).
11. Южний міський суд Одеської області: ухвала від 27 березня 2023 року, 519/569/23 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109805020 (дата звернення 08.11.2024).
12. Запорізький районний суд Запорізької області: ухвала від 02 лютого 2022 року, 317/1703/21 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102907406 (дата звернення 08.11.2024).

References

1. Amelin, O. Yu., Kyslyi, A. M., Pidpalyi, V., Rovnyi, V, Surzhyk, Y. (2024). Independence of Prosecutors and Judges in Criminal Proceedings in Ukraine and Foreign Countries in the Context of International Practices. Pakistan Journal of Criminology, 16 (3), pp. 191-207. DOI: 10.62271/pjc.16.3.59.74.
2. Criminal Procedure Code of Ukraine № 4651-VI. (2012, April 13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].
3. Order of the Prosecutor General on the approval of the Regulation on the Unified register of pre-trial investigations, the procedure for its formation and management № 298 (2020, June 30). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text [in Ukrainian].
4. Replacement (2024). UA dictionary (portal of the Ukrainian language and culture). URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%97%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0 [in Ukrainian].
5. Change (2024). UA dictionary (portal of the Ukrainian language and culture). URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0 [in Ukrainian].
6. Shmalenya S. V., Maletskyi A. S. (2021). Procedural powers of the head of the prosecutor's office during criminal proceedings. Kyiv. Office of the Prosecutor General, 64 p. [in Ukrainian].
7. Order of the Prosecutor General on the organization of activities of prosecutors in criminal proceedings № 309 (2021, September 30). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text [in Ukrainian].

8. Law of Ukraine on the Prosecutor's Office № 1697-VII. (2014, October 14). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text [in Ukrainian].
9. Resolution Belotserkiv City District Court of Kyiv Region № 357/7753/22 (2024, April 23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118538869 [in Ukrainian].
10. Resolution Illichiv City Court of Odesa Region № 501/1087/23 (2023, June 07). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111402322 [in Ukrainian].
11. Resolution Southern City Court of Odesa Region № 519/569/23 (2023, March 27). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109805020 [in Ukrainian].
12. Resolution Zaporizhia District Court of Zaporizhia Region № 317/1703/21 (2022, February 02). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102907406 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 11.11.2024 р.

O. Yu. Amelin, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
Senior Advisor of Justice,
Honorary Employee of the Prosecutor's Office of Ukraine,
Prosecutor of the General Prosecutor's Office
13/15 Riznytska St, Kyiv, 01001, Ukraine
Professor of the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities
of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr
the Great of the Interregional Academy of Personnel Management
2 Frometivska St, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: amelin.au@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0933-2111

CERTAIN ASPECTS OF THE APPOINTMENT AND REPLACEMENT OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON OFFENCES IN THE SPHERE OF OFFICIAL ACTIVITY

Summary

The article is devoted to the study of procedural and legal aspects of the institute of appointment and replacement of a prosecutor (group of prosecutors) in criminal proceedings on crimes in the field of official activity. It is acknowledged that a correct understanding of the procedures and conditions under which a prosecutor may be appointed or replaced is key to ensuring an objective, transparent and efficient criminal proceedings.

The author elaborates the criteria for the head of a prosecutor's office to make decisions on the appointment (replacement) of a particular prosecutor in criminal proceedings of this category, which are divided into objective and subjective. The objective factors include the complexity of the criminal proceedings and the publicity of the criminal offence. As subjective factors, the author considers the total amount of work and individual workload, theoretical training, specialisation and practical experience of a prosecutor. Attention is focused on such a criterion for selecting prosecutors as specialisation, which allows for effective supervision over the observance of laws during pre-trial investigation in the form of procedural guidance, support of public prosecution, appealing against court decisions and exercising other powers provided for by law.

The author examines the decisions of national courts of Ukraine which reflect the practical aspect of application of criminal procedure legislation in terms of appointment (replacement) of a prosecutor or a group of prosecutors in criminal proceedings on white-collar crimes. The selected cases were selected due to their significance and relevance to the research topic, and also to demonstrate the specific aspects which are taken into account when

appointing (replacing) a prosecutor or a group of prosecutors to provide procedural guidance and support public prosecution in criminal proceedings on crimes of this category.

Keywords: prosecutor's office, prosecutor, head of the prosecutor's office, definition of a prosecutor, discretion (discretion), continuity of a prosecutor, resolution, group of prosecutors, court, investigating judge, court case, white collar crimes, criminal proceedings, criminal offences in the sphere of official activity, investigation, procedural guidance of pre-trial investigation, maintaining public prosecution in court, due process of law, Unified Register of Pre-Trial Investigations.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315692
УДК 343.9

А. В. Делечук, аспірант
Київський університет права НАН України
Кафедра кримінального права та процесу
вул. Доброхотова, 7А, Київ, 03142, Україна
e-mail: makarij1994@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0003-8212-1569

РЕЛЕВАНТНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ У ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У МИТНІЙ СФЕРІ

Стаття присвячена розгляду іноземного досвіду у питанні протидії явищу корупції як загалом, так і кримінальним правопорушенням у митній сфері зокрема. У публікації наводяться дані про організацію протидії корупції, в тому числі у митній сфері, у країнах Європейського співтовариства, як тих, що мають сталий розвиток антикорупційних заходів (Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія), так і в державах, які в межах політичного об'єднання Європейської спільноти адаптують своє правове поле та здійснюють інтенсивну діяльність щодо зниження корупційних ризиків та негативного впливу корупції як такої на порядок суспільних відносин (Румунія, країни Балтії). Окремо присвячено увагу скандинавським тенденціям у протидії корупції, а також констатовано доречним азійський досвід (Сінгапур та Південна Корея), який відображає реальність кардинальних змін та кримінологічні можливості зниження показників корупції. Водночас висловлено думку про те, що іноземний досвід є корисним за умови його релевантності, тобто адекватності умовам, в які він імплементуватиметься. Окрім того, йдеться про те, що в сучасному світі досягнення технологічного прогресу також можуть бути вагомим аргументом протидії корупції. Міжнародна спільнота ефективно експериментує із штучним інтелектом.

Ключові слова: корупція, митні послуги, релевантність, іноземний досвід, транспаретність, штучний інтелект.

Постановка проблеми. Питання протидії злочинності у будь-якій сфері суспільних відносин є центральним для кримінології. Враховуючи невідворотність, однак при цьому ж, об'єктивний характер вчинення злочинів, очевидно, що превентивні заходи спрямовуються на зниження їх рівня в тій галузі, яка зазнає найбільш деструктивного впливу в результаті злочинної діяльності. Так само очевидно, що явище корупції для сучасного державного і суспільного життя завдає руйнівного впливу і має загрозливу статистику та структуру. Такий стан речей є не лише «сороміцьким» та не авторитетним, але й завдає реальної та відчутної матеріальної шкоди, надто якщо йдеться про корупцію в державних органах й зокрема в митних органах держави, що є «воротами» до європейського співтовариства і не лише в буквальному географічному значенні.

Одним із методів ефективної протидії корупції, в тому числі в митній сфері, є вивчення зарубіжного досвіду. Водночас він містить і певні ризики, оскільки

© А. В. Делечук, 2024

потребує адекватної імплементації у вітчизняний простір, що, в свою чергу, обумовлює визначення його релеватності, тобто співставлення відповідності умов застосування конкретних механізмів протидії в іноземній системі права основам вітчизняного правового поля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема корупції як об'єкт кримінологічних досліджень та протидії становить науковий інтерес таких вітчизняних вчених: О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, С. В. Дрьомова, Д. Г. Заброди, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. М. Костенка, М. І. Мельника, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та ін.

Про корупцію у митній сфері йдеться у наукових роботах Т. М. Балицького, О. Добровольського, Л. М. Івашової, М. Ф. Івашова, Н. О. Коваль, Е. А. Павленко, Р. І. Тарасенко, В. В. Тильчик.

Незалежно від сфери, ураженої корупцією, яку вивчають науковці, традиційно констатують важливість запозичення досвіду зарубіжних країн як серед тих, що мають низькі, так і тих, яким притаманні високі показники протидії цьому ганебному явищу.

При цьому, слід вказати що, використовуючи дедуктивний метод пізнання, належить проаналізувати світові та іноземні здобутки вивчення корупції як явища без відносно до конкретної сфери її прояву, й після того звернутися до деталізації особливостей галузевих корупційних уражень, тобто розглядати дослідження митної корупції та загалом явища корупції у співвідношенні як частина і ціле.

Мета статті. Наведеним обумовлена мета дослідження, що полягатиме як в описі існуючих моделей ефективної протидії корупції в митних органах інших держав, так і в прогнозуванні їх здатності бути якісно імплементованими із досягненням позитивних результатів у зниженні рівня корупції на українській митниці.

Виклад основного матеріалу. Варто розпочати з ключових міжнародних нормативних векторів у сфері протидії корупції будь-якого виду, якою є Конвенція Організації Об'єднаних Націй (далі - ООН) проти корупції, прийнята на 58 сесії Генеральної Асамблеї ООН у жовтні 2003 р. [1]. Так, відповідно до положень Конвенції передбачається для держав-учасниць впровадження у національне законодавство таких напрямів з протидії корупції, як: створення спеціального органу (органів), діяльність якого спрямована на запобігання і протидію корупції, активну участь громадськості у сфері запобігання корупції, створення кодексів поведінки службовців, зміцнення незалежності судової влади, закріплення кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення [1].

Слід зауважити, що наведені рекомендації є універсального характеру, адресовані всім державам-учасницям, незалежно від національних особливостей, і більше того, реалізовані, в тому числі й в національному правовому просторі. Водночас їх результативність є принципово відмінною, що є свідченням необхідності з'ясування більш детальних механізмів практичного втілення антикорупційних заходів, ніж просто фактична наявність окремих інституцій.

На підставі нормативних положень та світового практичного досвіду виокремлюють чотири моделі сприйняття корупції: азіатська, африканська, латиноамериканська, європейська [2].

Для азіатської моделі характерно ставлення суспільства до корупції як до звичного явища, зумовленого культурними традиціями і економічною необхідністю, прийнятного для всієї структури державного управління і всіх верств населення. В рамках даної моделі корупція не сприймається як явище протизаконне і найчастіше розцінюється як атрибут функціонування держави.

Африканська модель відрізняється тим, що тут превалює клановий підхід, при якому влада концентрується в групі основних економічних кланів, які домовляються між собою про розподіл сфер впливу і контролю і потім, шляхом застосування політичних заходів і засобів, утримують ці сфери і забезпечують надійність їх існування і функціонування.

Для латиноамериканської моделі важливим є визначення найбільш сильних і впливових тіньових секторів економіки, а також кримінальних авторитетів. При цьому названі два нелегальних вектора знаходяться в стані постійного суперництва і конкуренції не між собою, а між державним сектором економіки і легальними політичними силами.

Європейська модель характеризується відносно невисоким рівнем корупції при майже повній відсутності низової корупції. Низький рівень корупції підтримується комплексом заходів - інституційних, організаційних, правових поряд з ефективною дією традиції, культури і інститутів громадянського суспільства. Слід підкреслити, що країни, в яких реалізується ця модель, проходять, як правило, етап історичного розвитку, що характеризується досить високим рівнем корупції [2].

Від узагальнених моделей і класифікації варто перейти та розглянути конкретні приклади протидії корупції, особливості заходів якої, звісно, залежать від світового регіону.

Так, Європейський досвід варто продемонструвати на прикладі Німеччини, де в основу боротьби з корупцією покладено завдання знищення матеріальної, насамперед, фінансової бази злочинних угруповань. Це досягається двома шляхами: конфіскаційним (конфіскація майна) і створенням належної правової бази для унеможливлення «відмивання» «брудних» грошей [3, с. 119].

Національне законодавство Великої Британії у сфері боротьби з корупцією є досить розгалуженим, воно скасовує парламентський імунітет від відповідальності за діяння, що містять ознаки корупційних. Особливістю є те, що у британському праві корупція визначена досить вузько: це хабарництво або отримання винагороди чи іншого доходу в обмін на сприятливе рішення [4, с. 43; 5].

У Франції свій досвід боротьби з корупцією. У 1993 р. тут створено Центральну службу з боротьби з корупцією. На неї покладено такі важливі функції, як централізація інформації, необхідної для попередження (виявлення) фактів активної та пасивної корупції, а також надання допомоги судово-слідчим органам у випадках їх звернень. Центральна служба інформує Прокурора республіки щодо проведення розслідування [5].

Ефективною є система організаційних і правових механізмів боротьби з корупцією в Італії, де у вирішенні цієї проблеми тісно взаємодіють громадські організації та державні установи. Парламент країни заснував спеціальну Генеральну Раду з боротьби з організованою злочинністю. Поряд з Генеральною

Радою засновані окружні управління з боротьби з організованою злочинністю та мафією і окремо – Державне управління з боротьби з мафією. Італія є однією з небагатьох країн, яка відмовляється визнавати необхідність розсуду в розслідуванні. Усі ці заходи є досить ефективними в механізмі протидії корупції Італії. Приклад тому – суд над багатьма вищими посадовими особами Італії, зокрема, колишніми прем'єр-міністрами Андреотті, Краксі, Берлусконі [5; 6, с. 112].

Система протидії корупції у Нідерландах включає такі процедурні та інституціональні заходи, як:

– постійна звітність та гласність у питаннях виявлення корупції і обговорення наслідків, в тому числі, у сфері надання публічних послуг, – покарання за корупційні дії. Щорічно міністр внутрішніх справ доповідає парламенту про виявлені факти корупції та вжиті заходи щодо покарання осіб, причетних до корупції, в тому числі, у сфері надання публічних послуг. Усі матеріали, пов'язані з корупційними діями, якщо вони не торкаються системи національної безпеки, в обов'язковому порядку стають доступними для громадськості розробка системи моніторингу можливих місць виникнення корупційних дій у державних та громадських організаціях і суворого контролю за діяльністю осіб, які там працюють, в тому числі, у сфері надання публічних послуг;

– створення системи прав і обов'язків посадових осіб із визначенням міри відповідальності за порушення посадової етики та корупційні прояви. Ця система визначає також правила поведінки з виправлення допущених порушень, в тому числі, у сфері надання публічних послуг;

– основною мірою покарання за корупційну дію є заборона працювати в державних органах [7].

Досить активно намагаються боротися з корупцією уряди країн Балтії, створивши для цього 16 структур, в тому числі, правоохоронних. Водночас успіхи не є швидкими й зокрема Латвія має рекомендацію від Європейського Парламенту про необхідність активізації боротьби в цій країні з корупцією та організованою злочинністю, особливо на кордоні [5].

Найагресивнішою антикорупційною політикою в Європейському Союзі характеризується Румунія. Ще у 2002 р. було створено Національний антикорупційний директорат Румунії (далі – НАДР) за моделлю Італії, покликаний викривати й розслідувати корупційні правопорушення. До складу НАДР входять прокурори, поліцейські, спеціалісти у регіонах; особи відділу технічно-оперативного забезпечення. Створено - Національний антикорупційний директорат Румунії, що є правоохоронним органом. Також чинне законодавство Румунії передбачає можливість перевірки спадку, залишеного особою, яка підозрювалась у вчиненні корупційних правопорушень, однак не може бути притягнута до відповідальності через її смерть. Незважаючи на те, що спадкоємці нібито є законними набувачами активів, вони не можуть перешкоджати проведенню розслідування та перевірці джерел походження статків. У разі доведення шахрайського, корупційного походження майна та коштів, воно підлягає конфіскації за загальним правилом. Для вибіркової поточної перевірки державних службовців, співробітників правоохоронних органів на корупційну вразливість допускається «тестова перевірка на доброчесність» (провокація).

Такий захід проводиться на підставі ордера прокурора, його метою є оцінка (моніторинг) ризиків. Групи виконавців діють під прикриттям [3, с. 120; 8].

Викладене дає підстави з очевидністю зазначити, що відносно молодий учасник ЄС, для виправдовування отриманої довіри щодо можливості бути повноправним членом співтовариства, вживає різкі, проте і не менш дієві заходи щодо протидії корупції аби відповідати високому статусу держав-учасниць.

Так само доволі радикальну стратегію протидії корупції обрала Грузія. Вочевидь, головною метою цих заходів була необхідність докорінно покращити інвестиційний клімат в країні, досягти бурхливого розвитку приватного сектора. Логіка цього підходу передбачала скорочення державного апарату, максимальне роздержавлення власності, реформи податкової та митної систем, створення вільних економічних зон [5; 9, с. 105]. Уряд Грузії вважає, що шлях боротьби з корупцією способом жорсткого покарання винуватих неефективний [5; 10, с. 172].

Кардинальні методи притаманні і для Азійського регіону, особливо там, де відбулася зміна державного устрою.

Зокрема, у Сінгапурі протидія корупції передбачала систему заходів, серед яких можна виокремити два етапи. Перший стосувався зміни законодавства – прийняття Акту про запобігання корупції з чітким переліком корупційних діянь і встановленням відповідальності за їх учинення, а також створення спеціального органу з протидії корупції – Бюро з розслідування випадків корупції з розширеними повноваженнями [3, с. 119; 11, с. 235].

Другий етап полягав у підвищенні якості підбору кадрового державного апарату. Реалізація таких заходів була також пов'язана із застосуванням жорстких, репресивних методів у сфері боротьби з корупцією, що мало прояв у численних звільненнях працівників митниці та інших державних служб. До того ж запровадження елементів електронного урядування дало змогу забезпечити функціонування органів влади в режимі реального часу та зробило максимально простим і доступним щоденне спілкування з громадянами, юридичними особами, організаціями [3, с. 119].

Яскравим прикладом «культури прозорості» є Південна Корея. А саме, з 1999 р. в Сеулі діє програма «OPEN» – система контролю за розглядом заяв громадянами чиновників міської адміністрації, яка викликала справжню сенсацію серед національних антикорупційних програм. Програма є показником реалізованої політичної волі на боротьбу з корупцією. Вільний доступ до інформації про стан речей виключає необхідність особистих контактів з урядовцями або пропозиції їм хабарів з метою прискорити завершення процесу ухвалення рішення [3, с. 120; 12].

Найбільш «благополучні» за рівнем корупції країни не залишають це питання на призволяще попри досягнення відносного балансу.

Важливим кроком в антикорупційній діяльності Японії вважають прийняття у 2001 р. Закону «Про розкриття інформації», положення якого гарантують громадянам держави доступ до офіційної інформації, яку зберігають в органах влади. Передбачено можливість вимоги розкриття інформації, адресованої Раді з контролю за розкриттям інформації у разі обмеження доступу до певного її виду. В Японії існує у відкритому доступі реєстр осіб, яким висунуто обвинувачення

в корупції або які причетні до організованої злочинності, що надає можливість громадськості здійснювати контроль за притягнення винних до відповідальності [3, с. 121; 11, с. 234].

В Ізраїлі антикорупційна атмосфера забезпечується системою «певного дублювання моніторингу» за можливими корупційними діями. Він здійснюється урядовими організаціями і спеціальними підрозділами поліції, відомством Державного контролера, що володіє незалежністю від міністерств і державних відомств, і громадськими організаціями типу «Відомства за чистоту уряду». Ці організації досліджують можливі корупційні точки, а у разі їх виявлення інформують органи розслідування. В Ізраїлі через значні соціальні пільги для урядовців та їхнє безжальне покарання при виявленні корупції низова корупція практично відсутня [3, с. 121].

У Новій Зеландії антикорупційною стратегією є гнучке корпоративне управління і управління персоналом. В цій країні майже немає таких понять, як «кадровий ліміт» або «реєстр посад». Немає ніяких обмежень в оплаті праці. Розмір заробітної праці встановлюється на основі принципу компетенції і у відповідності з кінцевим результатом роботи. Фінансування державного органу, включаючи його заробітні плати залежить від його конкретних цілей. Рівень заробітної плати держслужбовців, в тому числі, у сфері надання публічних послуг, вищий, ніж в приватному секторі. Поряд з високими заробітними платами в цій країні дозволяється державним службовцям за відсутністю конфлікту інтересів та за згодою керівника займатися підприємницькою діяльністю [13].

З точки зору іноземних прикладів особливий інтерес становить досвід Скандинавських країн. Найменш корумпованою країною на сьогодні, в тому числі, у сфері надання публічних послуг, залишається Данія, завдяки своїм успішно діючим антикорупційним законодавством та ініціативам. Так, наприклад, усі великі організації стали притримуватися політики «абсолютної нетерпимості», тобто неприйнятність хабарництва у межах власних організацій або процесу співпраці із зовнішніми партнерами. Крім того, в Данії існують етичні кодекси або кодекси честі чиновників, спеціальні контрольно-наглядові органи, висока громадянська ініціатива, забезпечення гласності та відкритості на рівні правління. Потрібно зазначити, що в Данії державні службовці мають високу ступінь соціального захисту. Вони, як і всі громадяни країни, забезпечуються безплатною медициною та освітою, соціальними гарантіями [7].

Для фінського законодавства не є характерним використання терміну «боротьба» щодо вчинення певного виду злочину. В основному такі злочини попереджуються та застережуються у відповідному правовому акті. В антикорупційній політиці Фінляндії, характерні такі фактори:

– політична, фінансова і кадрова незалежність системи правосуддя;

– незалежні засоби масової інформації;

– відкритість процесу прийняття рішення посадовими особами;

– мінімізація втручання держави в сектор економіки;

– ефективна організація адміністративної системи (компактність, мала ступінь бюрократії, відсутність кастовості, клановості і т.д);

– адекватна система внутрішнього і зовнішнього контролю за діями посадових

осіб, широкі повноваження у цій області у канцлера юстиції, парламентського уповноваженого з прав людини, парламенту;

– достойний рівень заробітної плати посадових осіб, наявність «соціального пакету» (пенсійне забезпечення, вихідної допомоги), розмір якого встановлюється за вислугою років;

– морально-психологічне налаштування суспільства і всього корпусу посадових осіб на несприйняття корупції.

Основні антикорупційні принципи фінської держави – прозорість процесу здійснення владних повноважень, забезпечення законності у державній адміністрації, відповідальність і добропорядність посадових осіб та службовців. Державна політика профілактики і запобіганню корупції, в тому числі, у сфері надання публічних послуг, міститься в загальнонаціональній Програмі по боротьбі з правопорушеннями в економічній сфері (1996 р.) [7].

Таким чином, простежується спільна риса антикорупційних заходів у країнах, які активно протидіють корупції, долаючи наразі її негативні наслідки, і ті, що вже збалансували її рівень. А саме, йдеться про відкритість і гласність у діяльності державних органів, які реалізують владні повноваження в різних сферах життєдіяльності суспільства. Тому, підсумовуючи, слід наголосити, що транспарентність як метод протидії корупції є дієвим та ефективним.

Враховуючи це, і за неможливості залишатися байдужими до проблем корупції на митницях в державах східної Європи, однак з якими ведеться активна ділова й торгова співпраця, Генеральною дирекцією XXI Європейської комісії по митах і податках у 2001 році був підготовлений спеціальний документ «Стратегія, що здійснюється країнами Центральної та Східної Європи напередодні вступу до ЄС щодо мит та податків». У цьому документі сформульовані напрями дій, яких повинні дотримуватися митні адміністрації країн-кандидатів у члени ЄС, щоб відповідати його митній, торговій та економічній політиці. Здатність до реалізації даної політики повинна бути настільки ж ефективною, як і у членів Союзу [14, с. 107].

Стратегією сформовано вимоги, які рекомендовано виконати митним службам країн Центральної та Східної Європи. Аналогом для таких вимог слугували вже імплементовані положення здійснення митної справи країнами-членами ЄС. Для митних органів країн були пред'явлені такі вимоги:

– ясно і точно уявити обсяг відповідальності і службових прав;

– створити необхідну законодавчу базу, а також раціональну та стабільну організаційну структуру, засновану на сучасних методах управління;

– підібрати висококваліфіковані митні кадри і впровадити в їхньому середовищі відповідні етичні правила;

– налагодити ефективний митний контроль;

– сформувати відповідну сучасним вимогам інфраструктуру (комп'ютерні системи, технічне оснащення, митні лабораторії).

Також, у 2014 році Європейською комісією презентовано Багаторічний стратегічний план – Електронна митниця (Е-митниця). Цей документ є інструментом управління і планування розвитку співробітництва між державами-членами ЄС. Проект Е-митниця дозволяє забезпечити ефективне та послідовне управління ІТ-проектів, визначати стратегічні критерії та етапи їх впровадження [14, с. 108].

Таким чином, поряд із транспарентністю антикорупційних процесів сучасним способом є також досягнення технологічного прогресу: електронний формат митних процедур та застосування технологій штучного інтелекту при здійсненні митного контролю.

Позитивний досвід багатьох країн Європи свідчить, що штучний інтелект сприяє ефективному, безпечному та надійному здійсненню митного контролю.

Автоматизація управління митницею хоча і має давню історію, але протягом довгого часу стосувалася у більшій мірі розвинених країн. Сьогодні, незважаючи на технологічні відмінності, усі митні адміністрації автоматизували деякі, якщо не всі, свої процедури. При вирішенні багатьох митних питань штучний інтелект є незамінним та більш того, досить розвиненим (наприклад, при розпізнаванні зображень, скануванні товарів, звірки документів, поданих митниці тощо).

Всесвітня митна організація (WCO, платформа BACUDA (BAnd of CUstoms Data Analysts)) розробила серію досліджень щодо використання штучного інтелекту для виявлення митного шахрайства, онлайн-збору даних про ціни, прогнозування митних доходів та візуалізацію даних [15, с. 80].

Попри позитивні аспекти використання штучного інтелекту у митній справі, серед країн, які активно використовують штучний інтелект на митниці, неодноразово зверталася увага на можливу упередженість штучного інтелекту з огляду на те, що дані, які аналізуватимуться, не завжди можуть бути зібрані правильно. Крім того, через корупційні схеми може бути здійснено вплив на внесення даних, які використовуватиме та опрацьовуватиме штучний інтелект при виборі методів та особливостей митного контролю. Тому, зрозуміло, що певний простір для прийняття рішення та виявлення ініціативи все таки повинен належати працівникам митниці.

В наукових джерелах висловлюється думка про те, що активне впровадження технологій штучного інтелекту в роботу митниці однозначно дасть можливість зробити митні процедури більш прозорими та сприятиме неухильній реалізації принципів законності та рівності усіх перед законом [14, с. 106].

На сучасному етапі у вітчизняній митній сфері в апараті Державної митної служби України (далі - Держмитслужба) функціонує Відділ з питань запобігання та протидії корупції – окремий уповноважений підрозділ, що підпорядковується безпосередньо Голові Держмитслужби та виконує свої функції відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» і Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, затвердженого наказом Національного агентства з питань запобігання корупції № 277/21 від 27.05.2021 р. [16].

Для успішного запобігання та протидії корупції в Держмитслужбі забезпечено функціонування внутрішніх каналів повідомлень про корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення з боку працівників митних органів, що забезпечують викривачам анонімність та перевірку їх повідомлень безпосередньо уповноваженими особами. Найсучаснішим способом подання повідомлення про корупційні правопорушення в Держмитслужбі наразі є розроблені спільно із міжнародними партнерами з програми EU4PFM та розміщені в пунктах пропуску, підрозділах митного оформлення плакати з QR-кодами, за якими викривач отримує доступ до форми для заповнення повідомлення [17]. Для

заохочення викривачів та формування культури повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» Наказом Держмитслужби № 243 від 07.04.2021 р. затверджено Положення щодо впровадження в Держмитслужбі та її територіальних органах механізмів такого заохочення [18].

Досить важливим кроком у запобіганні та протидії корупції є дотримання Правил етичної поведінки працівників Державної митної служби України. З цією метою наказом Держмитслужби № 668 від 02.09.2021 р. було затверджено Кодекс та Правила етичної поведінки працівників Державної митної служби України з метою визначення доброчесності як основного принципу та стандарту поведінки працівників Держмитслужби, якими вони мають керуватися під час виконання посадових обов'язків та в інших, передбачених цим Кодексом випадках [19].

Висновки і пропозиції. Загальносвітова тенденція політики в галузі митної справи - це інтегрування різних країн світу в політичні та економічні союзи та організація і тенденція глобалізації процесів виробництва, торгівлі та фінансово-економічних процесів. За таких обставин, прозорість вчинення митних процедур та організація прогнозованих механізмів митної політики – є ключовим добросовісного співробітництва та авторитетної участі у світовій спільноті. Крім того, що політика транспарентності у сфері протидії корупції, в тому числі, у митній галузі виявилася, за досвідом зарубіжних країн, ефективною. Отже, вивчення іноземного досвіду є особливо важливим як з точки зору прикладів вітчизняного реформування, так і з огляду на потребу взаємодіяти з різними національними митними системами. Водночас релевантність, тобто відповідність або ж адекватність іноземного досвіду є вагомим аргументом для ефективного запровадження досвіду інших держав, оскільки найдосконаліша модель – це статична категорія, яка потребує механізму її запровадження та імплементації в національну систему. Виключно національні механізми втілення моделі можуть бути мірилом вагомості і доречності іноземного досвіду.

Поряд із транспаретністю доречним є і залучення до національної системи програм штучного інтелекту, що також проявила себе ефективною для запобігання корупційним ризикам на митниці.

За таких обставин очевидними є перспективи подальших досліджень в цій царині, оскільки пропозиції механізмів імплементації міжнародного досвіду можуть мати невичерпний характер і потребують наукового творчого потенціалу.

Список використаної літератури

1. Проти корупції: Конвенція ООН від 31 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 08.09.2024).
2. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності. Мультимедійний навчальний посібник. Кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/prevention_of_corruption/info/lec4.ml (дата звернення 08.09.2024).
3. Ростовська К. Міжнародний досвід формування та реалізації антикорупційної політики в інших державах. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 4 (12). С. 118-122.
4. Ільєнок Т. В. Зарубіжний досвід адміністративно-правової протидії корупції.

Юридична наука. 2012. № 12. С.42-52.
5. Швидкий Я. Ю. Зарубіжний досвід протидії корупції та можливості його імплементації в Україні. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. Вип. (1(7). С. 219-227. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/7/17.pdf (дата звернення 15.09.2024).
6. Чемерис І. В. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління. Стратегічні пріоритети. 2009. № 3 (12). С. 110-118.
7. Царевич О. Зарубіжний досвід запобігання корупційних ризиків у сфері надання публічних послуг. Law. State. Technology. 2022. Вип. 3. С. 41-46. URL: https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/245/216 (дата звернення 15.09.2024).
8. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. Віче. 2015. Вип. 18. С. 2-5. URL: http://veche.kiev.ua/journal/4910/. (дата звернення 20.09.2024).
9. Халковський О. М. Досвід протидії корупції у зарубіжних країнах. Економіка та держава. 2011. Вип. № 3. С. 104-106.
10. Коруля І. В. Зарубіжний досвід у сфері протидії корупції та можливість його використання в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2014. Вип. № 1. С. 170-173.
11. Трепак В. М. Міжнародний досвід запровадження системи заходів антикорупційної спрямованості. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2015. Вип. № 2 (10). С. 233-246.
12. Чепелюк В. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. Всеукраїнська громадська організація «Успішна Україна»: веб-сайт. URL: http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html. (дата звернення 20.09.2024).
13. Henderson, J., Cave S., Petrie M. National Integrity System: Country Study Report. 2003. New Zealand. URL: www.archive.transparency.org (дата звернення 20.09.2024).
14. Квеліашвілі М. Стратегії як основний механізм управління змінами при здійсненні митної справи: зарубіжний досвід. Інвестиції: практика та досвід. 2016. Вип. № 6. С. 104-109.
15. Івашова Л. М. Шляхи адаптації нормативно-правового забезпечення стратегічного управління митною діяльністю в Україні до світових стандартів. Зб. наук. пр. Херсонського державного технічного університету. Серія: Державне управління. 2013. Вип. № 2. С. 74-82.
16. Про затвердження Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 27.05.2021 р. № 277/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#Text. (дата звернення 28.09.2024).
17. Порядок організації в Держмитслужбі та її територіальних органах роботи з повідомленнями про корупцію, внесеними викривачами: Наказ Держмитслужби від 04.06.2021 р. № 415. URL: https://customs.gov.ua/ (дата звернення 28.09.2024).
18. Про затвердження Положення щодо впровадження в Держмитслужбі та її територіальних органах механізмів заохочення викривачів та формування культури повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції»: Наказ Держмитслужби від 07.04.2021 р. № 243. URL: https://customs.gov.ua/. (дата звернення 28.09.2024).
19. Про затвердження Кодексу та Правил етичної поведінки працівників Державної митної служби України: Наказ Держмитслужби від 02.09.2021 р. № 668. URL: https://customs.gov.ua/zapobigannia-proiavam-koruptsiyi. (дата звернення 28.09.2024).

References

1. Against corruption: UN Convention of October 31, 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
2. Criminological characteristics and prevention of corruption crime. Multimedia study guide. Department of Criminology and Criminal Enforcement Law of the National Academy of Internal Affairs. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/prevention_of_corruption/info/lec4.ml [in Ukrainian].
3. Rostovska K. (2017). International experience of formation and implementation of anti-

corruption policy in other countries. Aktualni problemy pravoznavstva. Vyp. 4 (12). S. 118-122 [in Ukrainian].
4. Ilienok T. V. (2012). Foreign experience of administrative and legal counteraction to corruption. Yurydychna nauka. № 12. S. 42-52 [in Ukrainian].
5. Shvydkyi Ya. Iu. (2020). Foreign experience of combating corruption and the possibility of its implementation in Ukraine. Expert: paradigms of legal sciences and public administration. Vyp. 1(7). S. 219-227. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/7/17.pdf [in Ukrainian].
6. Chemerys I. V. (2009). Foreign experience of combating corruption in the public administration system. Stratehichni priorytety. № 3 (12). S. 110-118 [in Ukrainian].
7. Tsarevych O. (2022). Zarubizhnyi dosvid zapobihannia koruptsiinykh ryzykiv u sferi nadannia publichnykh posluh. Law. State. Technology. Vyp. 3. S. 41-46. URL: https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/245/216 [in Ukrainian].
8. Akhtyrska N. (2015). International experience of combating corruption as a vector for the formation of national anti-corruption policy: a review of Romanian legislation. Viche. Vyp. 18. S. 2-5. URL: http://veche.kiev.ua/journal/4910/ [in Ukrainian].
9. Khalkovskyi O. M. (2011). Experience of combating corruption in foreign countries. Ekonomika ta derzhava. Vyp. № 3. S. 104-106 [in Ukrainian].
10. Korulia I. V. (2014). Foreign experience in the field of anti-corruption and the possibility of its use in Ukraine. Porivnialno-analitychne pravo. Vyp. № 1. S. 170-173 [in Ukrainian].
11. Trepak V. M. (2015). International experience of introducing a system of anti-corruption measures. Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. Vyp. № 2 (10). S. 233-246 [in Ukrainian].
12. Chepeliuk V. Experience of foreign countries in the fight against corruption. All-Ukrainian public organization «Successful Ukraine» veb-sait. URL: http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html [in Ukrainian].
13. Henderson, J., Cave S., Petrie M. (2003) National Integrity System: Country Study Report. New Zealand. URL: www.archive.transparency.org.
14. Kveliashvili M. (2016). Strategies as the main mechanism of change management in the implementation of customs affairs: foreign experience. Investytsii: praktyka ta dosvid. Vyp. № 6. S. 104-109 [in Ukrainian].
15. Ivashova L. M. (2013). The way of adaptation of regulatory and legal provision of strategic management of the customs agency in Ukraine to world standards. Coll. of science Ave. of Kherson State Technical University. Series: State Administration. Vyp. № 2. S. 74-82 [in Ukrainian].
16. On the approval of the Standard Regulation on the authorized unit (authorized person) for the prevention and detection of corruption: Order of the National Agency for the Prevention of Corruption dated May 27, 2021 No. 277/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#Text [in Ukrainian].
17. Organizational procedure in the State Customs Service and its territorial bodies for dealing with corruption reports submitted by whistleblowers: Order of the State Customs Service No. 415 dated 04.06.2021. URL: https://customs.gov.ua/ [in Ukrainian].
18. On the approval of the Regulation on the implementation in the State Customs Service and its territorial bodies of mechanisms for encouraging whistleblowers and forming a culture of reporting possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»: Order of the State Customs Service dated 04/07/2021 No. 243. URL: https://customs.gov.ua/ [in Ukrainian].
19. On the approval of the Code and Rules of Ethical Conduct of Employees of the State Customs Service of Ukraine: Order of the State Customs Service dated September 2, 2021 No. 668. URL: https://customs.gov.ua/zapobigannia-proiavam-koruptsiyi [in Ukrainian].

Стаття надійшла 18.10.2024 р.

A. V. Delechuk, Postgraduate Student
Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
the Department of Criminal Law and Procedure
7A Dobrokhotova St, Kyiv, 03142, Ukraine
e-mail: makarij1994@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0003-8212-1569

RELEVANCE OF FOREIGN EXPERIENCE IN COMBATING CRIMINAL OFFENSES IN THE CUSTOMS SECTOR

Summary

The article is devoted to consideration of the foreign experience in combating corruption both in general and criminal offenses in the customs sector, in particular. Since the deductive method of scientific cognition is chosen, the publication outlines the criminological experience of combating corruption inherent in each legal system as a whole, with further specification of anti-corruption measures specifically in relation to provision of customs services.

The publication provides data on organization of anti-corruption, including in the customs sector, in the countries of the European Community, both those, which have a sustainable development of anti-corruption measures (Germany, France, UK and Italy) and in the states, which are adapting their legal framework within the political association of the European Community and are intensively working to reduce corruption risks and the negative impact of corruption as such on the order of public relations (Romania and the Baltic states). Special attention is paid to the Scandinavian trends in combating corruption, and the article notes that the Asian experience (Singapore and South Korea) is relevant, reflecting the reality of fundamental changes and criminological possibilities for reducing corruption figures. At the same time, the author suggests that foreign experience is useful provided that it is relevant, i.e., adequate to the conditions, in which it will be implemented. The author concludes that a globally effective method of combating corruption in any public sphere is transparency, i.e. transparency of the state policy on organization of administrative service delivery by public authorities. In other words, it refers to the state of transparency in the exercise of power. In particular, the actual implementation of this concept implies publicity and openness in the personnel policy in selection of customs officials, publicity of information on anti-corruption investigations, making public of property data, etc. Along with this, development of the codes of ethics and a corresponding corporate "zero tolerance" for corruption is also important.

In addition, the study states that the international community is effectively using technological advances in anti-corruption measures. Specifically, it refers to the electronic format of most customs services. In author's opinion, artificial intelligence, which, despite the available shortcomings in its work, is capable to objectify bureaucratic processes in the customs authorities, can also provide qualitative results in combating corruption in the customs sector.

Keywords: corruption, customs services, relevance, foreign experience, transparency, artificial intelligence.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315693
УДК 343.9

А. В. Желдубовська, здобувачка 4 курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Економіко-правовий факультет
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: anastasiia.zheldubovska@stud.onu.edu.ua

Науковий керівник – ***Чуваков Олег Анатолійович***,
докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри кримінального права,
кримінального процесу і криміналістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КІНОСТРІЧКИ ДЕВІДА ФІНЧЕРА *«СІМ»*

Метою статті є поглиблене вивчення та подальший аналіз твору кіноіндустрії через призму кримінального права та криміналістики, а також покращення розуміння теми злочинності та психології серійних убивць на прикладі збірного образу антагоніста. У тексті статті пропонується юридична (кримінально-правова) кваліфікація злочинів, вчинених у фільмі та дій працівників правоохоронних органів, згідно чинного українського законодавства, а також обґрунтовується важливість кінематографу як інструменту для вивчення та розуміння різних аспектів суспільства, зокрема правової системи. Фільм *«Сім»* розглядається як мультидисциплінарне джерело для вивчення юриспруденції, етики, моралі, релігії, психології (зокрема деліктоздатності та ментального стану працівників правоохоронної системи) та кінематографу. Актуальність теми визначається потребою в розширенні підходів до викладання права та криміналістики через застосування прикладів з кіномистецтва. Аналіз попередніх досліджень свідчить про недостатню увагу до використання художніх творів для правової освіти. У викладі основного матеріалу досліджено зображені у кінострічці протиправні діяння – серед них катування, вбивства з особливою жорстокістю, порушення недоторканності житла та незаконне позбавлення волі та кваліфіковано їх згідно чинного українського законодавства. Розглянуто методи і прийоми розслідування, зокрема застосування незаконних дій працівниками оперативних органів. Стаття використовує загальнонаукові та спеціальні методи, такі як формально-правовий та діалектичний, для досягнення цілей дослідження. Основою теоретичного дослідження слугували положення національного законодавства, зокрема норми відповідних розділів Кримінального кодексу України, адже, через власне унікальність і виключність характеру роботи, наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних авторів не були джерелом даного дослідження.

Ключові слова: кваліфікація злочинів; наратив; психічний стан; кінематограф; злочин; жорстокість.

Постановка проблеми. Кінематограф є одним з найважливіших нематеріальних ресурсів людства. Саме через нього суспільством можна

маніпулювати, звернути його увагу до певних важливих питань чи навіть навчити. Особливо це, на нашу думку, стосується стрічок, пов'язаних з юриспруденцією – фундаментальних кінопраць на тему правосуддя та того, що йому передує, тобто розслідувань, тощо, є достатньо. Серед важливих для науки права, особливо кримінального, фільмів можна виокремити неонуарний трилер під назвою *«Сім»*, в якому описується тиждень роботи поліцейських та, зокрема детективів, що втілюють два полярно різні погляди на життя. Протягом цього періоду у неназваному місті починає діяти маніяк, що пов'язує свої жорстокі знущання та вбивства з біблійськими смертельними гріхами. Ми вважаємо надзвичайно цікавою темою для дослідження кваліфікацію цих злочинів згідно чинного українського законодавства, адже в багатьох показаних кримінальних правопорушеннях присутня конкуренція норм та загальна складність їх визначення відповідно до статей Кримінального кодексу України, а також загальний криміналістичний аналіз подій фільму.

Християнські вчення зазначають сім смертних гріхів. Джон Доу – антагоніст – жорстоко і показово вбиває п'ятьох людей, які, на його думку, є втіленням відповідних гріхів. Складність кримінального провадження полягає, здебільшого, в його психопатичному розладі особистості – Доу не має відбитків, адже відрізав собі подушечки пальців; його вбивства є виваженими, поміркованими та акуратними, а свою діяльність він розцінює як повчальну проповідь. Деяких зі своїх жертв він катував днями та тижнями напроліт, не відчуваючи співчуття, іноді використовуючи тіла та частини тіл як інструменти для надання підказок поліції у пошуках наступних трупів. Подальша оперативно-розшукова діяльність призводить до викриття його житла, в якому слідчі знаходять фотографії жертв, шизофренічні мемуари та отримують дзвінок від нього, в якому Доу виказує своє шанобливе ставлення до високої кваліфікованості детективів Сомерсета та Міллза, що займаються справою, а також повідомляє, що у зв'язку з різким прогресом у справі йому необхідно «пришвидшитися».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали норми законодавства України, що регулюють питання вищеперелічених розділів Кримінального кодексу України. Наукові праці вітчизняних та/або зарубіжних науковців не слугували наріжним каменем даного дослідження у зв'язку з виключною новизною дослідження.

Мета статті. Метою дослідження є всебічне вивчення кінострічки Девіда Фінчера «Сім» через призму кримінального права та криміналістики, покращення розуміння теми злочинності та психології серійних убивць на прикладі збірного образу антагоніста та обґрунтування актуальності використання творів кіномистецтва та художньої літератури при навчальній підготовці юристів. Для досягнення вищезгаданої мети поставлено такі завдання: 1) здійснити кваліфікацію скоєних антагоністом кримінальних правопорушень проти життя; 2) дослідити та кваліфікувати дії сил оперативного розшуку, зокрема правопорушення детективів «pro bono» (дослівне значення); 3) надати власні рекомендації щодо застосування деяких інших творів.

Виклад основного матеріалу. Жертви Доу не йшли в порядку, відповідному до біблійського переліку. Першою за викриттям жертвою став грішник обжерливості – ожирілий чоловік, що загинув від насильницького розриву

шлунку. З прогресом слідства ми дізнаємося, що маніяк проникнув у будинок за пару днів до вбивства, зв'язав його та змушував їсти, допоки той не помре. Першою статею в контексті КК України, яку ми маємо розглядати у випадках умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині є ст. 115 Кримінального кодексу України. Для перших п'яти вбивств Доу – не враховуючи «жертву лінощів» – у фільмі характерні пункти зазначеної вище статті, а саме п. 4 ч. 2 і п. 7 ч. 2 – вчинене з особливою жорстокістю та з хуліганських мотивів. Також, конкретно у даному випадку злочинцю інкримінуються ряд таких статей, як ст. 127 – катування; ч. 2 ст. 162 – порушення недоторканності житла, вчинене із застосуванням насильства та, можливо, ст. 194 – умисне знищення або пошкодження майна (вирізана назва гріха за холодильником).

Другою жертвою Доу став відомий адвокат, що за великі суми грошей виправдовував злочинців – еталон гріха жадоби, тіло якого було знайдено в його ж офісі. Окрім за замовчуванням використаної п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України мусимо також розглянути вже зазначені ст. 127, та як додаткові ст. 194 – (кров'яний надпис на килимі) і ч. 2 ст. 162 – порушення недоторканності житла. Перш ніж зникнути з місця злочину Доу перевертає догори дриґом картину на стіні та малює окуляри на фотографії дружини адвоката, сподіваючись, що вона помітить і повідомить працівників правоохоронних органів про зміни в кабінеті – під картиною судмедексперти знаходять надпис, створений відбитками пальців третьої жертви – «допоможіть мені».

Третю жертву Міллз та Сомерсет знаходять, вламуючись до неї додому з нарядом поліції з надією, що знайдені відбитки належать убивці. Молодий злочинець, що проживав там, раніше звинувачений у продажі наркотиків, крадіжках і згвалтуваннях та виправданий попередньою жертвою, був насильно прикутий до ліжка рівно рік тому від дати подій. На тілі жертви були гнійні пролежні, відсутня кисть, а сам він страждав від повної атрофії м'язів та хребта, а також смертельної фотобоязні. В лікарні, до якої привезли потерпілого одразу після того, як він проявив симптоми життєдіяльності було встановлено, що Доу вколював йому «весь можливий набір наркотиків та навіть антибіотик, напевне для того, щоб пролежні не гноїлися». Подібні діяння підпадають під статтю 314 Кримінального кодексу України, а саме незаконне введення в організм наркотичних речовин. Було зазначено, що незважаючи на ознаки життєдіяльності жертви, спричиненні знущання є невідворотними та неодмінно призведуть до болісної смерті потерпілого у короткочасній перспективі, що дозволяє нам застосувати ч. 3 вищезазначеної статті, а також ст. 127 – катування, ч. 1 і 3 ст. 121 – умисні тяжкі тілесні ушкодження (наживо відрізана рука задля відбитків); ч. 2 і 3 ст. 146 – незаконне позбавлення волі та ст. 162 – порушення недоторканності житла.

Після третьої жертви детективи застосовують незаконний збір бібліотечних даних, доступ до яких їм надав знайомий Сомерсета, що приводить їх до квартири Джона Доу. Хвилинами по прибуттю додому повертається вбивця, відкриваючи вогонь. Зчиняється погоня, під час якої Міллз ламає руку. Обеззброєному детективові Доу вирішує зберегти життя, нівечить обличчя і зникає.

В період між третьою і четвертою жертвами детективи зчиняють також ряд інших правопорушень – вламуються в квартиру Доу без ордера, фальсифікують

показання, а також раніше перешкоджають діяльності до певного часу невідомого журналіста, що надалі несе фатальні зрушення у плані Доу: в ванній кімнаті розташовується місце для виявлення фотографій – журналістом на місці виявлення жертви гріху лінощів був сам Доу. Ще одним суттєвим недоліком ведення слідства Сомерсетом і Міллзом стає зволікання з пошуком проститутки, фотографії якої було знайдено у квартирі маніяка. Через деякий час вона стає четвертою жертвою.

Основною жертвою гріха хтивості стала повія. Доу без перешкод у робочий час пройшов до борделю та узяв у заручники її разом з клієнтом. Під час допиту клієнт розповів, що злочинець тримав пістолет, який використовував для покірності заручників, і, поклавши його чоловікові в рота, змусив пристібнути до тазу страпон, виготовлений на замовлення та «зґвалтувати» повію. Замість фалоса на страпоні був ніж, що спричинило брутальну і стражденну смерть потерпілої. В цьому випадку жертвами стали одразу двоє – проститутка – кваліфікація за п. 4 ч. 2 ст. 115 – умисне вбивство з особливою жорстокістю, а чоловік, як похідна жертва – за статтями 154 – примушування до вступу в статевий зв'язок – та 129 Кримінального кодексу України – погроза вбивством.

Наступні дві жертви гинуть з проміжком в декілька годин. Жертвою пихатості стає приваблива та успішна модель, якій маніяк безповоротно знівечив обличчя. Приклеївши до однієї руки телефон, а до іншої банку зі снодійним, Доу дав їй вибір – подзвонити в швидку і вижити, або померти. Дівчина стала першою жертвою, яка була вбита власноруч, хоч і під жорсткою маніпуляцією. Відтворивши події того ранку можемо зробити висновок, що статтями, під які підпадає цей злочин є ч. 1 ст. 121 – умисні тяжкі тілесні ушкодження; ст. 120 – доведення до самогубства та ст. 162 – порушення недоторканності житла.

Проте найважливішою частиною помислу Доу стає спектакль, який він розігрує після жертви гордині. Весь у крові, він приїздить на таксі до поліцейського відділку, де, галасуючи, привертає увагу детективів, дозволяючи себе заарештувати. Під час допиту він висуває свої вимоги через адвоката – детективи Міллз і Сомерсет мусять поїхати з ним наодинці у встановлений час у встановлене місце, де, за його словами, поховані дві останні жертви. Доу висуває свій ультиматум – або детективи погоджуються на угоду і він підписує повне признання в усіх скоєних злочинах, або тіла ніколи не будуть знайдені, а сам злочинець оголосить про свою неосудність. Останнім аргументом перед згодою Сомерсета стає факт знахідки трьох зразків крові на тілі та речах Доу – його самого через незагоєні видалені подушки пальців, жертви пихатості та невідомої особи. Оснащені табельною зброєю, мікрофонами та бронежилетами, під віддаленим наглядом поліцейських гвинтокрилів вони вирушають за місто.

Вагомим у даному контексті також є той факт, що вбивця є знеособленим – ім'я «Джон Доу» є автоматичним заповнюванням чоловічого роду, екземпліфікантом, який давно широко використовується у випадках, коли зазначена людина є невідомою. Серед таких випадків є позначення неопізнаного тіла, анонімної або невідомої сторони судового процесу у англосаксонській правовій сім'ї, або навіть у ЗМІ для малозначущих або анонімних персонажів. Незначність своєї особистості вбивця підтверджує і сам, коли детективи уперше говорять утрьох.

По дорозі між головними героями розв'язується палка дискусія. Стражденний гнівом і ненавистю до Доу, Міллз принижує та провокує його, щоразу повторюючи, що як в маніяці, так і його діяльності немає нічого особливого та значущого, тоді як останній лише посміхається, називаючи все це «виставою» і заявляючи, що люди не зможуть осягнути, але і заперечити також. Більшість часу Сомерсет є мовчазним слухачем, але, на відміну від свого напарника, він ввічливо заперечує Доу, коли той стверджує, що був «обраний Богом» чинити так зі своїми жертвами, питаючи, чому тоді Доу настільки насолоджувався своїми діяннями. Розсудливий та спокійний Доу інтелігентно апелює також і всім образам Міллза, допоки той не заявляє, що всі жертви були невинними людьми.

«Невинні? Це такий жарт? Огрядний чоловік, огидний чоловік, який ледве стоїть на ногах... чоловік, на якого, побачивши його на вулиці, ви вкажете своїм друзям, щоб вони приєдналися до вас у насмішках з нього? ... А після нього я обрав адвоката. І ви обидва, я впевнений, таємно дякували мені за це. Чоловік, що присвятив своє життя тому, щоб заробляти гроші, брешучи з кожним подихом, щоб утримувати вбивць і ґвалтівників на вулицях. Жінка, настільки потворна зсередини, що вона не могла жити далі, якщо не могла бути красивою зовні. Наркодилер, точніше педераст, що торгує наркотиками. І не забуваймо про повію, що розповсюджує хвороби. Тільки в такому паскудному світі можна навіть намагатися говорити, що це були невинні люди, і зберігати при цьому спокійне обличчя. Але в тому-то й справа. Ми бачимо смертельний гріх на кожній розі вулиць, в кожному будинку, і ми терпимо його. Ми толеруємо його, бо це звично. Це банально. Ми терпимо його вранці, вдень і вночі. Тепер ні. Я подаю приклад. І над тим, що я зробив, будуть ламати голову, і вивчати, і наслідувати. Вічно». Незважаючи на другу втрату самовладання Міллзом та аргументовану опозиційність Сомерсета Доу залишається непохитним. Автівка з повітряним конвоєм прибувають на місце.

Оглядаючи місцевість детективи не помічають нічого особливого та виводять злочинця у кайданах. Углядівши транспортний засіб, що з великою швидкістю наближається до них, Сомерсет біжить, щоб зупинити і перевірити його. Залишаючись віч-на-віч з Міллзом, Доу починає свій монолог. Далі наратив ненадовго розвивається окремо. Наляканий водій, якого змусили зупинитися і підняти руки в гору зізнається, що виконує доручене йому замовлення – доставити посилку Девіду Міллзу. Спершу вагаючись, Сомерсет вирішує відкрити посилку сам. Не вірячи своїм очам, він біжить назад та благає Міллза кинути пістолет на землю.

Джон Доу зізнається, що окрім пошани відчував заздрість детективові. Міллз, збентежений поведінкою свого напарника, не звертає уваги на злочинця, допоки той не говорить, що заздрив «нормальному життю» детектива – влаштованому побуту та люблячій привабливій дружині. Коли Міллз пішов на роботу того дня, дружина залишилася вдома, адже вони переїхали у це місто менше тижня тому, і вона не встигла знайти пристойну роботу. Доу проникає у їхній будинок та намагається «зіграти люблячого чоловіка» з дружиною Міллза, та коли в нього це не виходить, він убиває її та відрізає її голову. Вбивця закликає запального Міллза «стати гнівом» та помстившись, зіграти на руку Доу. Катарсис злочинця

настає тоді, коли він зізнається, що молода дружина детектива благала зберегти життя хоча б дитині, якою вона була вагітна на ранніх стадіях і отримує задоволення від того, що Міллз не знав про це. Охоплений люттю і горем, Міллз не чує благання Сомерсета та застрелює Доу, таким чином, завершуючи його план, позбавивши його можливості спокутувати гріхи.

Дружина детектива була першою і останньою жертвою, над тілом якої він знущався вже після смерті. Злочин підпадає під нову серед вищезазначених статтю 297 – наруга над тілом померлого та вже відомі нам ст. 115 – умисне вбивство (п. 2, п. 4 ч. 2) і ст. 162 – порушення недоторканності житла.

Питання, чи є Джон Доу деліктоздатним, до сих пір є актуальним та суперечливим. Незважаючи на особливу жорстокість, яка супроводжувала усі його злочини, для глядача його психічний стан залишається загадкою, обов'язково у світлі його маніпуляції у поліцейському відділку. Протиставлений йому образ детектива Сомерсета розкриває феномен пошуку раціоналізації в девіантній поведінці та намаганні пояснити жорстокість, не прив'язуючи її до порушень психіки. Його виснажена і втомлена поведінка свідчить про психологічний вплив насильства і розпусти на людину з плином часу. Кінострічка також піднімає питання про ментальне здоров'я правоохоронців, які регулярно зіштовхуються з найтемнішими сторонами людського єства. Режисер через промову свого антагоніста в поліцейській машині по дорозі до «тіл двох останніх жертв» припускає, що сучасне людство настільки звикло до цих гріхів, що вже не помічає їх.

Висновки і пропозиції. *«Сім»* – це розповідь, що спонукає до роздумів і запрошує до ретельного вивчення. Сам Джон Доу пророкував, що його злочини довго пам'ятатиме та вивчатиме громадськість. У зв'язку з багатогранністю картини вона є мультидисциплінарним джерелом для вивчення – серед них крім юриспруденції постають теми етики і моралі, релігії, психології та кінематографу. Фільм є переконливим кінематографічним дослідженням поняття злочину, девіації та темних сторін людської природи. Через кримінологічний наратив він дає уявлення про психологію серійних убивць, мотивацію їхніх дій та тонкої межі між неосудним та осудним станами, а також заглиблюється в роздуми, яку ціну доводиться платити правоохоронцям, розслідуючи такі злочини впродовж життя.

Серед перспектив подальших досліджень вбачаємо поглиблений аналіз інших не менш фундаментальних творів мистецтва у сфері кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, серед яких є кінострічки *(«12 розгніваних чоловіків», «Первісний страх», «Суд у Нюрнберзі» тощо),* прозові літературні твори *(«Суддя та його кат», «Мовчання ягнят», «Червоний дракон»)*, твори non-fiction, що не позиціонують себе, як підручники та не мають першочергової спрямованості на використання у закладах вищої освіти *(«Дослідники смерті. Від Шерлока Голмса та Агати Крісті до лабораторії судмедексперта»)* тощо. Визнання подібних творів якісним та практичним джерелом навчальної інформації юридичними закладами вищої освіти зіграє важливу роль в збільшенні зацікавлення кадрів навчальними матеріалами на стадії студентства, що, до того ж, послугує подальшому логічному підвищенню рівня та поліпшенні якості знань останніх у полі юриспруденції.

Мусимо зазначити, що Кримінальний кодекс України доволі недетально характеризує широкий спектр злочинів, зокрема тих, що описані у кінострічці: так вбивство за допомогою страпона з ножем стало лише умисним вбивством з елементами зґвалтування, а тортури зв'язаної жертви поїданням їжі до розірвання шлунку жертви статтями про катування та умисне вбивство. Цей недолік має як негативну, так і позитивну сторони. З одного боку, недеталізованість у законодавстві є суттєвою перепоною на шляху до точної кваліфікації правопорушень, що, у свою чергу, призводить до перерозглядів справ у апеляційних і касаційних судах, проте, з іншого боку, дана нечіткість надає суддям певну свободу дій у визначенні відповідних покарань, беручи до уваги унікальні обставини кожної справи, що дозволяє більш індивідуально і справедливо реагувати на злочинну поведінку. Також можемо зазначити, що відсутність суворої і деталізованої «інструкції» для застосування норм вимагає від юристів, залучених у процесі – суддів, адвокатів, прокурорів тощо – самостійного тлумачення та подальшого застосування закону в конкретних справах. Така залежність від правової експертизи гарантує, що правові рішення приймаються тими, хто глибоко розуміє законодавство та його нюанси.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

References

1. Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла 11.11.2024 р.

A. V. Zheldubovska, 4-rd year Student of the Bachelor`s Degree Program
Odesa I. I. Mechnikov National University
Faculty of Economics and Law
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: anastasiia.zheldubovska@stud.onu.edu.ua

Academic Supervisor – ***O. A. Chuvakov***
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Odesa I. I. Mechnikov National University

CRIMINALISTIC ANALYSIS OF DAVID FINCHER'S FILM "SEVEN"

Summary

The purpose of the article is to study and further analyze the work of the film industry through the prism of criminal law and forensics, and to improve the understanding of the topic of crime and the psychology of serial killers on the example of the collective image of the an-

tagonist. The article proposes a legal (criminal law) qualification of the crimes committed in the film and the actions of law enforcement officers under current Ukrainian legislation, and also substantiates the importance of cinema as a tool for studying and understanding various aspects of society, including the legal system. The film "Seven" is considered as a multidisciplinary source for studying law, ethics, morality, religion, psychology (in particular, the tort capacity and mental state of law enforcement officers) and cinema. The relevance of the topic is determined by the need to expand approaches to teaching law and forensics through the use of examples from cinema. The analysis of previous studies shows that insufficient attention is paid to the use of works of art for legal education. In the presentation of the main material, the author examines the unlawful acts depicted in the film, including torture, murder with particular cruelty, violation of the inviolability of the home and illegal deprivation of liberty, and qualifies them according to current Ukrainian legislation. The author examines the methods and techniques of investigation, in particular, the use of illegal actions by law enforcement officers. The article uses general scientific and special methods, such as formal legal and dialectical, to achieve the research objectives. The theoretical study was based on the provisions of national legislation, in particular, the provisions of the relevant sections of the Criminal Code of Ukraine, since, due to the unique and exclusive nature of the work, the scientific works of domestic and foreign authors were not the source of this study.

Keywords: classification of crimes; narrative; mental state; cinema; crime; cruelty.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315694
УДК 342.1:323.3

О. О. Козенко, канд. юрид. наук,
здобувач наукового ступеню доктор юридичних наук
Наукова лабораторія Науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
вул. Михайла Максимовича, 22, Київ, 03022, Україна
e-mail: kozenko.lawyer@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7619-484X

І. В. Ткачов, канд. юрид. наук,
здобувач наукового ступеню доктор юридичних наук
Наукова лабораторія Науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
вул. Михайла Максимовича, 22, Київ, 03022, Україна
e-mail: tin_75@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-2173-1921

МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ В УКРАЇНІ У ПРОТИДІЇ ЕКСТРЕМІЗМУ, РАДИКАЛІЗМУ ТА ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

Статтю присвячено дослідженню понять «екстремізм», «радикалізм» та «фундаменталізм», розглянуто основні аспекти прояву цих явищ та визначено можливості їх протидії при функціонуванні загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

Дані злочини тісно пов'язані між собою та можуть проявлятися в різних формах. Актуалізація тих чи інших форм залежить від конкретних історичних та соціально-політичних умов і завдань, які постали перед країною та суспільством. Проблематика протидії цим злочинам в сучасному суспільстві є комплексною і тісно пов'язаною з проблемами громадської та національної безпеки. Оскільки, військова агресія російської федерації спричинила чимало загроз та викликів для нашої держави, обрана тематика дослідження вимагає здійснення комплексного аналізу з метою пошуку нових шляхів для їх подолання.

У статті здійснено аналіз стану термінологічно-понятійного апарату «екстремізму», «радикалізму» та «фундаменталізму» з точки зору соціально-філософського та історичного змісту.

Також, проведено порівняльний аналіз національного та міжнародного законодавства та наголошено на проблемах правозастосовної практики щодо цих злочинів.

Встановлено, що для підвищення рівня ефективності функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні необхідно розглянути можливість усунення прогалин у законодавстві України у сфері боротьби з тероризмом щодо протидії екстремізму, радикалізму та фундаменталізму.

Ключові слова: екстремізм, радикалізм, фундаменталізм, екстремістська діяльність, тероризм, терористична діяльність, суб'єкти боротьби з тероризмом, загальнодержавна система боротьби з тероризмом в Україні.

© О. О. Козенко, І. В. Ткачов, 2024

Постановка проблеми. В умовах посилення активності різноманітних екстремістських, радикальних та фундаменталістських формувань у світі, в наших реаліях також постає проблема протидії таким явищам як екстремізм, радикалізм та фундаменталізм з метою забезпечення національної безпеки. Особливо актуальним відповідне питання стає в нашій державі в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації, коли агресор використовує всі можливі інструменти гібридної агресії, у тому числі, спрямовані на радикалізацію суспільства з метою досягнення своїх військово-політичних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу сутності таких явищ як екстремізм, радикалізм, фундаменталізм та тероризм, а також заходів щодо їх протидії присвячені праці таких науковців: В. Ф. Антипенка, Ю. Б. Ірхи, Б. Д. Леонова, С. Я. Лихова, А. О. Марченко, Н. Г. Маслова, І. М. Рижова, І. В. Ткачова, М. П. Требіна та інших. Їх наукові роботи безумовно мають важливу науково-практичну цінність та є гарним доробком для подальших досліджень у відповідній сфері. У той же час, дослідження проблематики протидії екстремізму, радикалізму та фундаменталізму, зокрема із використанням загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні, на сьогодні ще бракує.

Метою статті є концептуальний аналіз понять «екстремізм», «радикалізм» та «фундаменталізм», розгляд основних аспектів прояву цих явищ та визначення основних заходів суб'єктів боротьби з тероризмом щодо їх протидії.

Виклад основного матеріалу. Ефективність протидії тому чи іншому явищу великою мірою залежить від правильного розуміння його сутності. З'ясування сутності фундаменталізму, радикалізму та екстремізму надзвичайно важливе як у теоретичному, так і практичному значеннях. Саме тому, доцільно розглянути відповідні явища перш ніж визначати можливості загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні у їх протидії. У сучасному світі поняття «фундаменталізм», «радикалізм» та «екстремізм» переважно асоціюються із порушенням прав і свобод людини та загальноприйнятих норм і цінностей, вчиненням насильства над громадянами, а також тероризмом. Відповідні явища тісно взаємопов'язані між собою та тероризмом.

Термін «фундаменталізм» вперше з'являється на початку XX століття, коли представники протестантського руху в Сполучених Штатах Америки видають серію творів «Основи: свідчення істини» (англ. «The Fundamentals: a testimony to the truth»), в яких пропонуються відповіді на актуальні соціальні проблеми з точки зору принципів християнства. Таким чином, терміни «фундаменталізм» та «фундаменталіст» почали використовуватись як назва нового напряму та його послідовників. Фундаменталісти протистояли розвитку та пропагували повернення до фундаменту християнського віросповідання. Тлумачний словник української мови визначає фундаменталізм як одну із течій у релігії, яка різко виступає проти критичного перегляду усталених понять, відкидають будь-які спроби критики Біблії або її реалістичного тлумачення. Словник також наводить інше визначення, яке трактує фундаменталізм як непримиренне відстоювання яких-небудь принципів, вчень, світоглядів [1].

Історично фундаменталізм виникає в моменти зламу світоглядних систем, коли має місце занепад культурної або релігійної традиції та загострюється протистояння між старим і новим. При цьому неможливість адаптуватися до

нового та бажання повернутися до старого породжує намагання відродити старе, що об'єктивно не є можливим, відтак фундаменталісти завжди прагнуть загальмувати розвиток культури та викликати стагнацію.

На сьогодні, термін «фундаменталізм» використовується переважно для позначення типу віри, що сповідується іншими. У повсякденності це поняття найчастіше застосовується щодо ісламу для позначення притаманних мусульманському середовищу тенденцій та практик, пов'язаних із уявленнями і настановами ісламу. Слід зазначити, що саме ісламський фундаменталізм в сучасному світі є одним із найбільших викликів світській демократії, оскільки його прихильники прагнуть встановлення божественного порядку, який визнають більшість ісламських фундаменталістів, та який фактично є формою тоталітаризму. У контексті цього слушними є твердження М. Марті та С. Епплбі стосовного того, що фундаменталізм містить у собі тоталітарний імпульс [2, с. 824] та загалом є абсолютистським за своєю природою [3, с. 20].

Варто звернути увагу, що починаючи з 90-х років минулого століття ідеї фундаменталізму стають яскраво вираженими в російському православ'ї (ортодоксизм). На сьогодні риси фундаменталізму притаманні повною мірою усьому російському православ'ю. Об'єктом критики в даному випадку виступає лібералізм у будь-яких його проявах (демократія, права і свободи людини, ринкова економіка тощо). Таке підґрунтя породжує гострі форми антизахідних настроїв, коли під ціннісними символами Європи подається лише «лібералізм як ідеологія індивідуального егоїзму та суспільство споживання як наслідок торжества індивідуалізму». Російська православна церква активно намагається адаптувати принцип дотримання прав людини до ідеї «православної цивілізації». З цією метою поняття прав особи замінюється поняттям прав «православних», «атеїстів», «мусульман», «руських» тощо [4].

Серед характерних складових ідеології фундаменталізму в російському православ'ї можна виділити: жорстку ретроспективність світогляду; використання термінології «Свята Русь» (як осередка добра у світі) та «православний народ» (як російського народу, який безпосередньо виражає ідею Бога та виконує важливу релігійну місію); бажання відновити російську імперію; просування ідеї православного патріотизму; створення та використання образу «ворога»; жорстка антизахідна риторика; протистояння будь-яким проявам лібералізму.

Загалом, релігійний фундаменталізм є глобальним феноменом. Т. Бассам наголошує, що використання релігії в політичних цілях спостерігається в усіх основних релігіях світу таких як індуїзм, буддизм, конфуціанство, християнство та іудаїзм [3, с. 20].

Фундаменталізм надає вірі ідеологічний характер, спонукає людей об'єднуватись проти прибічників інших віросповідань або безвірних, призводить до відокремлення фундаменталістів від тих, хто не підтримує їхні ідеї. Переважно прибічниками релігійного фундаменталізму стають люди низького соціального положення з поганим рівнем освіти, люди похилого віку, молоді люди, які не визначились із чіткою життєвою позицією. Поширеною ознакою фундаменталістів є безсумнівна віра в те, що вони живуть в особливий час, який вимагає відступу від загальноприйнятих норм і цінностей громадянського суспільства, що «дає їм

право» виходити за рамки миру та вдаватися до насилля. Як зазначає О. І. Предко, віра безпосередньо пов'язана з діями, які є її ефективним вираженням [5]. Саме тому, коли фундаменталісти переходять від роздумів і віри до безпосередніх дій, зокрема радикальних, з метою ствердження за допомогою сили своїх фундаменталістських ідей, виникає тероризм.

Термін «радикалізм» (англ. radicalism, від лат. radix – коріння) з'явився в Англії на перетині XVIII-XIX століть. Слово «радикали» використовувалось для позначення прибічників рішучого розриву з минулим і докорінних змін у європейських державах за прикладом Франції [6, с. 21]. Сьогодні прийнято вважати, що радикали – це прихильники крайніх заходів та рішучих дій. У свою чергу, під радикалізмом розуміється світогляд і політика радикалів; обстоювання і застосування радикальних, зокрема політичних, заходів у розв'язанні питань теорії і практики [7]. Н. Г. Маслова за результатами ґрунтовного дослідження визначає радикалізм як узагальнюючу категорію, яка відображає прагнення до докорінних змін, охоплює ідеологічні цілі й засоби їх досягнення [8].

Радикалізму притаманні дві основні складові. Перша складова – це спрямованість на кардинальну (докорінну) трансформацію існуючих суспільних відносин та правопорядку. Друга – схильність до вжиття рішучих і кардинальних заходів та методів перетворення (використання насильницьких засобів). До джерел виникнення радикалізму можна віднести складне соціально-економічне і політичне середовище, ідеологічні уявлення, духовні чинники, екологічні та техногенні загрози, соціально-психологічні установки та характеристики особистості поведінки тощо. Радикалізм також виникає внаслідок неможливості змінити дійсний стан справ демократичними методами, відсутністю засобів для висловлення невдоволення та небажанням представників державної влади врахувати таке невдоволення [9].

Сучасному радикалізму як способу мислення та моделі поведінки притаманні: усвідомлення неминучості використання кардинальних та насильницьких засобів для перетворення існуючих суспільних відносин та правопорядку; жорстке виконання вимог певної доктрини (фундаменталізм); схильність до ідеї побудови соціуму, позбавленого основних видів соціального зла. Також радикалізм характеризується доведенням до абсолюту простих рішень з метою вирішення складних соціальних, економічних, політичних, релігійних, етнічних, екологічних та інших питань, виправданням насильства як швидкого та дієвого інструменту у вирішенні цих питань, неприйнятністю жодних компромісів.

На сьогодні виділяють два основних види радикалізму: соціальний і політичний. При соціальному радикалізмі інтереси певної соціальної групи ставляться вище інтересів усього суспільства. Серед видів соціального радикалізму можна виокремити расизм, етнічний радикалізм, фемінізм, релігійний радикалізм, екологізм, рухи ЛГБТ-спільноти та молодіжних субкультур тощо. Найбільш небезпечними серед означених видів соціального радикалізму є релігійний та етнічний. Їх характерними ознаками є схильність до найбільш крайніх уявлень і засобів у теорії та практиці міжконфесійних і міжетнічних відносин. Прибічники релігійного та етнічного радикалізму захищаючи права та інтереси певної нації (етнічної групи) або релігії відкрито нехтують правами представників інших. Ідеологією таких радикалів є фундаменталізм,

агресивний націоналізм, шовінізм та ксенофобія. Враховуючи розповсюдженість етнічних конфліктів у світі саме етнічний радикалізм можна вважати одним із найпоширеніших видів радикалізму на сьогоднішній день. Переважно головною метою етнічних радикалів є створення самостійного державного утворення. Релігійний радикалізм також доволі поширений в сучасному світі. Для нього характерна нетерпимість до інакодумства, цілковита впевненість у власній винятковості та перевазі над іншими, схильність до крайніх тлумачень віровчень та способів розповсюдження ідей і досягнення своїх цілей.

Політичний радикалізм, на відміну від соціального, передбачає боротьбу за владу. При цьому з метою досягнення політичних цілей радикальна діяльність ґрунтується на застосуванні насильства (репресії, тероризму тощо). У політичному радикалізмі виділяють лівий та правий радикалізм. До лівих радикалів відносяться особи та їх групи (зокрема політичні), що притримуються крайніх комуністичних поглядів. Для цього виду радикалізму також характерне дотримання принципів інтернаціоналізму, класовості, антикапіталізму, антиімперіалізму та революціонізму. У свою чергу, правий радикалізм ґрунтується на ідеологіях авторитаризму, націоналізму, расизму, шовінізму, фашизму та ксенофобії.

Радикалізм доволі поширений у сучасному світі, він може виступати невід'ємною складовою соціально-політичного життя багатьох країн та нерідко використовується владою в умовах соціально-політичних криз для вирішення актуальних проблем. Радикалізму притаманне постійне перетворення, прийняття нових форм і видів.

На сьогодні існує безліч визначень терміну «екстремізм». Найчастіше він асоціюються із поняттями «радикалізм», «фундаменталізм», «тероризм» «націоналізм», «расизм» тощо. Термін «екстремізм» (від лат. extremus – кінець, край, межа) походить з політології та означає ідеологію і практику крайніх заходів, крайність певних поглядів і вчинків. Відповідно під екстремістськими діями розуміються дії, які передбачають найбільш крайні, радикальні способи та методи вирішення соціальних проблем. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає екстремізм як прихильність до крайніх поглядів і заходів (переважно у політиці) [10].

Досліджуючи питання розуміння поняття екстремізму, доцільно звернутися до законодавства іноземних держав. Як приклад, законодавство США не містить загальноприйнятого визначення екстремізму. Водночас, у цій країні до екстремістів прийнято відносити терористів та інших осіб, які вчиняють злочини під впливом ненависті до осіб іншої раси, національності, релігії, політичних переконань, статі, сексуальної орієнтації тощо. Слід звернути увагу, що питання розуміння екстремізму ускладнене тим, що законодавство різних держав має власну специфіку стосовно визначення цього поняття. Так, Ю. Б. Ірха зазначає, що у світі не існує універсального, закріпленого у законодавстві визначення екстремізму, яке охоплювало б усі його прояви та давало б можливість органам державної влади певної країни звертатися до міжнародної спільноти про всебічну підтримку у протидії екстремістській діяльності на її території чи поза нею [11].

Дійсно, проаналізувавши низку міжнародних правових документів, зокрема таких міжнародних міжурядових організацій як ООН, Європейський Союз та

Рада Європи, можна зробити висновок про відсутність у них визначення поняття «екстремізм». Проте, деякою мірою цю прогалину усунула Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом від 15 червня 2001 року, відповідно до якої екстремізм – це діяння, яке спрямоване на захоплення влади або її утримання насильницькими методами, на зміну конституційного ладу держави за допомогою насильства, а так само насильницьке посягання на громадську безпеку, в тому числі, організація у вищевказаних цілях незаконних збройних формувань або участь у них, і переслідуються у кримінальному порядку відповідно до національного законодавства [12]. У 2017 році відповідне поняття було доповнено шляхом включення до нього ідеології та практики, спрямованих на вирішення політичних, соціальних, расових, національних і релігійних конфліктів шляхом насильницьких та інших антиконституційних дій. Принагідно зазначити, що наша держава не є стороною згаданої Конвенції.

На сьогодні, законодавство України не містить визначення екстремізму та похідних від нього понять. При цьому неодноразово робилися спроби удосконалити національне законодавство у відповідній сфері.

Як приклад, розроблений ще у 2006 році Службою безпеки України проект Закону України «Про організаційно-правові основи протидії екстремізму» не підтримано Міністерством юстиції України через відсутність об'єктивної можливості ідентифікувати певну діяльність як екстремізм через велику кількість тлумачень цього поняття. Загалом на розгляд Верховної Ради України вносилася низка законопроектів (№ 3618 від 15 січня 2009 року, № 5247 від 20 жовтня 2009 року, № 5247-1 від 12 листопада 2009 р., № 5276 від 26 жовтня 2009 р., № 4189 від 7 грудня 2009 р., № 4745 від 11 березня 2010 р., № 4745-1 від 19 березня 2010 р., № 8149 від 22 лютого 2011 р. тощо), спрямованих на криміналізацію екстремізму. Водночас, жоден із вказаних законопроектів не був прийнятий. Як зазначено у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про протидію екстремізму» реєстр. № 9156 від 15 вересня 2011 р., основною правовою проблемою при застосуванні положень, запропонованих у відповідних законопроектах, є відсутність сталого розуміння таких надто оціночних понять, як «екстремізм», «ксенофобія», «фундаменталізм», «нацизм», «фашизм» тощо. Пояснюється це тим, що загальноприйнятого визначення екстремізму на сьогодні не існує, як не існує й однозначного визначення його ознак, оскільки воно є занадто неоднозначним, відтак, складно назвати ознаки, які б без протиріч характеризували це поняття [13].

Також фахівцями Міністерства юстиції України з приводу визначення поняття «екстремізм» ще у 2012 році було зазначено, що воно має надто велику кількість тлумачень, що не дає змогу чітко визначити на рівні законодавства певну поведінку, як екстремістську. При цьому члени спеціально утвореної Кабінетом Міністрів України робочої групи з питань визначення правових засад запобігання екстремізму дійшли висновку, що відсутність у національному законодавстві відповідного поняття не заважає здійснювати боротьбу із екстремізмом в нашій державі.

Дійсно, на сьогоднішній день, протиправні діяння, які можна розцінювати як екстремізм або екстремістську діяльність, вже передбачені у якості злочинів

(визначені статтями Кримінального кодексу України 109 (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади), 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України), 113 (диверсія), 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками), 258 (терористичний акт), 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму), 258-5 (фінансування тероризму), 258-6 (перетинання державного кордону з терористичною метою), 260 (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань) та ін.), про що також зазначено у згаданому висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України [13].

Спробу співвідношення понять «тероризм», «екстремізм» та «радикалізм» зробив В. П. Галицький, який зазначив, що екстремізм – це вихідне поняття від радикалізму в ідеології, політиці, релігії, націоналізмі; радикальне сприйняття довколишнього середовища. Тероризм – це практика застосування крайніх форм насильства проти громадян для досягнення певних політичних цілей. При цьому усі ці три поняття мають політичну мету, що відмежовує їх від інших злочинних діянь [14, с. 52].

Переважна більшість дослідників у відповідній сфері схиляються до думки, що саме тероризм виступає найбільш небезпечною формою прояву екстремізму. Зокрема, у правозастосовній практиці деякі екстремістські діяння кваліфікуються саме як терористичний акт. З огляду на зазначене, загальнодержавна система боротьби з тероризмом в Україні відіграє надважливу роль у боротьбі з такими небезпечними явищами як екстремізм, радикалізм та фундаменталізм в нашій державі.

Перелік суб'єктів боротьби з тероризмом визначено статтею 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [15]. Серед відповідних державних органів варто виокремити Службу безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України та Національну поліцію України, підрозділи яких в межах компетенції безпосередньо здійснюють оперативну роботу з протидії тероризму, як однієї із найнебезпечніших форм екстремізму. При цьому слід звернути увагу, що Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає боротьбу з тероризмом не лише як діяльність щодо виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності, але й щодо її запобігання, а до основних принципів боротьби з тероризмом відносить, зокрема принцип комплексного використання правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей, а також пріоритетності попереджувальних заходів [15]. Крім цього, Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 92, до завдань єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків відносить запобігання терористичній діяльності, у тому числі, забезпечення своєчасності виявлення та усунення причин і умов, що сприяють

вчиненню терористичних актів [16]. Фактично відповідні заходи із запобігання терористичній діяльності, виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню терористичних актів можна розцінювати як діяльність із протидії таким явищам як фундаменталізм, радикалізм та екстремізм. Така діяльність здійснюється суб'єктами боротьби з тероризмом у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами.

Проаналізувавши відповідні нормативно-правові акти можна визначити такі основні заходи, які вживаються суб'єктами боротьби з тероризмом з метою протидії проявам фундаменталізму, радикалізму та екстремізму: здійснення захисту конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни насильницьким шляхом, забезпечення охорони органів державної влади; забезпечення і підтримання громадської безпеки та охорони громадського порядку; контроль за переміщенням (в'їздом/виїздом) організацій, груп та їх членів, що підозрюються у здійсненні екстремістської діяльності (використання радикальних заходів та методів тощо); контроль за ввезенням (протидія незаконному переміщенню) зброї, вибухових пристроїв, отруйних, радіоактивних речовин тощо; протидія незаконній міграції, незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, що може бути використано для здійснення екстремістської діяльності; контроль за надходженнями фінансової та матеріальної допомоги від організацій та фондів, які можуть підтримувати екстремістську діяльність (діяльність радикальних груп тощо); недопущення під час проведення масових заходів закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу і цілісності держави, розпалювання національної, класової, соціальної, расової, релігійної та іншої ворожнечі, до пропаганди радикалізму, екстремізму, тероризму, сепаратизму; висвітлення у ЗМІ інформації, спрямованої на формування толерантного суспільства, негативного ставлення до будь-яких форм і проявів радикалізму та екстремізму, зниження соціальної напруги, гарантування свободи совісті та віросповідання.

Висновки і пропозиції. Не дивлячись на те, що «екстремізм», «радикалізм» та «фундаменталізм» не врегульовані в законодавстві України, відповідальність за них, передбачена чинними кримінально-правовими нормами. Враховуючи, що деякі екстремістські діяння кваліфікуються у правозастосовній практиці як терористичний акт, а також те, що саме тероризм є найнебезпечнішою формою прояву екстремізму, загальнодержавна система боротьби з тероризмом в Україні займає вагому роль у протидії екстремізму, радикалізму та фундаменталізму в нашій державі. При цьому можливості суб'єктів боротьби з тероризмом у протидії цим явищам виходять із законодавчо визначених повноважень відповідних державних органів щодо протидії терористичній діяльності та включають в себе як безпосередні заходи із боротьби з екстремістами та радикалами, так і профілактичні (попереджувальні) заходи, які спрямовані запобігти проявам фундаменталізму, радикалізму та екстремізму, їх розповсюдженню та набуттю форм тероризму.

Отже, доцільним є можливість удосконалення законодавства у сфері боротьби з тероризмом в Україні з метою підвищення рівня функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні щодо протидії екстремізму, радикалізму та фундаменталізму.

Список використаної літератури

1. Тлумачний словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=фундаменталізм (дата звернення: 06.10.2024).
2. The Fundamentalism Project / M. E. Marty, R. S. Appleby (eds.). Chicago: University of Chicago Press, 1991. Vol. 1. 872 p.
3. Bassam T. The Challenge of Fundamentalism: Political Islam and the New World Disorder. Berkeley : University of California Press, 1998. 262 p.
4. Марченко А. О. Релігійний фундаменталізм і права людини: ідея та сучасна практика. СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. 2022. № 1(19). С. 27-32.
5. Предко О. І. Релігійний досвід: особистісно-екзистенційна сутність. Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. 2016. № 25. С. 40-45.
6. Мустафін О. Р. Справжня історія пізнього нового часу. Харків: Фоліо, 2017. С. 432.
7. Словник української мови. Академічний тлумачний словник: у 11 т. Т. 8 / В. М. Білоноженко, В. В. Жайворонок, В. П. Забєліна, Ш. Г. Кренцель та ін.; за ред. В. О. Винник, Л. О. Родіної, Т. К. Черторизької; голов. ред. І. К. Білодід; Інститут мовознавства АН УРСР. Київ: Наукова думка, 1977. С. 28.
8. Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні: монографія. Харків: Діса плюс, 2020. С. 10.
9. Требін М. П. Радикалізм у сучасному світі: соціально-політичний аналіз. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2019. № 4 (43). С. 118-132.
10. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. С. 342.
11. Ірха Ю. Б. Використання екстремістами мережі Інтернет: правові проблеми виявлення та протидії в Україні. Інформація і право. 2015. № 3. С. 58.
12. Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism. URL: https://www.refworld.org/legal/agreements/radar/2001/en/66812 (дата звернення: 23.10.2024).
13. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про протидію екстремізму» реєстр. № 9156 від 15 вересня 2011 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=41152 (дата звернення: 24.10.2020).
14. Галицький В. П. Ідеологія екстремізму і тероризму та її вплив на деструктивну поведінку молоді. OBSERVER. 2010. № 12. С. 13-15.
15. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення: 25.10.2024).
16. Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 року № 92. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 25.10.2024).

References

1. Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=фундаменталізм [in Ukrainian].
2. Marty M. E., Appleby R. S. (1991). The Fundamentalism Project. Chicago: University of Chicago Press. Vol. 1. P. 872.
3. Bassam T. (1998). The Challenge of Fundamentalism: Political Islam and the New World Disorder. Berkeley: University of California Press, p. 262 [in Ukrainian].
4. Marchenko A. O. (2022). Religious fundamentalism and human rights: idea and modern practice. Humanitarian and Religious Studies Bulletin. № 1 (19). p. 27-32 [in Ukrainian].
5. Predko O. I. (2016). Religious experience: personal and existential essence. Almanac. Philosophical problems of the humanities. № 25. p. 40-45 [in Ukrainian].
6. Mustafin O. R. (2017). True history of the late modern period. Kharkiv: Folio. p. 432.
7. Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary: in 11 volumes.

Vol. 8 / V. M. Bilonozhenko, V. V. Zhayvoronok, V. P. Zabelina, S. G. Krenzel and others; edited by V. O. Vynnyk, L. O. Rodina, T. K. Chertoryzka; chief editor I. K. Bilodid; Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the USSR. Kyiv: Naukova Dumka, 1977. p. 28 [in Ukrainian].
8. Maslova N. G. (2020). Countering criminal radicalism in Ukraine: a monograph. Kharkiv: Dysa Plus [in Ukrainian].
9. Trebin M. P. (2019). Radicalism in the modern world: socio-political analysis. Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. № 4 (43) [in Ukrainian].
10. Busel V. T. (2005). A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language Kyiv [in Ukrainian].
11. Irkha Yu. B. (2015). Use of the Internet by extremists: legal problems of detection and counteraction in Ukraine. Information and law. № 3 [in Ukrainian].
12. Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism. URL: https://www.refworld.org/legal/agreements/radar/2001/en/66812.
13. Opinion of the Main Scientific and Expert Department of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Draft Law of Ukraine "On Countering Extremism" № 9156 of September 15, 2011. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=41152 [in Ukrainian].
14. Galitsky V. P. (2010). Ideology of extremism and terrorism and its impact on destructive behaviour of youth. OBSERVER. № 12 [in Ukrainian].
15. On the fight against terrorism: Law of Ukraine № 638 of March 20, 2003. Official website of Supreme Council of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text [in Ukrainian].
16. On Approval of the Regulation on the Unified State System of Prevention, Response and Suppression of Terrorist Acts and Minimisation of Their Consequences: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 92 of February 18, 2016. Official website of Supreme Council of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла 01.11.2024 р.

O. O. Kozenko, PhD in Law, Candidate for the Degree of Doctor of Laws
Scientific Laboratory of the Scientific and Organisational Centre
of the National Academy of the Security Service of Ukraine
22 Mykhaila Maksymovycha St, Kyiv, 03022, Ukraine
e-mail: kozenko.lawyer@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7619-484X

I. V. Tkachov, PhD in Law, Candidate for the Degree of Doctor of Laws
Scientific Laboratory of the Scientific and Organisational Centre
of the National Academy of the Security Service of Ukraine
22 Mykhaila Maksymovycha St, Kyiv, 03022, Ukraine
e-mail: tin_75@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-2173-1921

THE CAPABILITIES OF THE NATIONAL COUNTER-TERRORISM SYSTEM IN UKRAINE TO COUNTER EXTREMISM, RADICALISM AND FUNDAMENTALISM

Summary

The article is devoted to the study of the concepts of "extremism", "radicalism" and "fundamentalism", and examines the main aspects of these phenomena and identifies the possibilities of their counteraction in the functioning of the national system of combating terrorism.

These crimes are closely interrelated and can manifest themselves in various forms. The actualisation of certain forms depends on the specific historical, social and political conditions and challenges facing the country and society. The problem of combating these crimes in modern society is complex and closely related to the problems of public and national security. Since the military aggression of the Russian Federation has caused many threats and challenges for our country, the chosen research topic requires a comprehensive analysis in order to find new ways to overcome them.

The article analyses the state of the terminological and conceptual apparatus of "extremism", "radicalism" and "fundamentalism" in terms of socio-philosophical and historical content.

The author also makes a comparative analysis of national and international legislation and highlights the problems of law enforcement practice in relation to these crimes.

It is established that in order to increase the level of efficiency of the national counter-terrorism system in Ukraine, it is necessary to consider the possibility of eliminating the gaps in the Ukrainian counter-terrorism legislation on countering extremism, radicalism and fundamentalism.

In the conditions of increased activity of various extremist, radical and fundamentalist formations in the world, in our realities there is also the problem of countering such phenomena as extremism, radicalism and fundamentalism in order to ensure national security. The relevant question becomes especially relevant in our country in the conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation, when the aggressor uses all possible tools of hybrid aggression, including those aimed at radicalizing society in order to achieve its military and political goals.

Keywords: extremism, radicalism, fundamentalism, extremist activity, terrorism, terrorist activity, subjects of the fight against terrorism, national system of combating terrorism in Ukraine.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315695
УДК 343.347:343.23(477)

О. В. Шамсутдінов, канд. юрид. наук, ст. дослідник,
провідний науковий співробітник
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України
Відділ досліджень проблем протидії екстремізму,
тероризму та їх фінансуванню
Солом'янська площа, 1, Київ, 03035, Україна
e-mail: sun091141@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9325-9227

ПРЕДМЕТ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ПАТОГЕНАМИ І ТОКСИНАМИ: ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО ФОРМУЛЮВАННЯ

Актуальність дослідження зумовлена зростанням значення забезпечення біологічної безпеки держави, зокрема й кримінально-правовими засобами у контексті посилення контролю за діяльністю дослідницьких, діагностичних та виробничих мікробіологічних лабораторій, які працюють з патогенним матеріалом, а також невизначеністю кримінально-правової доктрини щодо тлумачення обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 326 КК України. Метою статті є вироблення науково обґрунтованого підходу до визначення змісту і форми предмету порушення правил поводження з мікробіологічними об'єктами, котрі є збудниками небезпечних хвороб, відповідальність за яке передбачена ст. 326 чинного КК України, а також статтями 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 проєкту нового КК України. Для досягнення цієї мети проаналізовано положення міжнародного та національного законодавства України, які визначають зміст предмета відповідного кримінального правопорушення. Встановлено, що термін «біологічні агенти», попри двояке трактування, використовується як в чинних, так і в перспективних законодавчих актах України, а переліки небезпечних біологічних агентів затверджено Урядом та МОЗ України. Зважаючи на відсутність легального визначення терміну «інфекційні агенти» та відсутність будь-яких нормативно визначених переліків таких агентів, використання цього терміна у конструкції відповідних кримінально-правових норм визнано сумнівним. Визначено зміст поняття «продукти біотехнології», який вжито авторами проєкту нового КК України для криміналізації порушення правил поводження з патогенами. З'ясовано, що законодавчо визначеного переліку продуктів біотехнології немає, що суттєво розширює зміст цього поняття. Аргументовано, що використання дефініції «продукти біотехнології» в перспективному кодифікованому кримінально-правовому акті створить невиправдану конкуренцію норм і негативно позначиться на кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень. Сформульовано оптимальну редакцію диспозиції кримінально-правової норми про порушення зазначених правил біологічної безпеки в частині визначення предмету цього кримінального правопорушення.

Ключові слова: предмет кримінального правопорушення; бланкетна диспозиція; перспективне кримінальне законодавство; біологічні агенти; інфекційні агенти; продукти біотехнології; токсини.

© О. В. Шамсутдінов, 2024

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення біологічної безпеки держави, зокрема й кримінально-правовими засобами, останнім часом набула неабиякої актуальності: пандемія COVID-19 та військова агресія Росії проти України не залишили сумнівів у науковців і практиків у тому, що відвернення та нейтралізація біологічних загроз є важливою складовою забезпечення безпеки особи, суспільства та держави. «У XXI ст. перед людством постала проблема контролю за лабораторіями, де проводяться бактеріологічні, вірусологічні чи інші види досліджень та накопичення і зберігання біологічного матеріалу, оскільки вони можуть бути невеликими й офіційно декларувати інший напрям досліджень, як у випадку із лабораторією у м. Ухань в Китаї» [1]. Також слід враховувати той факт, що від початку російсько-української війни на тимчасово окупованій території опинилися зокрема 17 % вітчизняних лабораторій мікробіологічного профілю, що проводили роботи із збудниками інфекційних захворювань.

Чинним Кримінальним кодексом України (2001) передбачена відповідальність за порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами у статті 326 Розділу XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» Особливої частини. Водночас через відсутність судової практики застосування цієї кримінально-правової норми вченими-правниками не проявлено належного інтересу до комплексного дослідження конститутивних ознак складу цього кримінального правопорушення, а наявні науково-практичні коментарі до згаданої статті КК України є суперечливими, неоднозначними, а подекуди недостатньо обґрунтованими.

Останнім часом, коли інтерес дослідників до криміналізації тих чи інших посягань на біологічну безпеку України суттєво підвищився, а Робочою групою з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи при Президентові України розроблюється проєкт нового КК України, яким установлено кримінально-правову заборону порушення правил поводження з інфекційними агентами, токсинами і продуктами біотехнологій (Розділ 5.1 «Кримінальні правопорушення проти порядку охорони здоров'я людей»), невизначеність кримінально-правової доктрини щодо тлумачення обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 326 КК України, вилилася у дискусію щодо форми та змісту його предмету, сформульованого в диспозиціях як чинної, так і перспективних кримінально-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 326 КК України, на монографічному рівні не досліджувався. У роботах Ю. В. Бауліна, О. П. Гороха, О. О. Дудорова, О. П. Литвина, А. А. Музики, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, Ю. В. Ящуринського та деяких інших науковців це кримінальне правопорушення розглядалося серед інших злочинів проти здоров'я населення. Однак науковці детальну характеристику досліджуваному кримінальному правопорушенню не надавали, а їх висновки і пропозиції, які стосувалися відповідної кримінально-правової норми, дещо втратили актуальність з огляду на суттєві зміни, яких зазнало

чинне іншогалузеве законодавство, до якого відсилає диспозиція відповідної кримінально-правової норми.

Виключенням є публікації І. М. Салагор, присвячені окремим елементам та ознакам складу цього кримінального правопорушення (об'єкту, предмету, суб'єкту, суспільно небезпечним наслідкам), а також деякі роботи Н. О. Гуторової, Ю. Ю. Забуги, Т. О. Михайліченко, виконані в рамках дослідження правового забезпечення епідеміологічної безпеки [2]. Однак попри значний внесок, який зробили вказані науковці у дослідження кримінальної відповідальності за порушення правил поводження з патогенами і токсинами, єдиного доктринального підходу до характеристики обов'язкових ознак складу цього кримінального правопорушення, зокрема його предмету, не сформовано.

Метою статті є вироблення науково обґрунтованого підходу до визначення змісту і форми предмету порушення правил поводження з мікробіологічними об'єктами, котрі є збудниками небезпечних хвороб, відповідальність за яке передбачена ст. 326 чинного КК України, а також статтями 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 проєкту нового КК України. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розглянути позиції дослідників на дискусійне питання; проаналізувати положення міжнародного та національного законодавства, які визначають зміст предмета відповідного кримінального правопорушення; сформулювати оптимальну редакцію диспозиції кримінально-правової норми про порушення певних правил біологічної безпеки в частині окреслення предмету цього кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 326 КК України, відноситься до предметних, адже його предмет є обов'язковою об'єктивною ознакою, котра відіграє принципове значення при кваліфікації відповідних суспільно небезпечних посягань на біологічну безпеку України. Водночас визначення змісту предмета цього кримінального правопорушення та його законодавчого формулювання, яке пропонується до запровадження у проєкті нового КК України, набули характеру дискусії, до якої вирішив долучитися і автор.

Зокрема, І. М. Салагор запропонувала замінити «конвенційне» формулювання «мікробіологічні, інші біологічні агенти чи токсини», застосоване в диспозиції вітчизняної кримінально-правової норми, на відоме чинному законодавству України універсальне поняття «біологічні патогенні агенти», тобто природні або генетично модифіковані збудники захворювань людей, тварин, рослин, до яких належать патогенні мікроорганізми (бактерії, віруси, рикетсії, хламідії, мікоплазми, найпростіші, грибки), гельмінти, пріони, токсини [3, с. 21].

Піддаючи критиці зазначений підхід, Ю. Ю. Забуга зауважує, що у світі не вироблено єдиного розуміння поняття «біологічні агенти», а в Україні його легальне визначення відсутнє, як немає і затверджених переліків біологічних агентів. Натомість вчена пропонує використовувати більш вузький за змістом термін «інфекційні агенти», який вживається у мікробіології, використовується в чинному законодавстві, а його зміст є усталеним. Під інфекційними агентами вона розуміє будь-які мікроорганізми, гельмінти та пріони, які є збудниками інфекційних захворювань людей, тварин і рослин. Інакше кажучи, змістом поняття інфекційних агентів не охоплюються токсини. Необхідність

виокремлення токсинів як самостійного предмета злочину, передбаченого ст. 326 КК України, Ю. Ю. Забуга пояснює тим, що «ці речовини є продуктами мікроорганізмів або тварин, а отже існують у навколишньому середовищі окремо та чинять зовсім інший вплив на живий організм, ніж інфекційний агент: спричиняють неінфекційне захворювання» [4, с. 53].

У цьому контексті відразу зауважимо, що таке різке відмежування токсинів від інфекційних агентів є певним перебільшенням. Адже наука мікробіологія до інфекційних хвороб відносить також інтоксикації, спричинені продуктами життєдіяльності мікроорганізмів [5, с. 69]. Саме такими продуктами є токсини – мікробні отрути. Сильні токсини продукують деякі грампозитивні мікроорганізми: збудники дифтерії, правця, газової гангрени, ботулізму [6, с. 168]. Деякі з грибів виділяють мікотоксини. Мікотоксикози є різновидом харчових отруєнь, що спостерігаються після вживання зернопродуктів, на яких розвиваються гриби (приміром, аліментарно-токсична алейкія) [5, с. 32]. Тож інтоксикації, обумовлені токсинами, що накопичились у харчових продуктах, також вважаються інфекційними хворобами.

Зазначимо, що досі невідомий кримінальному праву термін «інфекційні агенти», згаданий вище, сприйнято авторами проєкту нового Кримінального кодексу України, зокрема його використано в диспозиціях норм, передбачених статтями 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 (Розділ «Кримінальні правопорушення проти порядку охорони здоров'я людей»), які встановлюють відповідальність за порушення відповідних правил біологічної безпеки [7].

Розглянемо обґрунтованість висловлених позицій.

Слід погодитись із висновками Ю. Ю. Забуги, що термін «біологічні агенти» у різних документах міжнародного рівня трактується неоднозначно. Наприклад, у Настанові Всесвітньої організації охорони здоров'я з лабораторної біобезпеки (Laboratory biosafety manual, 2020) під «біологічним агентом» розуміється мікроорганізм, вірус, біологічний токсин, частинка або інший інфекційний матеріал як природного походження, так і генетично модифікований, який здатний викликати інфекцію, алергію, інтоксикацію або іншим чином створювати небезпеку для людей, тварин або рослин [8, с. 10]. А Міжнародний стандарт з управління лабораторними біоризиками (CWA 15793:2008), розроблений Європейським комітетом зі стандартизації (CEN), термін «біологічний агент» визначає як будь-який мікроорганізм, включно із тими, що були генетично модифіковані, клітинні культури й ендопаразити, які здатні викликати будь-яку інфекцію, алергію чи інтоксикацію у людей, тварин чи рослин. Пріони також вважаються біологічними агентами [9]. Водночас токсини у цьому стандарті не охоплюються поняттям біологічних агентів, а визначені окремо як речовина, що продукується біологічною системою, яка в невеликих або помірних кількостях чинить несприятливий вплив на людей, тварини чи рослини.

Втім, міжнародно-правові акти не містять і чіткого визначення терміну «інфекційні агенти». Так, у Міжнародних правилах охорони здоров'я (International health regulations, 2005) одночасно використовуються терміни «інфекційний агент» і «токсичний агент» при визначенні таких понять, як контамінація, деконтамінація, дезінфекція тощо, однак зміст дефініції «інфекційний агент» не розкривається. Наприклад, інфекцію визначено як надходження і розвиток

або розмноження інфекційного агента в організмі людей і тварин, які можуть становити ризик для здоров'я населення [10, с. 7].

У чинних законодавчих актах України визначення як біологічних, так і інфекційних агентів наразі відсутні. Однак у проєкті Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист» (2023), розробленому МОЗ України на виконання рішення РНБО України «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [11], містяться визначення таких термінів: «біологічні агенти» (відповідає термінології Настанови ВООЗ з лабораторної біобезпеки), «колекція біологічних агентів», «обіг біологічних агентів» тощо [12]. Дефініцією «інфекційні агенти» законопроєкт не оперує.

У Законі України «Про систему громадського здоров'я» (2022), який регулює суспільні відносини у сфері громадського здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення, не використовується термін «інфекційні агенти», натомість – «біологічні агенти», зокрема при тлумаченні понять «карантин», «масові неінфекційні хвороби», «небезпечний фактор» [13]. Окрім того, визначення термінів «біологічні агенти» та «біологічні патогенні агенти» міститься в низці чинних підзаконних актів, наприклад, в Методичних вказівках щодо організації роботи та функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів (2003) [14], Державних санітарних нормах і правилах «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I-IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами» (2008) [15], Державних санітарних нормах та правилах «Дезінфекція, передстерилізаційне очищення та стерилізація медичних виробів в закладах охорони здоров'я» (2014) [16], Єдиному списку товарів подвійного використання (2018) [17], Порядку ведення обліку, реєстрації та епідеміологічного нагляду (спостереження) за інфекційними хворобами (2020) [18], Порядку оцінки рівня небезпеки впливу біологічних агентів на працівників (2023) [19], тощо. Примітно, що вказані нормативно-правові акти вкладають різний зміст у термін «біологічні (патогенні) агенти»: одні беруть за основу визначення Настанови ВООЗ з лабораторної біобезпеки, інші – Міжнародного стандарту з управління лабораторними біоризиками.

Чи не єдиним нормативним тлумаченням «інфекційних агентів» є визначення, наведене у Заходах та Засобах щодо попередження інфікування при проведенні догляду за пацієнтами (2020), однак це поняття стосується лише людини і не поширюється на тварини і рослини [20]. Будь-яких переліків інфекційних агентів в Україні не існує.

Натомість наразі розроблено й затверджено декілька переліків біологічних агентів, які є збудниками небезпечних та особливо небезпечних захворювань людини. Так, МОЗ України затверджено Перелік біологічних патогенних агентів, що підлягають епідеміологічному нагляду (спостереженню) (2020) [18]. До речі, в пункті 4 цього Переліку зазначено, що номенклатура класифікованих біологічних патогенних агентів, що увійшли до нього, відповідає останнім міжнародним угодам щодо таксономії та номенклатури біологічних агентів. До цього Переліку включено бактерії, віруси, паразити та грибки, які здатні інфікувати людину. Крім того, МОЗ України затверджено Єдиний перелік

біологічних агентів, які становлять або можуть становити небезпеку для здоров'я людини (2023) [19], а Кабінетом Міністрів України – Перелік пріоритетних біологічних патогенних агентів, що спричиняють небезпечні захворювання (2023) [21]. Зазначені переліки за рубриками фактично відповідають попередньо згаданому Переліку (2020), тобто включають бактерії та подібні до них організми, віруси, паразити (гельмінти) та гриби. Як бачимо, наявні переліки не містять токсинів, тобто законодавець у розумінні біологічних агентів схиляється до положень Міжнародного стандарту з управління лабораторними біоризиками.

Повертаючись до диспозицій кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за порушення правил поводження з патогенами і токсинами (стаття 326 чинного КК України та статті 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 проєкту нового КК України), слід акцентувати увагу на тому очевидному факті, що вони є бланкетними. Тож для з'ясування меж кримінально протиправної поведінки правозастосувач зобов'язаний звертатися до положень регулятивного законодавства. Зокрема, необхідно встановити конкретну норму іншої галузі права, яку було порушено суб'єктом. За таких умов постає питання: до яких саме нормативно-правових актів потрібно звернутися, якщо предметом кримінального правопорушення визначати інфекційні агенти? Міжнародні правила охорони здоров'я (2005) і Заходи та Засоби щодо попередження інфікування при проведенні догляду за пацієнтами (2020), які використовують це поняття, містять норми, спрямовані на запобігання міжнародному поширенню хвороб і боротьбу з ними, недопущення інфікування при проведенні догляду за пацієнтами. Однак за порушення таких медико-санітарних правил передбачено відповідальність іншими кримінально-правовими нормами, зокрема статтями 131, 140 і 325 КК України, а також статтями 5.1.9, 5.1.10 і 5.1.18 проєкту нового КК України.

Як влучно відзначає В. О. Навроцький, використання бланкетних диспозицій за відсутності нормативних актів інших галузей права, до яких відсилає кримінально-правова норма, є серйозним недоліком кримінального законодавства і завадою для правильної кваліфікації злочинів [22, с. 76-77]. Тому використання de lege ferenda терміну «інфекційні агенти» є надто сумнівним.

З урахуванням викладеного більш прийнятною дефініцією для визначення предмета злочину, передбаченого ст. 326 КК України, вочевидь, є біологічні патогенні агенти. Однак, як було з'ясовано вище, цей термін також не є досконалим.

Якщо звернутися до положень тих законодавчих актів, які встановлюють ті чи інші правила поводження з патогенами і токсинами, включно з генетично зміненими (це, наприклад, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про ветеринарну медицину» (1992), «Про карантин рослин» (1993), «Про тваринний світ» (2001), «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» (2007) та деякі інші), пересвідчимося, що вони оперують такими термінами, як «мікроорганізми», «патогенні мікроорганізми», «збудники хвороб», «шкідливі організми», «генетично змінені організми», «продукти біотехнології» тощо.

Не слід залишати поза увагою і той факт, що положення диспозиції кримінально-правової норми, передбаченої ст. 326 КК України, які визначають

предмет цього злочину, імплементовані в чинне кримінально-правове законодавство із Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1972), відповідно до ст. 1 якої «кожна держава-учасниця зобов'язується ніколи, ні за яких обставин не розроблювати, не виробляти, не накопичувати, не отримувати будь-яким іншим чином і не зберігати мікробіологічні чи інші біологічні агенти або токсини, яким би не було їх походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних чи інших мирних цілей» [23].

Окрім того, цілком погоджуємось із твердженням Г. З. Яремко, яка комплексно дослідила бланкетні диспозиції: «Там, де це можливо, диспозиція повинна бути викладена описово, що не позбавляє необхідності звернення до іншогалузевих норм субсидіарно» [24, с. 105].

Тому, на нашу думку, найбільш компромісним (конвенційно прийнятним, достатньо описовим, узгодженим із вітчизняним іншогалузевим законодавством) буде таке формулювання предмета злочину, передбаченого ст. 326 КК України: «патогенні мікроорганізми, токсини або інші небезпечні біологічні агенти як природні, так і генетично модифіковані».

Водночас автори проєкту нового КК України у статтях 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 застосовують іншу формулу, зокрема: «інфекційний агент, токсин чи продукт біотехнології». Окремого дослідження потребує питання доцільності включення до складу предмета цього кримінального правопорушення «продуктів біотехнології».

Так, визначення терміну «біотехнологія» міститься у ст. 2 Конвенції про охорону біологічного різноманіття (1992) [25], ратифікованої Законом України від 29.11.1994 р. № 257/94-ВР, та ст. 2 Нагойського протоколу про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання до Конвенції про біологічне різноманіття (2010) [26], ратифікованого Законом України від 02.12.2021 р. № 1926-IX. Зокрема, під біотехнологією розуміється будь-який вид технології, пов'язаний з використанням біологічних систем, живих організмів або їхніх похідних для виготовлення або зміни продуктів чи процесів з метою їх конкретного використання.

Державним стандартом України ДСТУ 3803-98 «Біотехнологія. Терміни та визначення» продукт біотехнології визначено як «речовину, що утворюється внаслідок цілеспрямованого біотехнологічного процесу» [27]. До продуктів біотехнології цим нормативним документом віднесено інтерферон (речовину білкового походження, синтезовану клітинами людини й тварин), біогаз (суміш газів, утворену біологічними агентами), бактеріальне добриво (препарат, створений на основі культур мікроорганізмів), діагностикум (препарат, який містить інактивовані віруси чи клітини мікроорганізмів тощо та використовується для діагностування інфекційної хвороби), моноклональні антитіла (антитіла, синтезовані клонованими гібридами), вакцину (препарат для профілактики й лікування інфекційних хвороб людини й тварин), пробіотик (концентрат мікрофлори кишечника людини для відновлення нормального біоценозу) тощо. Інакше кажучи, йдеться про синтезовані біологічні речовини та мікробні

препарати (тобто які містять у своєму складі як діючий інгредієнт життєздатні мікроорганізми).

Як зазначається в методичних вказівках «Медико-біологічні дослідження виробничих штамів мікроорганізмів і токсиколого-гігієнічна оцінка мікробних препаратів, визначення їх безпеки та обґрунтування гігієнічних нормативів і регламентів» (2004), штами мікроорганізмів, які використовується при виробництві того чи іншого продукту біотехнології (виробничі штами), або самі є дійовими чинниками мікробних препаратів, або є продуцентами біологічно активних речовин (антибіотиків, ферментів, вітамінів тощо). При цьому штами мікроорганізмів, які є збудниками інфекційних захворювань у людей і тварин, не допускаються до використання як виробничі [28].

Закон України «Про тваринний світ» (2001) до продуктів біотехнології відносить нові штами мікроорганізмів, біологічно активні речовини, генетично змінені організми тощо (ст. 51) [29]. Генетично модифікований організм (або живий змінений організм) – це будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах [30].

За таких умов продуктами біотехнології вважаються також генетично змінені мікроорганізми та макроорганізми – рослини і тварини. Так, створення трансгенних тварин, які характеризуються зміненими або принципово новими властивостями, є одним із ключових напрямів розвитку біотехнології у тваринництві. Зокрема, створюються тварини-продуценти біологічно активних рекомбінантних білків для медицини, ветеринарії та харчової промисловості; тварини-моделі захворювань людини і тварин; трансгенні тварини-донори внутрішніх органів для трансплантації; трансгенні тварини зі зміненою якістю тваринницької продукції [31, с. 43-44; 32, с. 138-142].

Отже, за відсутності чіткого законодавчо визначеного переліку продуктів біотехнології, керуючись аналізом відповідних положень згаданих нормативних актів, резюмуємо, що такими продуктами є мікробні препарати; генетично змінені мікроорганізми, тварини і рослини; біологічно активні та інші синтезовані біологічні речовини. Суспільні відносини у сфері поводження з такою продукцією регулюються законами України «Про лікарські засоби» (1996), «Про ветеринарну медицину» (1992), «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (1997), «Про безпечність та гігієну кормів» (2017), «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (2015), «Про пестициди і агрохімікати» (1995), «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» (2007) тощо.

При цьому, поряд із криміналізацією порушення правил поводження з продуктами біотехнологій, що спричинило шкоду (здоров'ю людини, об'єктам рослинного, тваринного світу чи майнову) або створило небезпеку її спричинення (ст.ст. 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19), проєкт нового КК України передбачає також відповідальність за порушення фітосанітарних правил чи правил щодо боротьби зі шкідниками рослин, ветеринарних правил, якщо це спричинило майнову шкоду (ст.ст. 6.5.6 – 6.5.9, 6.5.18); незаконний обіг небезпечних предметів (зокрема, біотехнологічних препаратів – п. 30 ч. 2 ст. 1.4.1), що спричинило

майнову шкоду (ст. 7.3.7); недотримання вимог щодо зберігання небезпечних предметів, що створило небезпеку спричинення шкоди (п. 12 ч. 1 ст. 7.3.10). Інакше кажучи, застосування авторами проєкту нового КК України досить широкого за змістом терміну «продукт біотехнології» створює невиправдану конкуренцію кримінально-правових норм, що може негативно позначитися на кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень.

Тож пропонуємо відмовитися від вживання цього та інших понять, які не мають чітких змістовних меж, та зосередитися на термінології, яка відповідає меті встановлення кримінально-правової заборони порушення правил поводження з патогенами і токсинами, – убезпечення людей, а також об'єктів тваринного і рослинного світу від масового зараження небезпечними хворобами, із збудниками яких у зв'язку з виконанням своїх професійних / службових обов'язків працює (досліджує, вирощує, модифікує, зберігає, утилізує тощо) суб'єкт.

Висновки і пропозиції. Термін «біологічні агенти», який використано законодавцем у диспозиції ст. 326 КК України для позначення предмета цього кримінального правопорушення, має двояке трактування у підзаконних нормативно-правових актах: одні визначення базуються на положеннях Настанови ВООЗ з лабораторної біобезпеки (до таких агентів відносять різний інфекційний матеріал включно із токсинами), інші – беруть за основу Міжнародний стандарт з управління лабораторними біоризиками (не включають до їх складу токсини). Однак цей термін використовується як в чинних, так і в перспективних законодавчих актах України, а переліки небезпечних біологічних агентів затверджено Кабінетом Міністрів України та МОЗ України.

Запропонований як альтернатива біологічним агентам термін «інфекційні агенти» не має легального тлумачення і застосовується лише щодо людини. Відсутні також будь-які нормативно визначені переліки інфекційних агентів. Зважаючи на бланкетність диспозицій досліджуваних кримінально-правових норм, цей термін пропонуємо не використовувати.

Проєктом нового КК України, що розроблюється Робочою групою з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи при Президентові України, передбачено кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за порушення правил поводження з інфекційними агентами, токсинами чи продуктами біотехнологій. За результатами аналізу чинного законодавства встановлено, що до продуктів біотехнології слід відносити: мікробні препарати; генетично змінені мікроорганізми, тварини і рослини; біологічно активні та інші синтезовані біологічні речовини. Однак законодавчо визначеного переліку продуктів біотехнології немає, що суттєво розширює зміст цього поняття. Зважаючи, що продуктами біотехнології можна вважати певні лікарські засоби, корми і біодобавки, пестициди, клоновані й трансгенні тварини і рослини тощо, застосування цього терміну в згаданих нормах створюватиме проблеми при кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень.

За результатами проведеного дослідження пропонуємо таке формулювання предмета порушення правил поводження з мікробіологічними об'єктами, які є збудниками небезпечних хвороб: «патогенні мікроорганізми, токсини або інші небезпечні біологічні агенти як природні, так і генетично модифіковані».

Список використаної літератури

1. Загурська-Антонюк В. Ф. Військово-біологічні виклики для безпеки у сучасному геополітичному стані світу як наслідки пандемії COVID-19. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2020. № 7. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.7.56 (дата звернення: 13.11.2024).
2. Правове забезпечення протидії біозагрозам в умовах протиепідемічних заходів як складова національної безпеки : монографія / Н. О. Гуторова, В. М. Пашков, А. О. Гаркуша, Т. О. Михайліченко, А. С. Сидоренко та ін.; за заг. ред. Н. О. Гуторової; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2023. 270 с.
3. Салагор І. М. Біологічні патогенні агенти як предмет злочину, передбаченого ст. 326 КК України. Юридична Україна. 2020. № 10. С. 18-27. DOI: https://doi.org/10.37749/2308-9636-2020-10(214)-2 (дата звернення: 13.11.2024).
4. Забуга Ю. Ю. Предмет злочину, передбаченого ст. 326 Кримінального кодексу України. Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я в проєкті Кримінального кодексу України: матеріали науково-практичного вебінару (25 травня 2021 р.) / уклад.: А. О. Гаркуша, Ю. Ю. Забуга, Т. О. Михайліченко; НДІ вивчення злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2021. С. 49-55.
5. Люта В. А., Заговора Г. І. Основи мікробіології, вірусології та імунології : навч. посібник. Київ : Здоров'я, 2001. 280 с.
6. Мікробіологія : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Н. І. Філімонова, Л. Ф. Сілаєва, О. М. Дика, О. Г. Гейдеріх, Н. Ю. Шевельова та ін.; за заг. ред. Н. І. Філімонової. 2-е вид. Харків : НФаУ : Золоті сторінки, 2019. 676 с.
7. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 1 серпня 2024 року). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
8. Laboratory biosafety manual, fourth edition. Geneva: World Health Organization, 2020. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/337956/9789240011311-eng.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
9. The International Biorisk Management Standard (CWA 15793:2008). URL: www.cen.eu/CENORM/sectors/technicalcommitteesworkshops/workshops/ws31.asp (дата звернення: 13.11.2024).
10. Міжнародні правила охорони здоров'я (2005 р.). Друге видання. ВООЗ, Центр імплементації міжнародних медико-санітарних правил в Україні. 2016. 80 с. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43883/9789663836911-ukr.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» : Указ Президента України від 23.03.2021 р. № 111/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2021 (дата звернення: 13.11.2024).
12. Про біологічну безпеку та біологічний захист : проєкт Закону України. Сайт МОЗ України. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/2023/04/24/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BDy.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
13. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20 (дата звернення: 13.11.2024).
14. Про удосконалення функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів : Наказ МОЗ України і АМН України від 21.03.2003 р. № 127/27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0127282-03 (дата звернення: 13.11.2024).
15. Про затвердження державних санітарних норм і правил «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I-IV групи патогенності молекулярно-генетичними методами: Наказ МОЗ України від 24.01.2008 р. № 26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0088-08 (дата звернення: 13.11.2024).
16. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Дезінфекція,

передстерилізаційне очищення та стерилізація медичних виробів в закладах охорони здоров'я» : Наказ МОЗ України від 11.08.2014 р. № 552. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1067-14 (дата звернення: 13.11.2024).
17. Про внесення змін до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2018 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2018-%D0%BF#n9 (дата звернення: 13.11.2024).
18. Про затвердження Порядку ведення обліку, звітності та епідеміологічного нагляду (спостереження) за інфекційними хворобами та Переліку інфекційних хвороб, що підлягають реєстрації : Наказ МОЗ України від 30.07.2020 р. № 1726. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1332-20 (дата звернення: 13.11.2024).
19. Про затвердження Порядку оцінки рівня небезпеки впливу біологічних агентів на працівників та Єдиного переліку біологічних агентів, які становлять або можуть становити небезпеку для здоров'я людини : Наказ МОЗ України від 22.02.2023 р. № 365. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0652-23 (дата звернення: 13.11.2024).
20. Про затвердження Заходів та Засобів щодо попередження інфікування при проведенні догляду за пацієнтами : Наказ МОЗ України від 03.08.2020 р. № 1777. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-20 (дата звернення: 13.11.2024).
21. Про затвердження переліку пріоритетних біологічних патогенних агентів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.09.2023 р. № 800-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2023-%D1%80 (дата звернення: 13.11.2024).
22. Навроцький В. О. Проблеми кваліфікації злочинів : конспект лекцій. Львів : Львівський держ. ун-т, 1993. 82 с.
23. Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction, opened for signature at London, Moscow and Washington on 10 April 1972. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/bwc-1972/article-1?activeTab= (дата звернення: 13.11.2024).
24. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / за ред. В. О. Навроцького. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. 424 с.
25. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/995_030 (дата звернення: 13.11.2024).
26. Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання до Конвенції про біологічне різноманіття від 29.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k03 (дата звернення: 13.11.2024).
27. ДСТУ 3803-98: Біотехнологія. Терміни та визначення. Вид. офіційне. Київ: Держстандарт України, 1999. 26 с.
28. Про затвердження методичних вказівок «Медико-біологічні дослідження виробничих штамів мікроорганізмів і токсиколого-гігієнічна оцінка мікробних препаратів, визначення їх безпеки та обґрунтування гігієнічних нормативів і регламентів» : Наказ МОЗ України від 26.10.2004 р. № 521. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0521282-04 (дата звернення: 13.11.2024).
29. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14 (дата звернення: 13.11.2024).
30. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16 (дата звернення: 13.11.2024).
31. Кравченко О. О., Савчук О. М., Остапченко Л. І. Основи біотехнології: навч. посібник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. 269 с.
32. Юлевич О. І., Ковтун С. І., Гиль М. І. Біотехнологія : навч. посібник / за ред. М. І. Гиль. Миколаїв : МДАУ, 2012. 476 с.

References

1. Zahurska-Antoniuk, V. F. (2020). Military and biological challenges for security in the current geopolitical state of the world as consequences of the COVID-19 pandemic. Electronic journal "Public Administration: Improvement and Development", 7. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.7.56 [in Ukrainian].
2. Hutorova, N. A., Pashkov, V. M., Harkusha, A. A., Mykhailichenko, T. A., Sydorenko, A. S. et al. (2023). Legal support for countering biodiversity in the context of anti-epidemic measures as a component of national security. Hutorova, N. A. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Salahor, I. M. (2020). Biological pathogenic agents as the subject of a crime under Article 326 of the Criminal Code of Ukraine. Legal Ukraine, 10, 18-27. DOI: https://doi.org/10.37749/2308-9636-2020-10(214)-2 [in Ukrainian].
4. Zabuha, Yu. Yu. (2021). The subject of the crime under Article 326 of the Criminal Code of Ukraine. Criminal offenses against public health in the draft of the Criminal Code of Ukraine: Proceeding of the Scientific and Practical Webinar (pp. 49-55). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Liuta, V. A. & Zakhovora, H. I. (2001). Fundamentals of Microbiology, Virology and Immunology. Kyiv: Zdorovia [in Ukrainian].
6. Filimonova, N. I., Silaieva, L. F., Dyka, O. M., et al.; (2019). Microbiology. Filimonova, N. I. (Ed.). Kharkiv: Zoloti storinky [in Ukrainian].
7. The text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine (dated August 1, 2024). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf [in Ukrainian].
8. Laboratory biosafety manual (2020). Fourth edition and associated monographs. Geneva: World Health Organization. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/337956/9789240011311-eng.pdf.
9. The International Biorisk Management Standard (CWA 15793:2008). URL: www.cen.eu/CENORM/sectors/technicalcommitteesworkshops/workshops/ws31.asp.
10. International Health Regulations (2005). Third edition. Geneva: WHO. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43883/9789241580496-eng.pdf.
11. Decree of the President of Ukraine on the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of 23 March 2021 "On challenges and threats to the national security of Ukraine in the environmental sphere and priority measures to neutralize them" No 111/2021 (2021, March 23). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2021 [in Ukrainian].
12. Draft Law of Ukraine on Biological Safety and Biological Protection. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/2023/04/24/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BDy.pdf [in Ukrainian].
13. The Law of Ukraine on the System of Public Health No 2573-IX (2022, September 06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20 [in Ukrainian].
14. Order of the Ministry of Health of Ukraine and the Academy of Medical Sciences of Ukraine on improving the functioning of the system of indication of biological pathogenic agents No 127/27 (2003, March 21). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0127282-03 [in Ukrainian].
15. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of State sanitary norms and rules "Organization of work of laboratories in the study of material containing biological pathogenic agents of the I-IV group of pathogenicity by molecular genetic methods" No 26 (2008, January 24). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0088-08 [in Ukrainian].
16. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of the State sanitary norms and rules "Disinfection, pre-sterilization cleaning and sterilization of medical devices in health care institutions" No 552 (2014, August 11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1067-14 [in Ukrainian].
17. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on amendments to the procedure for state control over international transfers of dual-use goods No 1. (2018, January 11). URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2018-%D0%BF#n9 [in Ukrainian].
18. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of the Procedure for record keeping, registration and epidemiological surveillance (observation) of infectious diseases and the List of infectious diseases that are subject to registration No 1726. (2020, July 30). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1332-20 [in Ukrainian].
19. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of the Procedure for assessing the level of hazard of exposure of biological agents to workers and the Unified list of biological agents which pose or may pose a risk to human health No 365. (2023, February 22). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0652-23 [in Ukrainian].
20. Order of the Ministry of Health of Ukraine on Approval of Measures and Means for the prevention of infection when nursing patients No 1777. (2020, August 03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-20 [in Ukrainian].
21. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the List of priority biological pathogenic agents No 800-p. (2023, September 15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2023-%D1%80 [in Ukrainian].
22. Navrotsky, V. O. (1993). Problems of qualification of crimes. Lviv: Lviv State University [in Ukrainian].
23. Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction, opened for signature at London, Moscow and Washington. (1972, April 10). URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/bwc-1972/article-1?activeTab=.
24. Yaremko, H. Z. (2011). Blanket dispositions in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Navrotsky, V. O. (Ed.). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
25. Convention on Biological Diversity United Nation (1992). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/995_030 [in Ukrainian].
26. Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity (2010, October 29). URL: https://www.cdb.int/abc/doc/protocol/nagoya-protocol-en.pdf.
27. National Standard of Ukraine 3803-98: Biotechnology. Terms and definitions (1999). Kyiv: Gosstandart of Ukraine [in Ukrainian].
28. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of Methodological guidelines "Medical and biological studies of production strains of microorganisms and toxicological and hygienic assessment of microbial preparations, determination of their safety and justification of hygienic standards and regulations" No 521 (2004, October 26). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0521282-04 [in Ukrainian].
29. Law of Ukraine on Fauna No 2894-III (2001, Desember 13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14 [in Ukrainian].
30. Law of Ukraine on the State System of Biosafety in the Creation, Testing, Transportation and Use of Genetically Modified Organisms No 1103-V/ (2007, May 31). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16 [in Ukrainian].
31. Kravchenko, O. O., Savchuk, O. M. & Ostapchenko L. I. (2019). Basics of biotechnology. Kyiv: Kyiv University [in Ukrainian].
32. Yulevych, O. I., Kovtun, S. I. & Hyl, M. I. (2012). Biotechnology. Hyl, M. I. (Ed.). Nikolaev: MDAU [in Ukrainian].

Стаття надійшла 13.11.2024 р.

O. V. Shamsutdinov, Candidate of Law, Senior Researcher, Leading Researcher
Interagency Research Center for Combating Organized Crime
at the National Security and Defense Council of Ukraine
the Department for Research on Countering Extremism,
Terrorism and Their Financing
1 Solomianska Square, Kyiv, 03035, Ukraine
e-mail: sun091141@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9325-9227

THE SUBJECT OF VIOLATION OF THE HANDLING RULES OF PATHOGENS AND TOXINS: THE PROBLEM OF LEGISLATIVE WORDING

Summary

The relevance of the study is determined by the growing importance of ensuring the biological security of the state, in particular, by criminal legal means in the context of strengthening control over the activities of research, diagnostic and production microbiological laboratories that work with pathogenic material, as well as by the uncertainty of the criminal legal doctrine regarding the mandatory signs of the composition of the criminal offense under Art. 326 of the Criminal Code of Ukraine.

The purpose of the article is to develop a scientifically grounded approach to the understanding of the subject of violation of the handling rules of microbiological objects that are pathogens of dangerous diseases, and the responsibility for which is provided for by Article 326 of the current Criminal Code of Ukraine, as well as by Articles 5.1.12, 5.1.13 and 5.1.19 of the draft of the new Criminal Code of Ukraine.

To achieve this goal, the following scientific methods were used: hermeneutical, normative-dogmatic, formal-logical, system-structural. The provisions of international and national legislation of Ukraine, which determine the content of the subject of the relevant criminal offense, were analyzed.

It was found out that, despite the dual interpretation, the term "biological agents is used both in the current and in the prospective legislative acts of Ukraine, and the lists of dangerous biological agents are approved by the Government and the Ministry of Health of Ukraine. In the absence of the legal definition of the term "infectious agents" and the absence of any normative defined lists of such agents, the use of this term in the construction of the relevant criminal law norms is considered to be questionable.

The meaning of the concept of "biotechnology products," which was used by the authors of the draft of the new Criminal Code of Ukraine to criminalize the violation of the handling rules of pathogens, has been determined. It was found out that there is no legally defined list of biotechnology products, which significantly expands the meaning of this concept. It was argued that the application of the definition of "biotechnology products" in a prospective codified criminal legal act will create unjustified competition of norms and will negatively affect the qualification of relevant criminal offenses.

The optimal version of the disposition of the criminal legal norm on the violation of the mentioned rules of biological safety in terms of determining the subject of this criminal offense has been given.

Keywords: subject of the criminal offense; blanket disposition; prospective criminal legislation; biological agents; infectious agents; biotechnology products; toxins.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСУ ДО НАУКОВОГО ФАХОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти та науки України від 06 березня 2020 р. науковий фаховий журнал «Правова держава» отримав категорію «Б» (юридичні науки) в переліку наукових фахових видань (Наказ Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.).

Науковий фаховий журнал «Правова держава» успішно пройшов процес оцінки і внесений до науковометричної бази даних ICI Journals Master List на 2023 рік. На підставі поданої інформації в анкеті і аналізі випусків журналу за 2023 рік, експерти Index Copernicus розрахували значення індексу:

ICV 2023 = 84,37. https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=32241

1. У виданні публікуються матеріали, в яких висвітлюються актуальні питання та аналіз теоретичних та практичних проблем сучасного стану розвитку правової системи, розгляд теоретичних проблем розвитку окремих елементів правової системи України, дослідження місця національної правової системи серед правових систем сучасності та її адаптація до європейських стандартів, загальнотеоретичні питання правознавства, актуальні проблеми публічно-правових наук та тенденції розвитку науки приватного права.

2. До друку приймаються статті українською, англійською та німецькою мовами.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції **onu.pd.odessa@gmail.com** у форматі **Автор_Назва статті,** оформлену згідно вказаних вимог.

4. Рукопис статті, супроводжується:

- Довідкою про автора.

- Авторський реферат (анотація) статті англійською мовою для розміщення на веб-сайті видання. Авторський реферат повинен містити прізвище та ім'я автора (-ів), місце роботи або навчання, назву та стислий зміст статті. Реферат повинен бути написаний з використанням наступного алгоритму: мета та актуальність теми; методика (методи) дослідження; отримані результати; практичну цінність статті. Обсяг реферату має бути не менше 1800 знаків. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

5. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Автори повинні подавати оригінальні наукові статті, а якщо автори використовували роботи та / або вислови інших людей, вони повинні бути належним чином оформлені у вигляді цитат. Плагіат у всіх його формах розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним.

6. Автор не має публікувати статтю, в якій описується по суті одне й те саме дослідження, у більш ніж одному науковому виданні або первинній публікації. Подання статті до більш ніж одного наукового видання одночасно розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним. Автор не має подавати на розгляд в інші наукові видання раніше опубліковані статті. У випадку, якщо автор у вторинній публікації використовує матеріали попередніх праць, автор має навести поси-

лання на первинну статтю. Редколегія залишає за собою право на рецензування, редакційні виправлення, скорочення і відхилення статей. Відповідальність за матеріал статті несе автор (автори).

7. Наукові статті, що надійшли до редколегії, обов'язково проходять сліпе подвійне рецензування та перевірку на оригінальність статті, після чого відповідальний секретар редколегії повідомляє авторів про позитивне чи негативне рішення щодо прийняття статті для публікації у збірнику.

8. Технічні вимоги до оформлення наукової статті:

- загальний обсяг статті має складати до 20 сторінок;
- кількість співавторів – не більше двох;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою **редактора Word for Windows®**;
- стандарти:

a) **формат аркуша** – А4 (210×297), орієнтація сторінки – **«книжна»;**

b) поля: **ліве** – 20 мм, праве – 20 мм, **верхнє** – 20 мм, **нижнє** – 20 мм; сторінки без нумерації;

c) **абзац** – 1,25 см;

d) **переплетіння** – 0 см;

e) **інтервал між рядками** – 1,5 пт.;

f) інтервал між абзацами **«до», «після»** – 0 пт;

g) відступи **«праворуч», «ліворуч»** – 0 пт;

h) шрифт набору – Times New Roman;

i) **назва, текст статті, додатки** – кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5;

- стаття набирається по всій ширині абзацу;

9. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:

- **індекс УДК** у верхньому лівому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.);

- **ініціали та прізвища авторів** у верхньому правому кутку листа українською (або мовою статті). Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання,** назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e-mail** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5).

- порожній рядок;

- **назва статті** – великими літерами, по центру українською (або мовою статті) (Times New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок;

- **анотація** українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити: актуальність теми дослідження, постановка проблеми та завдання, аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення недосліджених частин загальної проблеми, постановка завдання, викладення основного матеріалу (**стисло**), висновки відповідно до статті;

- **ключові слова** (3-10 слів) українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

- порожній рядок;

- **основний матеріал статті**:

Структура статті має бути такою:

- Постановка проблеми;

- Аналіз останніх досліджень і публікацій;

- Мета статті;

- Виклад основного матеріалу;

- Висновки і пропозиції.

- **література** (Times New Roman, 14 пт., **жирний**, по центру); перелік літератури є останнім в статті і його необхідно оформити відповідно чинних вимог з оформлення літератури;

- **стаття надійшла** у нижньому правому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);

- **ініціали та прізвища** авторів у верхньому правому кутку листа англійською мовою. Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори);

адреса; e- mail, ORCID (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1).

- **анотація** англійською мовою (від 1800 знаків) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1);

- **references** (Times New Roman, 14 пт., жирний, по центру).

10. **Літературні джерела**, **що цитуються,** повинні бути пронумеровані відповідно з порядком звертання до них у тексті. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...".

11. **Список літератури** наводиться наприкінці статті відповідно до порядку звернення по тексту на мові оригіналу, відповідно до ДСТУ 7152:2020 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» (ISO 8:2019, NEQ; ISO 18:1981, NEQ; ISO 215:1986, NEQ).

12. **References** повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (http://www.bibme.org/citation-guide/apa/).

До уваги авторів та читачів!
Науковий журнал «Правова держава» з 2016 року
виходить з періодичністю 4 рази на рік.

ГРАФІК ВИПУСКУ НОМЕРІВ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»
на 2025 рік

№№ випуску	Початок прийому статей	Закінчення прийому статей	Електронна версія журналу	Друкована версія журналу
57	15.02.2025	15.03.2025	15.04.2025	15.05.2025
58	15.04.2025	15.05.2025	15.06.2025	15.07.2025
59	15.08.2025	15.09.2025	15.10.2025	15.11.2025
60	15.10.2025	15.11.2025	15.12.2025	15.01.2026

Редколегія має право редагувати текст статей,
погоджуючи відредагований варіант
з автором, а також не приймати рукописи,
якщо вони не відповідають вимогам
журналу «Правова держава».

Українською, англійською та німецькою мовами

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора,
яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів
відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал.
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
(чинне до 31 березня 2024 р.):
Серія КВ № 16843-5605ПР від 20.07.2010 р.

Згідно з Рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований
як друковане медіа і внесений
до Реєстру суб'єктів у сфері медіа з ідентифікатором R30-02960.

Підписано до друку **15.12.2024 р.** Формат 70x108/16. Ум.-друк. арк. 17,85
Зам. № 2412-01. Тираж 100 прим.

Адреса редколегії:
Україна, 65058, Одеса, Французький бульвар, 24/26
Тел.: (048) 702-31-31
e-mail: onu.pd.odessa@gmail.com
www.pd.onu.edu.ua

Надруковано у ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.)
Україна, 65009, Одеса, вул. Зоопаркова, 25
e-mail: fenix-izd@ukr.net